

A MAGYAR TÖRTÉNET
KÚTFŐI
AZ ÁRPÁDOK KORÁBAN.

IRTA

Dr MARCZALI HENRIK

EGYET. HELY. TANÁR.

A M. T. AKADÉMIA ÁLTAL VITÉZDIJVAL JUTALMAZOTT PÁLYAMUNKA.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1880.

Jelige: Veritas enim in historia, cum-
primis vetusta, tamdiu perspicacissimum
quemque latet, quamdiu testes idonei non
eruntur, non contenduntur, ad sanam cri-
sim non exiguntur.

KATONA ISTVÁN.

ELŐSZÓ.

Hazánk legrégebb történetének emlékei különös benyomást tesznek a figyelmes szemlélőre. Igaz és hamis, értéktelen és színarany, fényes és visszataszító, a legkülönbélebb nemzetek szellemi munkája halmozódik össze előtte. Némelyik előadni akar, a classicusok nyomán indulva, más oktatta következtetni a jelenből a multra, mást tiszta ihletett lelkesedés nagy, szent férfiak iránt, bírja tetteik egyszerű feljegyzésére, még másoknak nincs más célja, mint feljegyezni azt, a mi történt. Munkám főcéljául azt tűzte ki, kimutatni, e sok és sokféle anyag hol szolgál biztos alapul hazai történetünk első korszakának kutatására nézve, hol nem. Igyekeztem megkísérteni oly kérdések megoldását, melyek eddig nagy részt elkerülték buvárlóink szorgalmát. A hazai emlékeket, kiváló fontosságukat tekintve, bőven tárgyaltam; a külföldieknél igyekeztem az idegen kutatásokat a magam munkájával kiegészíteni. Mindenhol szemmel tartottam az irodalmat, Goethe mondata szerint járva el, hogy a szakembernek a lényegtelen is kell ismernie. Mind a mellett nem tartottam szükségesnek minden egyes kérdésre nézve, minden egyes kutató nézetét elmondani. Kutatni akartam, nem reportoriumot készíteni. Azonban nem hiszem, hogy lényeges, tudományos és nem dilettans értekezés kikerülte volna figyelmemet. E részben tehát művem nem tarthat számot teljességre.

Nagyon nehéz volt, bizonyos szempontok alá sorozni a tárgyalandó anyagot. Maga a tudományos akadémia feladata természet szerint két nagy részre osztja munkámat: a belföldi és a külföldi írók taglalására. Nem chronologiai rendben sorolom el őket, hanem a feljegyzések módja szerint osztom életrajzokra, krónikákra, évkönyvekre és monographiákra. Annál is inkább járhattam

el így, mert a legtöbb hazai emléknél az egy és ugyanazon osztályhoz tartozók egymással rokonsági összeköttetésben állanak.

A külföldi írókat három nagy osztályba soroztam : keletrómai, nyugatrómai (olasz és német) és szláv írókra, azon nagy nemzetiségek és hatalmak szerint, melyek közé az új magyar állam vetette magát és melyek sorsához volt azóta kötve az övé, hatásban és visszahatásban. Függetlenül gyanánt adtam az angol és francia íróknál előforduló gyér eredeti tudósításokat és a keleti, különösen az arab írók értesítéseit. Az olvasó tán fenn fog akadni sok nagy nevű szerző hiányzásán. Reményilem azonban, hogy jogosult volt szempontom : csak az eredeti értesítéseket venni figyelembe, nem az idegen tollakkal ékeskedőket. Ugyanezen elvből kiindulva, igyekszem előadásomat lehető rövidre szabni és csak ott terjesztetni ki, hol újat nyújthatok.

Általában, tán kissé egyoldaluan is, fősúlyt mindig a tulajdonképeni kútfői tanulmányra, az egyes hírek származására, az egyes íróknak egymással való összefüggésére helyeztem. Minden szakértő tudja, mily bajos és gyakran mily háládatlan e munka ; de azt is, hogy minden szárazsága mellett az egyedül gyümölcsöző. Gyakran, úgy szólva, szórszálhasogatóvá, kicsinykedővé válik az eljárás, de a végeredmény, ha megtalálhatjuk, biztos és fontos ; a lehető legfontosabb tudományunk szempontjából ; az emberi szellemnek, különösen pedig a nemzetinek helyesebb ismerete, a fejlődés különböző régi szakaiban.

Azt hiszem, szükségtelen kiemelnem, hogy semmi pártérdek nem vezette tollamat. Egyes következtetéseimben vétettem, de e tévedésemet is csak az szülte, mi mindnyájunk előtt szent : az igazság keresése. Legtöbb hazai kútfőnk körül kétféle nézet áll szemben. Hazafiaink tán tulságos hitelt tulajdonítanak szavaiknak, német szomszédjaink teljesen hasznavehetetlennek tartják őket, mert egy-más hibájukat bebizonyíthatják. Megfelelkeznek egy nagy bölcsészük azon mondatáról, hogy a tulzó kritika a kezdő műveltség jele és hogy a valódi műveltség mindig a pozitívot keresi. Mi igyekezni fogunk megtalálni azt, mi pozitív régi emlékeinkben és nem áldozzuk fel sem a legszebb hypothesiseknek, sem azon iránynak, mely hadat izen minden tekintélynek, csak azért, mert tekintély.

I.

HAZAI IRÓK.

BEVEZETÉS. KUTFŐGYŰJTEMÉNYEK.

Annyira össze volt szöve a magyar nemzeti nagyság a mult emlékeivel, hogy az ország politikai emelkedését minden korszakban a történeti emlékek nagyobb mértékben való összegyűjtése és feldolgozása jelöli. *N. Lajos* korszakát (1342—1382) a képes krónika nagy compilatióján kívül, Muglen krónikája és egy kisebb krónika jelölik, mely mint látni fogjuk, a budai, dubnici stb. krónikáknak közvetlen forrása. A rimbe szedett verses krónika bevezetésén és ajánlásán látszik udvari bélyege. Lajos királynak van ajánlva, «a kereszténység hegyének, az árboznak, melyen a hit vitorlája leng, a harcias Maccabaeusnak, kinek a szivéből szelidség, becsület és jog áradnak». Egy szóval: az Anonymus és Kézai kivételével, krónikáink azon alakban, melyben most birjuk őket, mind az Anjou korbeli nagy nemzeti lendületnek köszönhetik eredetüket. Ha semmi más, e nagy mértékű irodalom és mindenütt kitünő belső viszonya az udvarhoz és fejedelemhez bizonyítja, mily mélyen gyökerezett a nemzeti fölfogás az idegen és gyakran idegenszerűséggel vádolt hatalmas fejedelmi család keblében.

Naiv, középkori volt még az ezen munkásságot előidéző szellemi áramlás. Őszinte gyönyör az atyák nagy tetteiben, részvét viszontagságaikban, azon érzés, hogy a jelen élet minden szála a régiben veszi eredetét, idézték elő e gyűjtést és szerkesztést. *N. Lajos* udvarain messze földről összegyűltek a költők és énekesek, az udvari poézisnek volt székhelye a visegrádi vár.¹

Ugyanily központi jelentősége volt Mátyás budai várának az Alpoktól északra eső vidékek tudományos törekvéseire nézve. Minden nemzetiségű férfiú részt vett ebben; általános volt a tudás

¹ Teichner Henrik, Suchenwirt Péter, Muglen Henrik, a 14. sz. legkiválóbb német rimelői — a költő nevet nem igen érdemlik.

érdeke. De mennyire előtérben volt a hazai történetek kutatása! Vitéz János, az irodalmi kör e méltó feje, a régi classicusokban saját észrevételeivel kíséri azon helyeket, melyek honi régiségekre vonatkoznak.² A királyi auspiciumok alatt megállapított budai nyomdának, a nyugati műveltséghez való tartozás e fontos kötelekének első kiadványa a krónika a magyarok viselt dolgairól. A képes krónika egy másolata Franciaországból ekkor ér haza.³ Végre az ország egyik főembere, laikus, összegyűjti a régi emlékeket és a jelenkorig viszi az ország történetét.

Az anyag együtt volt, birtokába vette a humanismusnak a régieket utánzó, mindenhol görög és római nyomokat kereső tudománya. Bonfinius Antalt, maga a nagy király bizta meg a magyarok történetének megírásával. Új anyagot ő nem igen használt fel, tulajdonképp ő csak Turóczy gyűjteményének írta meg paraphrasisát. Oly adatot, mely nem e nagy krónikából vagy idegen világtörténetből van merítve, az Árpádok korára csak néhányat, nagyon jelentéktelent találunk benne. Szerkesztett, és valódi, esinos, livianus latin nyelven írt; ez volt főérdeme. Az ő révén ismerték meg a külföld tudományos körei a hazai forrásokban rejlő kincseket.

Már külföldön is elterjed a magyar történet művelése, bizonyára Mátyásnak hírével és befolyásával együtt. Turóczit Ágostán és Brünnen adták ki; vele együtt Rogeriust is, a nemzet legszomorubb napjainak rajzolóját. A könyvnyomtatást az egyházi literatura is felhasználta csakhamar: Temesvári Pelbárt sajtó alá adta Sz.-István életét, mely csakhamar Velencében is megjelent. Még a 15. sz.-ban megjelent a «*Legendae sanctorum quae in historia Lombardica non inveniuntur*» a legtöbb magyar szent életrajzával. Surius legendagyűjteményében láttak először napvilágot Zoerard és Benedek életiratai. Zsámboki a császári udvarnál gyűjtötte és egészítte ki a magyar évkönyveket. Végre Bongars a nagyérdemű francia gyűjtő kiváló gonddal készítette elő a nagy krónika és a törvények kiadását. A kor, mely Magyarországot a kereszténység előharcosa gyanánt látta, érdeklődött a nemzet multja iránt is.

Másfélszázadon át a jelen vas követeléseai annyira igénybe

² Fraknoi Vilmos. Vitéz János könyvtára. Akadémiai felolvasás.

³ Toldy Ferenc jegyzetei 32. csomag. Az akadémiai levéltárban.

vették a magyar szellemet, hogy a rég mult dicsőségen alig ért reá örvendeni. Pázmán és Zrinyi százada a kutfők gyűjtésére nézve gyümölestelen volt; hiányzott a tudományos működés első kelléke, a nyugalom. Mindjárt, ugy szólva, mihelyt ez helyreállott és a nemzet természetes viszonyába lépett az uralkodó házzal — Mária Teréziának ajánlva — jelent meg Schwandtner nagy gyűjteménye, Bél közreműködésével, ki az előszót írta hozzá. A mellett, hogy Turóci krónikáját (a képes krónika textusával egybevetve) Rogeriust és Sz.-István életét Hartviktól kiadta, rendkívül fontos új forrással gazdagította a historiographiát: Béla király sokat vitatott jegyzőjének művével. A mellék tartományok történeteire kiválóan fontos Tamás, spalatói esperes műve a salonai és spalatói érsekségek történetéről. Horányi, e szorgalmas bibliographus és szerencsétlen kiadó, Kézaiival, az első nem anonymus krónistával ajándékozta meg nemzetét. Majd Kovachich Márton György, nagymértékű gyűjtését a legrégebb korra is kiterjesztve, a francia nemzeti könyvtár rövid krónikáját adta ki.⁴ Ezt Muglen krónikájának kiadása követte, igen nevezetes előszóval kísérve Engel Keresztély által.⁵ Engel csakhamar szinte adott ki gyűjteményt, Monumenta Ungrica, melyből a rimes krónika tartozik korunkhoz. A nemzeti renaissance, mely a mult század vége felé oly gyökeresen felrázta Magyarország szellemi viszonyait, történeti alapon kereste és találta meg léte jogosultságát és természetes volt, hogy leróttá háláját buvárkodó után járás által. Révay és Kuzinczy mellett a magyar nemzet szellemének történésze kiváló polcra fogja helyezni Pray Györgyöt és Katona Istvánt. Ők a magyar történetírásnak ősei, nekik köszönjük a historiographia nemzeti irányát, melyet az anyag teljes felkarolása, a hazafias szellem és a tudományos kritikának korukhoz mérve magos foka tüntetnek ki. Bármennyit köszön is a nemzeti érzés ébredése Horváth Istvánnak, munkásságát tudományos szempontból nemcsak terméketlennek, hanem vészesnek is kell neveznünk: elfojtotta a két paptörténész által megkezdett, józan kutató irányt.

Nem maradt hely történeti kutatásokra az 1823—48. korszak viharos mozgalmaiban. Még a M. T. Akadémia felállítása sem

⁴ Rerum Hungaricarum Scriptores Minores. Buda 1798. 2. k.

⁵ Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke, Buda 1805.

érezte mindjárt mindent átölelő, termékenyítő hatását. Az elnyomás éveiben azonban a nemzet, melyet Széchenyi megtanított volt a jövőbe nézni, a múltban keresett vigaszt és reményt. Toldy Ferenc a pozsonyi krónika kiadásával üdvözölte az országot meglátogató fejedelmet. A koronázás ünnepét a képes krónikának «*Marci Chronica*» című diszes kiadása által ünnepelte meg az ősz tudós, ki mindnagobb mértékben fordította munkásságát és buzgalmát a régi emlékekre. Az ő fáradozásai képezték a magyar őstörténet anyaga gyűjtésének betetőzését. Hátra van a nagyobb munka: ez anyag tudományos áthatása, — mint egy kiváló irodalomtörténészünk mondja és mint hozzátehetjük — kiegészítése a külföldi, hazai ügyekre vonatkozó emlékek bevonása által.

Mily rendes, majdnem systematikus az ismeretek e fokozatos gyarapodása a régi hazai történeti irodalom felől, legjobban kiviláglik, ha összehasonlítjuk a kútfőgyűjtés fejlődésének hazai történetét a francia nemzeti emlékek fokozatos bevonásával a tudományos felhasználás körébe. Mint hazánkban a budai krónika, úgy Franciaországban a «*Grandes Chroniques de France*», melyek 1476-ban jelentek meg, egyik első gyümölcsét képezik a sajtó új találmányának. A középkor egész mondai tradíciója ott ragyog e müben, mint Turócinál, a frankok a trójaiaktól származnak, Priamustól, úgy, mint a magyarok Nembróttól. Franciaország Bonfiniusa Gilles Miklós volt, XII. Lajos titkára, ki nem változtatott a nagy krónika anyagán, hanem stílusát alkalmazta kora eszméihez és izléséhez. Ép úgy mint Bonfinius, ez a munka is igen nagy elterjedésnek örvendett. Azon időtől fogva folytonosan összehalmozódott az anyag. A bencések nagy gyűjteményes munkája, melynek megindulása Mabillon és Montfaucon nevéhez van kötve, Kaprinay, Pray és Katona minutiosus munkásságához hasonlítható. Csakhogy a franciák legalább egy egységes gyűjteményben birják történeti kincseiket, nekünk Schwandtner és Endlicher töredékes gyűjteményeivel kell beérnünk. A mi pedig a textus megbízhatóságát és kritikai megrostálását illeti, egyik sem vethet sokat szemére a másiknak.

ELŐMUNKÁLATOK.

Ha áll Lessing azon mondása, hogy nem az igazság, melynek birtokában van az ember, hanem azon őszinte fáradság, melyet ez igazság megtalálására fordított, teszi az ember értékét, hazai tudományunknak már is igen nagy érdeme van kutfőink megismerése körül. Szerenesére, ugy szólva, gondviselésszerűen, a tudósok kezébe oly mű került, mely végtelenül sok hypothesisre szolgáltatott alkalmat és igen soká nem engedte a buvárkodást biztos eredményre jutni, azt mintegy távolból mutatva, még mindig babér gyanánt, minden előre törekvő erőnek. Béla király jegyzőjét értem. Az ő értelmezésében és magyarázásában állott eddig nagyában az egész magyar történeti kritika. Bár mennyit használt is az igazság keresése eddig tudományunknak, épen azért, mert nem vezetett mindjárt célhoz, most már mondhatjuk, hogy annyiban sajnálatos, mert kutatóink figyelmét csaknem kizárólag véve igénybe, elfordította sokkal méltóbb és fontosabb kútfőinktől; a krónikáktól és legendáktól. A mennyiben foglalkozott is velük a buvárkodás, fél-szeme mindig a rejtélyes jegyző felé volt fordulva.

Bél Mátyás az Anonymus első kiadásához irt bevezetésében indítja meg e nagy irodalmat.¹ Joggal emeli ki egy új írónk, hogy Bélnek érdeme, hogy belátta, hogy az Anonymus nem lehetett I. Béla jegyzője.² Legjobban IV. Bélához hajlik.³ A nagyérdemű Kollár ugyanazon nézetét fejezte ki. Pray is foglalkozott vele: át kell esnie e nagy akadályon mindenkinek, ki régi magyar történettel foglalkozik. Kétszer is visszatért hozzá,⁴ eleinte III. Béla, majd IV. Béla korába helyezte. Katona, ki nagy műve elején hasonlóképp ily bevezetést ad, Anonymus mellett már Turócit is

¹ Schwandtner I. VII. 9. czikk.

² Pauler Gyula: A magyarok megtelepedéséről. Századok 1877. 376.

³ i. h. VIII. 1. His adductus criteriis in Belae IV. eum tempora, haud iniuria reponerem.

⁴ Notitiae praeviae ad historiam regni Hungariae; és Dissertatio IV. in Annales veteres. 71. 1.

taglalja, bár nagyon röviden.⁵ Hell, a nevezetes csillagász erre is kiterjesztette figyelmét.⁶

Csakhamar külföldi tudósok is fáradoztak e sphynx számtalan kérdésének megoldásán. Semler, Dares Phrygius trójai történetet és Reginó prümi apát krónikáját kimutatta a jegyző forrásai gyanánt. Szklenár kétségbe vonta egész hitelességét.⁷ Majd Schlözer teljes hasznavehetetlenségre ítéli őt a többi hazai kutfővel együtt.⁸ A hazai tudományosság egy rendkívül nagy fontosságú kérdésben ellenmondást talált a külföldön, ép azon férfinál, kinek tagadhatatlan volt érdeme a kelet bonyolódott történeteinek kritikája körül. Mind e különböző véleményeket összefoglalta és a kor egész tudományos apparatusával rendet igyekezett hozni e zürzavarba Cornides Dániel⁹ Nem érthetünk egyet minden következtetésével, de azért oly ember, ki a magyar történettudomány fejlődését részvétellel kíséri, belső meglepéssel és büszkeséggel fogja tekinteni e munkát, melynek minden sora lankadatlan szorgalomról, nagy kritikai tehetségről és valóban historiai elfogulatlanságról tanuskodik. Ő az első, ki valóban textus tanulmányt tesz. — Nehány évvel e valóban epochalis értekezés után, Engel, Muglen kiadásához előszót írva, igyekszik a régi magyar krónikások egymáshoz való viszonyát pontosabban megállapítani. Azon, nagyon is philistrosus és csak a legközelebbit, kézzel foghatót becsülő felfogás szerint, mely ez érdemes írónkat jellemzi, Kézait, ki legkorábban szünik meg és legrövidebb, tartja történetírásunk atyjának. De pontosan kimutatja Muglen eltéréseit a krónika többi szerkesztéseitől és az egyedüli célhoz vezető utat: a kéziratok bíráló összehasonlítását, kitüzi.

Szünetelt ezután a hazai kutfőtanulmány. Dankovszky és Endlicher munkái alig tüntetnek föl valami haladást. Csak Bartal György képez kivételt, ki rendkívül széles, az egész európai jogi irodalmat felölelő tudományával új jogi szempontokat hozott be a százados vitába.¹⁰ — A külföld indított meg új moz-

⁵ *Historiae Critica Prim. Hung. Duc. Prolegomenon* 7—33.

⁶ Wenzel G. *Az akadémiai értesítő 1854. folyamában.*

⁷ *Vetustissima magna Moraviae situs. Poson. 1784!*

⁸ *Zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. 1795. 26. l. 130. l. tov.*

⁹ *Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii, Budae 1802. Ed. J. C. Engel.*

¹⁰ *Georgii Bartal Commentarii, Libri XV. 4—26.*

galmat. Selig Cassel nagy olvasottságát fitogtatja Anonymus megítélésénél, de eredményei nem állanak meg a kritika választóvize előtt.¹¹ — Majd az 50-es évekkel az új német történeti iskola, mely a Monumenta Germaniae kiadásain nevelkedett és abból szította be a szigorú, betűhöz ragaszkodó kritika elveit, teljes erővel a keleti tartományok történetére vetette magát. Dümmler egészen Schlözer nyomába lépett,¹² példáját követte Büdinger, ki Sz.-Gellért életrajzának hitelét is megtámadta.¹³ Végre Roesler 1860-ban nemcsak a jegyzőnek, hanem az egész hazai kútfői irodalomnak értékét semmisnek nyilvánította.¹⁴ Azt lehet azonban mondani, hogy, úgy mint Podhradczkynak és Vassnak munkái nálunk nem oldották meg a kérdést, sőt nem is vitték előre, úgy a német támadó iskola nem haladt Schlözer ideje óta. Csak Roesler hozott be egy új szempontot a vitatkozásba: az oláh vándorlás kérdését kapcsolatba hozta az Anonymus hitelességével.¹⁵

Azon nagy történetíróinknál, kik az 1848. évet megelőző korszak eszméinek leghivebb képviselői voltak, Szalay Lászlónál és Horváth Mihálynál a politikai, jogi, hazafias, egyszóval az intézményekre és személyekre vonatkozó irány volt az uralkodó. Kútfők megvitatásába nem igen bocsátkoztak. Míg a politikai élet pangott, új irányt látunk fejlődni, melyet philologiainak nevezhetünk. Szabó Károly mintaszerűen értelmezi a régi bel- és külföldi írókat és nagymértékű kútfői tanulmányokkal készül a «Vezérek kora» történetének megírására. Kerékgyártó Árpád Művelődés történelmében első rendszeres és teljes áttekintését nyújtja a 11. sz.-ra vonatkozó hazai irodalomnak.¹⁶ A mi a külsőségeket és a felszínen fekvő adatokat illeti, e hangya szorgalmu író szükségtelenné tesz minden utána járást és kiegészítésre is alig szorul. Művének hiánya, hogy semmi textus tanulmány nem szolgál alapjául és hogy igenis észreveszi és kiemeli az egyes írók és szerkesztések hány adattal többet vagy kevesebbet nyújtanak, de nem azt, mi

¹¹ Magyarische Alterthümer. Berlin 1848.

¹² De Arnulfo Francorum Rege 1854. Exkursus.

¹³ Oesterreichische Geschichte. Leipzig 1858.

¹⁴ Troppauer Gymnasium Programm 1860.

¹⁵ Bővebben kifejtve Románische Studien cím alatt. Leipzig. 1871.

¹⁶ Magyarország mívelődésének története. II. k. 1866. 1—108. l.

sokkal fontosabb, hogy mely szellemi munkásságról tesznek tanúságot e művek. Hiába, ha valahol, ugy e téren is, azon munkásságnál, melyet kiválóan lélekölőnek szokott tekinteni a nagy közönség, csak a betű öl; a szellem éleszt. Több élénkséggel írott és szellemesebb Flegler értekezése a magyar történetirásról.¹⁷ Teljesen hiányzik azonban, legalább az ókorra nézve a komoly tudományos alap, mely nélkül a szép előadás utoljára mégis csak phrasis.

Szellemmel valóban történeti módszer és szilárd alapon nyugvó felfogás párosul különösen két újabb, tárgyunkhoz tartozó, bár címe szerint idegen tartalmu műben. Pauler Gyula már idézett értekezésében és Salamon Ferenc a magyar hadi történethez című művében. Mindkettő, a mellett, hogy sajátképeni tárgyát kimeríti, telve van becses aperçukkel a hazai források értéke és egymáshoz való viszonya felől. Salamon különösen az annyira elhanyagolt byzantin írók kritikus tárgyalása által, uttörő gyanánt lépett fel és vitte előbbre a tudományt.

¹⁷ Sybel, Historische Zeitschrift 17. 18. 19. k.

LEGENDÁK.

A középkori magyarság egész szellemi életét a nemzeti eszmének szoros kapcsolata jellemzi az általános keresztény világnézettel. Mi a nemzet történetében dicső és magasztos volt, az az egyház zászlója alatt történt, azt az egyház áldása kísérte. Ha a népben meg is volt a pogány hőskor páratlan hadi dicsőségének tradíciója, azt az irodalom nem vette számba. Azon nagy férfiak, kikhez a francia a középkorban mint nemzete hírnevének megtestesítéséhez pillantott fel, a lovagiasság teljes fényében tündököltek ugyan, de inkább annak világias oldalát, a küzdelem mellett a nőtiszteletet fejtették ki. Angolországban a nemzeti egyház szentje Becket Tamás volt. Ezt épen azon király, II. Henrik ölette meg, kinek nagy tulajdonságai különben méltó vezetőjévé és mintaképévé tették volna népének. Richard Coeur de Lion nem volt más, mint rabló lovag nagyban. Montfort Simon, az angol nép bálványa, a parlament megalkotója épen egyenes ellenzékben állott az egyházzal és annak fejével. — Mindenki tudja, hogy azon férfiak, kik a középkori német történetnek büszkeségeit képezik, mind az egyházi hatalom elleni küzdelemben érdemelték ki helyüket népük ragaszkodásában. Nálunk ellenben az első király, az állami élet reformatora, egyuttal apostol. A nemzet legünnepeltebb lovagja, a vitézség és a királyi tulajdonok ideálja, a pogányság elleni küzdelemben szerezte meg a homlokát övező dicsfényt. Hogy István és László királyainkat a római egyház szentjei sorába felvette, a magyar kereszténységnek az egész világot átölelő anyaegyházba felvételt adta tudtául a népeknek, egyenjogosítását jelölte a többi nagy nemzetek egyházaival. A győzők mellett nem hiányzott a mártyr sem, kinek vére az egyház szolgálatában megtermékenyíti és felszenteli a mások ereje által szerzett földet. A térítő és a val-

lások hős mellett ott tiszteljük a nép egyik tanítóját, Gellértet. A tisztán tűrő keresztény erény képviselőjét is látjuk Imrében. «A nemzeti kegyelet első szent királyaink iránt, kétségtelenül oly lélekemelő és mélyreható jelenség, melylyel egy népek nemzeti szentjei cultusa sem hasonlítható össze»¹ mondja nemzetünk szellemének egy hivatott ismerője. Mindezen életrajzokban a vallásos szempont mellett nagyon előtérbe lép a nemzeti elem a maga egyediségében. — Régi legendáink valóban a népeletben gyökeresnek, nagy hátterük van, egyéni történeteket beszélnek el, és minden vallásosságuk mellett nem sülyednek tisztán csodák gyűjteményévé vagy önkínzások és sanyargatások elsorolásává, mint annyi szent életrajza e századokból. E tekintetben egészen eltérő a 13. sz.-beli Sz.-Margit élete, melynek dominikánus iránya tisztán csak általános vonásokat közöl, nem engedi sehol felismerni az egyént, az embert.

A magyar nemzet szentjei szerencsére oly férfiak, kiknek személyiségéhez volt kötve nagy részt a nemzet átalakulása és európaivá fejlődése. Így életrajzuk telve a legfontosabb értesítésekkel hazánk története felől a 11. sz.-ban, azon fontos korban, midőn az ország kereszténynyé, monarkhikussá, európaivá lett és mégis egész önállóságában és nemzeti egyéniségében megmaradt.

SZENT ISTVÁN ÉLETIRATAI.

Kéziratok.

1. Legendáké. Sz.-kereszt (Ausztriában) 1181—1200 körül írt, még sem hibátlan. Mölki 15. sz.-ból. Lilienfeld, mely a sz.-kereszt másolata 15. sz.-ból.

2. Hartviké. Pesti muzeumi, ugy látszik 1200 körül. Reimi 13. sz.-ból. Bécsi a 15. sz.-ból a többi magyar szentével együtt (3662. sz.). Bécsi 15. sz. lektiókra osztott (832. sz.). Brüsseli 1693S. sz.

Kiadások.

Mancini kiadta a legendákat 1781. Hartvik legendája megjelent a Bollandisták gyűjteményében aug. 20. alatt; kiadták nálunk Schwandtner I. 414—429. Podhradezky, a pesti kéziratból, Érdy, Endlicher. Külföldön Wattenbach, nem minden kéziratot használva fel, Pertz gyűjteményében, mint a legendák függelékét. XI. 224—241.

¹ Ipolyi Arnold, a magyar mütörténelmi emlékek tanulmánya.

Az első magyar király élete három külön szerkesztésben maradt reánk: az u. n. kisebb és nagyobb legendában és Hartvik legendájában. Mielőtt a bennök foglalt anyag birálatába bocsátkoznánk, szükséges meghatározni e három szerkesztésnek egymáshoz való viszonyát, különösen pedig azt: melyik legendát kell a legeredetibb feljegyzésekhez legközelebb állónak tartanunk.

Azon kérdést, vajjon Hartvik compilálta-e a két legendát vagy viszont, Kerékgyártó még nem tartja eldönthetőnek.¹ Wattenbach hajlandó a kis legendát régibbnek tartani, mint a nagyot, Hartvikot pedig a nagy legenda plagiatorának tartja, ha csak maga nem készítette azt is.²

Először is kiemeljük, hogy a kis legenda írója maga is elismeri, hogy egykoruaktól vette az anyagot és hogy műve az autentikus írónénál rövidebb.³ Azt hiszem, középkori író ennél pontosabban nem ismerheti el, hogy műve nem eredeti. Wattenbach azon feltétele, hogy a kis legenda a régibb,⁴ ezáltal hamisnak bizonyul. Egytuttal történetünkre azon nyeresemény hárul, hogy nem a rövid legenda tényeit kell hiteleseknek elfogadnia, hanem forrásait.

Azt hiszem, kétségbe vonhatatlan, hogy e forrást a nagyobb legendák képezték. Először is, nagyon csekély azon tények száma, melyeket csak a kis legenda őrzött meg.⁵ Ebből pedig nem magyarázhatjuk ki a nagyobb legendák bő tartalmát.

Most tehát a kérdés leginkább a körül forog, vajjon Hartvik műve az eredeti-e, melyből a kicsiny és a nagy legenda merített, vagy ő vonta-e össze a két művet. E célból szükséges szemügyre venni azon híreket, melyek csak Hartviknál találhatók. — Ha bebizonyíthatjuk, hogy ezek későbbi hozzátételek, belátjuk, hogy

¹ M. Művelődés tört. II. 49. l.

² A legendák kiadásában Pertz Ser. XI. 225. és Wattenbach D. Gesch. II. 159. Hartwich — hat beide Legenden mit einander verbunden, ein arger Plagiator, wenn nicht vielleicht er selbst der Verfasser jener grösseren Legende gewesen ist, mit welcher er die kleinere verschmolz.

³ Legenda minor ed. Wattenb. Pertz XI. 226. Vitam et actus fideli et veraci relatione tunc videntur accepimus. — Licet *autenticas* librorum scripturas revolvas, haec *breuiora* legite.

⁴ I. h. Die kleinere ist die einfachere und hat ein ursprünglicheres Ansehen.

⁵ Összeállította Kerékgyártó i. m. 48. l.

Hartvik a két legenda kiírója, ha nem, őt kell a két legenda közös forrásául tekintenünk. Mindenesetre eredeti az ajánlás, melyben Hartvik püspök (valószínűleg regensburgi) Kálmán királynak ajánlja fel művét. Ez határozza meg a szerkesztés idejét is, melyet 1106. és 1114. közé kell helyezni.⁶

Sok mondat, mely Hartviknál található, a többi legendában pedig nem, tisztán stílusos bővítésnek tekinthető vagy a régebbi szöveg felcícomázott átírásának.⁷ Más sablónszerű csudának,⁸ melynek csak egyházi jelentősége van. Különösen két viszony van, melyet Hartvik egyedül említ a legendák közül: a kalocsai érsekséget és a római pápához koronáért küldött követség történetét.

A kalocsai érsekség mind azon helyen, hol Hartvik pesti kéziratában előfordul, egynek kivételével, más, későbbi kéz által van a szövegbe szurva.⁹ Minthogy pedig ezen textus, bár a legrégebbi, mely reánk maradt, csak másolat, ebből az eredetire nem lehet teljes biztosággal következtetni, bár némi valószínűség van arra nézve, hogy ama helyeket, melyek a kalocsai érsekségnek mintegy egyenjogúságát bizonyítanák az esztergomival épen e kézirat megírása idejében, 1200. körül interpolálták, a midőn éles harc folyt a két főegyház közt. A kalocsai érsekség említése azonban magában véve nem bizonyítaná, hogy Hartvik rosszul volt értesülve. Bizonyos ugyanis, hogy már 1050-ben *érsek* volt a kalocsai főpap.¹⁰

⁶ L. Podbradezky. Vita S. Steph. XIV.

⁷ E helyek. 1. fej. Unius patris — diffusum est — quod qualiter — végig. 2. fej. — Ea siquidem — depopulabatur. 4. fej. et per suos 6. Qualiter subjectum — minime posse. 7. In tantum — végig. 10. Tam videlicet — idoneum presulem. 14. Quam plures exhibent sed ex his unus. stb.

⁸ Ilyen István Martyr megjelenése István anyjánál (4. fej.) és a sátor felemelkedése, míg imádkozott (16. fej.) A 23. fej.-ben foglalt csuda a muzeum kéziratában külön pergamentdarabon van hozzátoldva.

⁹ Említve van Asztrik mint kalocsai érsek a 8. fejezetben és cseréje Sebestyén esztergomi érsekkel a 14. fejezetben.

¹⁰ Translatio S. Gerardi. Pertz Scr. IV. 509. 1050 okt. 20. Quin etiam Georgius Colocinensis *archiepiscopus* de Ungaria advenerat, quem civium legatio et apostolicae benedictionis cupido a longinquis ibi partibus advexerat (Toulba, Lotharingiába). Az érsek e szerint Endre királyunk követe volt IX. Leo pápánál, ki ekkor Toulban tartózkodott, hogy közvetítse a békét III. Henrikkel.

A pápánál járó követség, mely ott a lengyel követség elől nyerte el külön isteni kinyilatkoztatás közbenjárása által a koronát, szerzőnkön kívül különösen a lengyel íróknál fordul elő. Elbeszéli azt a magyar-lengyel krónika,¹¹ továbbá a camenzi,¹² sziléziai,¹³ krakói¹⁴ és a nagy lengyel¹⁵ évkönyvek, végre a szent-keresztzi zárda évkönyvei.¹⁶ Ezen értesítések egész alkata mutatja, hogy nem eredetiek, forrásuk pedig csak a magyar életrajz lehetett, mert a magyar ügyre és nem a lengyel követségre helyezik a fősulyt. Így mintegy elismerik a magyarok elsőbbségét nemzetük fölött. Ezt krónista, ha nem használ idegen forrást, népe rovására tenni soha sem fogja. E követséget nem lehet egészen mondainak tekinteni; teljesen hiteles egykoru forrás bizonyítja, hogy Boleszláv lengyel király épen 1000. körül törekedett koronára.¹⁷ Különbön is annyira megfelel ama kor politikai viszonyainak, hogy igen nagy belső valószínűséggel bír.¹⁸ Ezen ok sem elegendő tehát arra, hogy Hartvikot a legendák későbbi interpolatorának tartsuk. Van még egy független tudósítása: a fehérvári székes egyház jogairól. Ez oly részletes és pontos, hogy autenticitásában kételkedni alig lehet. E tudósítást leginkább a hely színén szerezhetette. — Maga textusa teszi valószínűvé, hogy ott járt.¹⁹ Így legalább egy helyen van alapos okunk következtetni, hogy a legenda őt követte és rövidítette.

Nekünk van már független tudományos életünk, és mégis mily kevés azon könyv, mely minden külső októl önállóan születik meg. Ezen ok szent életnél egy volt: a szent holttestének

¹¹ Kiadta Endlicher Mon. 70. l. Pilat. Mon. Pol. I. 487.

¹² Mon. Germ. XIX. 581. Mon. Pol. II. 776.

¹³ Mon. Germ. XIX. 537.

¹⁴ Annal capituli cracoviensis Mon. Germ. XIX. 586. Mon. Pol. II. 779.

¹⁵ Mon. Germ. XIX. 616. Mon. Pol. II. 824.

¹⁶ Mon. Germ. XIX. 677.

¹⁷ Petri Damiani. Vita S. Romualdi. 28. fej. Petz Mon. IV. 851. Cosmasis említi az 1004. évben.

¹⁸ Horváth Mihály, Kereszténység első százada Magyarországon 144. l. azt hiszi, Boleszláv követsége szinte 1000-ben járt Rómában. Azon véleményének, hogy Hartvik a jelentést lengyel forrásból vette, és kicifrázta, ellenmond e hírnek egészen magyar tendenciája, melyet csak a kétségtelenül későbbi lengyel magyar krónika bővített ki.

¹⁹ 12. fej. 175. l. Qui *vidit* basilicam grandem, testimonium perhibet verbis nostris.

ünnepélyes felemelése és az ezen alkalommal történő csodák. Szent életet e nélkül képzelni sem lehet. Már pedig az u. n. nagyobb krónika nem ér még Sz.-István haláláig sem. Ha ehhez hozzávetjük, hogy a mölki codexben egymás mellett, megszakadás nélkül van közölve a két legenda, nagyon könnyű a következtetés, hogy a nagy legenda is kivonat Hartvik művéből. Erről pedig azt kell hinnünk, hogy eredeti alakjában még Sz.-László idejében készült.

Igy az eddig felvett szerkesztési rendet egészen felforgatva látjuk. Az kétségtelen, hogy a legenda minor nem eredeti munka. Ne tartsuk mi se jobbnak mint a minőnek adja magát. A legenda major csak néhány pontban nyújt kevesebbet, mint Hartvik és ezen pontok közül csak egy, a kalocsai érsekségre vonatkozó látszik későbbi hozzátételnek. Lényeges ok nem áll annak ellenében, hogy a Hartviknál levő legendát tartsuk az eredetinek.

Az egyetlen, mi ennek ellenében áll, az, hogy mint már említettük, több mondatot látunk Hartviknál, mely csak phrasis és ékítés. A középkori legendairás minden törvénye szerint ezeket későbbi toldásnak kell tartanunk. Azonban ez is legfőlebb azt bizonyítja, hogy Hartvik legendáját nem birjuk eredeti alakjában. Erről még jobban meggyőződünk, ha a legrégebb kéziratot, a budapesti muzeumit szemügyre vesszük. Ez másolat.²⁰ A leíró nem tartja magát szorosan az előtte fekvő szöveghez.²¹ Azonkívül azt látjuk, hogy több helyen ugyan azon kéz, de más tintával bejegyzett egyes mondatokat.²² Különösen fontos, hogy azon mondat után: hogy István az esztergomi érsekséget rendelte az ország egyházai közt elsőnek és élére Astrikot rendelte, be van szurva, hogy Astrikot a kalocsai püspökség fejvé tette. Ez tehát interpolatio és ugyanaz, ki ezt tette, tehette be a többit is, mi Kalocsára vonatkozik. Ama készer leírt helyen csak egyszer találjuk meg e mondatot: *ubi sanctus Martinus cum adhuc in Pannonia degeret, orationis tibi locum assignaverat*», mi szinte kétségtelenül interpolatio. A legendákban

²⁰ A kézirat 43. lapján másodszer is le van írva a mondat: *Pannonia beati pontificis Martini — opus sui reservans*. Ezt onnan magyarázhatjuk meg, hogy a másoló kétszer kezdte ugyanazon lapot, mi gyakori eset.

²¹ Az előbbi jegyzetben említett hely is nyújt több különbséget.

²² *Astricum pontificalis dignitatis infula decoratum electione canonica sublimavit — a margora van írva: et Colocensi episcopatu perfectit — mi kétségtelenül későbbi.*

hiányzik egy mondat, mely Hartviknál található és a későbbi Imre legendából vétetett. Két hely összehasonlítása bizonyítja, hogy Imre legendája a forrás, melynek szerzője magát fültanunak mondja.²⁸ Különösen pedig egy helyen tűnik ki, hogy a pesti példány interpolált. A 23. fejezetben, midőn a szent király sirján történt csudák soroltatnak elő, említettik, hogy a gyógyulásért ide tódulók nagy köhalmokat emeltek hálából, melyek még sokkal később is megvoltak, továbbá, hogy egy asszony egyetlen megholt fia a sirboltan új életre kelt. E hely úgy kezdődik: His *inserendum* videtur, mi már magában véve is azt bizonyítja, hogy ez toldás, és az író előtt többféle adat volt, melyből szerkesztett. Ez kétségbe vonhatatlanná válik az által, hogy ama hely nincs a szövegben, hanem valóban be van illesztve, inserálva külön lapon.

Látjuk tehát, hogy Hartvik legrégebb megmaradt kézírata másolat, másrészt pedig bizonyos, hogy sok toldás is van benne. Semmi sem áll annak ellenében, hogy azt higgyük, hogy a legenda eredeti szerkezetében a mai volt, ha eme hozzátételeket, melyeket nagyrészt kimutathatunk, levonjuk belőle. Ebből készült a kisebb és a nagyobb legenda. Az előbbi azt vette át, mit az utóbbi meghagyott. Azért is a legbővebbet kell hinnünk az eredetinek, mert a kis legenda, mely mint tudjuk, kivonat, nem merithetett a nagyból, melynek tartalma egészen különböző. Ezen legendát valószínűen a pesti kézirat másolója bővítette több phrasissal és a kalocsai érsekség elsőbbségére vonatkozó helyekkel.

Még csak azt kell megmagyaráznunk, miért nem találjuk a fehérvári egyházra és a római követségre vonatkozó hirt a többi legendában. Nem csalódunk tán, ha ezeket praktikus célból, felolvasások miatt keletkezetteknek tartjuk. Az egyik kézirat (Bécs 832) ezen rendeltetését világosan mutatja is. E célból rövid, úgy szólva

²⁸ 18. fej. Imre halála. Cuius animam ipsa transitus sui hora cuidam episcopo grecorum sancte conversationis viro revelatum est, deferri per angelos ad celi palacia. Imre legendájában (7. fej.) Nec hoc pretereundum puto, quod aliquando Constantinopolin, cum Almo duce commoranti, quidam religiosus canonicus Cesariensis ecclesie, ad grecorum imperatorem missus narravit, se in gestis sancti Euseby legisse, quod eadem hora qua beatus Hemericus dissolutus est, sanctus Eusebius Cesaree Palestine metropolitanus, cum in processione una cum clero et populo incederet, sonum angelice dulcedinis in excelso audivit, apertisque oculis cordis animam beati Himerici filii sancti stephani primi Pannonie sursum transferri perspexit.

csattanós fejezetekre volt szükség. Intézkedések festése nem felelt meg a célnak, sem a politikai élű és hosszadalmas korona nyerés története, bár mennyire szép is az angyal megjelenése, hogy a pápát István részére hajlitsa. Későbbi hozzászólásnak pedig azért nem mondhatjuk, mert a követség egyik főcélja szerinte az esztergomi metropolita elismerése volt, mit a kalocsai félen álló interpolator bizonyára nem szövegezte közbe.²⁴

Igy legendánk genealogiája következőképen alakul meg:

Hartvik legendája

Nagy legenda

Kis legenda

Interpolálva a kalocsai vonatkozásokkal a 12. sz. vége felé.

A mi legendánk stílusát illeti, az méltóan foglal helyet a legjobban szerkesztettek között. Nemcsak Istvánt a szentet, Istvánt, a királyt is festi. Midőn háboru fenyegeti, Mária oltalmába ajánlja országát és kéri, védje meg a kereszténység e zsenge plántálását, hanem a mellett nem feledkezik meg arról sem, hogy a püspökök és főurak tanácsát meghallgatva, a haza védelmére egész Magyarország fegyvereseit összehívja.²⁵ Ifjusága óta szigorú és komoly erkölcsű, alig látta valaki őt nevetni.²⁶ Gazdag a legenda fontos részletekben hazánk beltörténetére vonatkozólag. Koppány lázadását bőven beszéli el, és itt krónikánk forrásait képezi. Valószínűleg belőle vették krónikáink, hogy Sz.-István behívta a külföldi lovagokat, mit aztán kibővítettek. Művelődés történeti tekintetben kiválóan fontos a szent király nagy építkezéseinek elsorolása, Fejérvárott. A mit a Konrád császár által indított háborúról ír, teljeses megfelel az egykori és hiteles Wipo tudósításainak.²⁷ Több helyen egyenes vonatkozás van benne Sz.-István törvényeire.²⁸ Mindenekelőtt pedig, bár valószínűleg külföldi ember írta, a magyar viszonyok

²⁴ Quo (successor S. Petri) — Strigoniensem ecclesiam in metropolim sue subscriptionis auctoritate sanciret.

²⁵ 15. fej. 180. l. Endl.

²⁶ 19. fej. 184. l.

²⁷ Vata Chonradi Imp. Pertz. XI. 221.

²⁸ Különösen 10. fej. 17. fej. Imréhez intézett intés kivonata. 18., mely szóról szóra egyez az Imre legenda 1. fejezetével. A kis legenda egy mondata. 6. fej. megfelel a törvénynek, mely minden 10 falunak egy egyház fölállítását szabja elő.

pontos megszemléléséről tanuskodik minden sora. Látjuk belőle a nemzetet, melynek egy része ellenállott Sz.-István térítésének, legnagyobb nemzeti ünnep gyanánt ülni meg testének felemelését, mely országának a mennynek uránál oly hathatós pártfogót biztosít. A kor naiv felfogásánál fogva e pártfogás közvetlen kifejezést nyer azonnal. Az emberek testi nyomorúságán segít a szent; a legközvetlenebbül érintő bajnál érzik leginkább magasabb közbenjárás szükségét és veszik azt igénybe. Mindnyájan tudjuk, hogy legendát és különösen csodatételeit más mértékkel kell mérni, mint más történeti forrást. Azt lehet általában mondani róluk, hogy az, mit mellékesen érintenek, legfontosabb, és ha nem tűnik elő benne bizonyos tententia, a legmegbízhatóbb is. Egyet azonban kétségtelenné tesznek e csodák és imádságok: hogy István működése nem vezetett kárba, hogy Pannonia, mely előbb a pogányság csuf szokásaival vala bemocskolva, legkeresztényebb királya, István intésére és kitünő érdemei által a hit erényében és az isteni tisztelet gyakorlásában már előre haladt.⁹

SZ.-IMRE ÉLETE.

1. *Kéziratok*: Bécs 15. sz. 3662. Reini 13. sz.-beli, Hartvik folytatása még nincs kiadva.

2. *Kiadások*: Endlicher Mon. 193—201. Fordította Szabó Károly. Schwandtner I. 429—432.

«Roppant gazdaságnak örvendő gyermek vagy, minden gyönyörűségben nevelkedtél, nem ismered annyi munka elvégzését és különféle nép bejárását, mivel én majdnem egész életemet töltöttem». ¹ Így szól a küzdelmekben és szellemi és világi diadalokban megöszült szent király fiához, azon intésben, melyben elő írja, hogyan viselje gondját népének, ha valaha uralkodni fog. Nem viselt Imre földi koronát, hanem erényei jutalmául megnyerte az égít: az egyház őt Istvánnal együtt szentjei közé vette fel.

Emlékét egy életrajz őrzi meg, melyben a személy úgy szólva elmosódik és csak a *szenvedő* keresztény erényei állanak előttük, A 11. sz.-ban egész Európát elárasztó nagy mystikus mozga-

⁹ Imre legendája II. forj. Szabó Károly. 40. l.

¹ S. Stephanus. De Morum institutione ad Emericum Ducem.

lom, mely Clunyból indulva ki, csakhamar új irányokba terelte VII. Gergely hatalmas keze alatt az emberiség történeteit, nem szorítkozott a zárdák és remeteségek lakóira, hanem a legmasabb körökre is elhatott. Az önmagával meghasonlott ember teljes tétlenségben, az Istennel való folytonos érintkezésben, teste lelke sanyargatásában talált csak üdvöt és nyugalmat. III. Ottó császári koronáját betéve, Sz.-Nilus zárdájában vezeklét heteken át. A leg-hatalmasabb császár, III. Henrik egyúttal a bűnbánó kereszténység önmagát legjobban kinzó vezeklője volt. Imre, István király fia nem tünt ki sem hadban, sem politikában, Istent nem tettel, karddal, hanem imájával, szüzességével szolgálta.

Igy, a mi történeti tényt ezen életrajzból tanulunk, az nem az életrajzban magában áll, mely a Sz.-István legendája által nyújtott anyagot semmivel sem növeli, hanem abban, mi az irónak saját, korára vonatkozó nézeteit vagy egész műveltségét festi. Szerinte Pannonia csak minap vált kereszténynyé teljesen. Kora onnan határozható meg, hogy egykor Álmos herceggel Konstantinápolyban járt. Itt hallotta az Imre halálára vonatkozó csodát.² Ezen tartózkodást illetőleg elfogadható Kerékgyártó véleménye, hogy az 1109-be esett.³ Imre hercegről elbeszéli azon csodát, hogy a pannonhegyi szerzeteseknek több vagy kevesebb csókot adott, a szerint, a mint látta, hogy önmegtartóztatók, vagy nem.⁴ Ez egyenes vonatkozás László törvényére,⁵ mely szerint a szerzetesek a klastromba várják be a király csókját és járuljanak hozzá a templomban.

Igen nevezetes, noha természetesen a szent életből folyó, azon nagy érték, melyek irónk a szüzi életnek tulajdonit. Összefüggésben áll vele a boldogságos szűz iránt való tisztelet, mely e legendát épen úgy áthatja, mint a Hartvikét.⁶ Azt hiszem, vonatkozás ez a

² Id. h. Wattenbach megjegyzi, hogy nehéz meghatározni, mi bámulatosabb, Graeci falsitas, aut Hungari credulitas.

³ M. Művelődés tört. 50.

⁴ Legenda. 3. fejt. 195. l.

⁵ S. Lad. Decr. I. 36. Si contigerit regi aut episcopo ad quamlibet abbaciam venire, abbates vel monachi, regis, vel episcopi osculum in ecclesia non accedant, sed egressi in claustrum, ordinatim stantes, regis vel episcopi osculum praestolentur. Endlicher kiadása a textustól nagyon eltér. Egyáltalában a törvények kiadása ép oly gyarló, mint az iróké.

⁶ Legenda. 6. 198. l.

coelibatusra, melynek keresztülvitele hazánkban úgy mint a többi Európában igen sok akadályba ütközött. Azt azonban szerzőnk is belátja, hogy királyi családnak szüksége van örökösre, úgy mint Hartvik is ezzel mintegy menti István házasságát.⁷ Ezen örökös pedig mindkét ágon királyi vérből származik.⁸ A 11. sz.-ban még Európaszerte nem igen törődtek mésallianceokkal vagy törvénytelen gyermekekkel. A római császárok és francia királyok egyszerű grófnőket vettek nőül, Hóditó Vilmos, Angolország e hatalmas királya, törvénytelen gyermek volt. E körülmények közt nemcsak a családi érzésnek, hanem a nemzetségi büszkeségnek is nagy kifejelettségére mutat őseinknél, hogy íróink erre sulyt helyeznek. Mert ha nem csalódunk, ugyanazon szempont vezeti régi krónikánk íróját, midőn tiltakozik azon feltevés ellen, mintha Endre, Béla és Levente Vazul törvénytelen gyermekei volnának egy Tatum leánytól.⁹

Ily csekély értesítésekből kell összeállítanunk a régi korszakok képét. Hiába, az író első sorban mindig korának ír, azt karolja fel, mi ennek legjobban megfelel, mi legjobban érdekli. Nekünk már más az érdekünk, mint örökké egyforma imák, csodák és vezelekések felől hallani, noha ezek ismerete nélkül félszeg volna felfogásunk azon hívő századok felől.

SZ.-GELLÉRT.

1. *Kéziratok* : Bécs 3662. sz. 15. sz.-beli. Wion egy velencei kéziratból adta ki, de erről a Bollandisták kimutatták, hogy hamisított. Ők Corsendonck-féle kéziratok használtak.

2. *Kiadások* : Wion, Velence 1597. Bolland gyűjt. septemb. 25. 713. ed. Stilling. Battliany Ignác. Hist. episc. Chanadens. Endlicher Mon. 205—234.

A lectiók kézírata Esztergomban. Minden utánjárásom dacára nem használhattam. Kiadás Krakó 1510. Ezt magam nem láttam. Surius Vitae

⁷ Precipue causa sobolis propagande Gislam — sibi in matrimonium sociavit. Hartvik 10. fejt. 174.

⁸ Legenda 6. fejt. 197. Interea cum ex paterna dispositione virgo nobilis utpote orta de regali prosapia, beato Hemerico desponsata esset et adducta, ut ex utraque regali linea regia posteritas in posterum succederet.

⁹ Kézainál ed. Endl. Mon. 114. Turóci ed. Schwandtner 108. II. 42. fejt.

Prob. Sanct. Colon. VI. k. Mabillon Acta SS. Ord. Ben. VI. I. A Bollandista kiadás középen áll a lectiók és a bécsi kézirat szövege közt. Endlicher 202—204.

Egy más életiratban majdnem példátlan módon egyesülnek a legtanulságosabb értesítések világi ügyek felől a legpraegnansabb egyházi nézetekkel és egy vallása ügyéért élő és érte vértanu halált szenvedő kiváló férfiú személyes élettörténetével. Sz.-Gellért legendája mindannyi közt irodalmunkban leginkább távozik el a legendák rendes sablónjától, legtöbb tényleges detailt foglal magában. A régibb legendák közül Sz. Severinusé, az újabbak közt Sz.-Romuald élete Damianustól hasonlíthatók hozzá leginkább. Hazai kútfőink birálatában egyik főpontnak tekintem, mennyi hitelességet kell e műnek tulajdonítanunk.

Íróink rendszeren 11. sz.-beli írónak tartják a legenda szerzőjét.¹ A külföldi írók 14. sz.-beli műnek tartják sok tévedéssel és az eredeti anyagot körül szövő sok interpolációval.² Az első vélemény leginkább arra támaszkodhatik, hogy a legenda rendkívül gazdag részletekben és egészen a 11. század felfogásának bélyegét viseli magán. A másíknak fő érvei, hogy a bécsi kéziratban 1381-diki esemény fordul elő, hogy benne kereszties hadjárat említettik, hogy a Rosaciumi klostrom csak a 14. sz.-ban lett nevezetessé. Jellemző, hogy Rosacium neve, mint látni fogjuk, nem is áll a legendában. Ez pedig Büdinger egyik legerősebb érve.

Bizonyosságra juthatunk itt. Legendánknak viszonya hazai krónikáinkhoz szolgálhat megcáfolhatatlan alapul. Legendánk mai alakjában is szolgálhat alapul, de azt is bebizonyíthatjuk, hogy mai alakja nem az eredeti.

Reményilem, munkám folyamában sikerül kimutathatnom, hogy nagy nemzeti krónikánk, a maitól nem nagyon eltérő alakban meg volt már a 13. sz. első felében is. De elég a jelenlegi alaptól kiindulnunk. Azt hiszem, sem Büdinger sem Wattenbach nem fogják kétségbe vonni, hogy a képes krónikát 1358-ban irták le, tehát régibb kézirat, mint Gellérté és így még a pergamentum auctoritása is, — melyre pedig a «Monumenta Germaniae» munka-

¹ Különösen Katona Hist. Crit. I. 355. Kerékgyártó M. Művel. II. 52.

² Büdinger Oesterr. Gesch. I. 424. 425. 2. jegy. Wattenbach D. Gesch. II. 158.

társai oly nagy sulyt fektetnek — mellettünk lesz, ha bebizonyíthatjuk, hogy a krónika felhasználta a legendát és nem viszont.

E felhasználást, mint magától érthető dolgot tették fel eddigi íróink.³ Okokat e mellett nem igen hoztak fel, pedig a két szöveg igen közeli rokonsága ezt megkövetelte volna.

A képes krónika 47-dik fejezete⁴ majdnem szóról-szóra meggyez Gellért vértanuságának elbeszélésénél a legenda 19. és 20. fejezetével.⁵ Lássuk az eltéréseket; mint a természetrajzban, úgy a kútfőbirálásnál is a közös főből hajtó varietasok tanulmánya vezet célhoz. Az összehasonlítás következő eredményekre vezet.

A krónika Gellért életét illetőleg egyetlen adatot sem nyújt, mely a legendában elő nem fordul. A mellék események elbeszélése ellenben sokkal körülményesebb. A szent halála után hoz reá vonatkozó olyan adatot is, mely a legendában nem áll. Szerinte azon helyen, hol Sz.-Gellért vértanu halált szenvedett, most tiszteletére épült egyház látszik.⁶ Valjon nem veszi-e át a legenda író ezen adatot, ha előtte van a krónika?

A csanádi vérengzést is elbeszéli krónikáink úgy mint legendánk. Viszonyuk oly érdekes és tanuságos, hogy az illető sorokat egészen ide iktatom.

Legenda.

C. 17. Alba comes palacivi *sanctis quadragesime diebus honestissimos quosque sui consilii viros fustibus et palis velut jumenta seu bruta animalia ausus est interficere.*

Kézai 112. l.

Alba-viros *quinquaginta* consiliandi causa in unam domum arcavit, quibus in eadem inclusis crimen non confessos nec convictos legibus caput fecit detruncari.

Képeskrónika. c. XLV.

Cum enim rex *Quadragesimam* Chaudini celebraret in eadem *Quadragesima* circiter *quinquaginta* viros nobiles sub praetextu consiliandi in quadam domo conclusit et ab armatis militibus fecit eos obruncari nec contritos nec confessos.

Muglen. c. XXIV.

Darnach in einer Vasten beschied er *virtzig* Edling an ein stat in ein haus. Das er mit denselben sein rat haben wollte. Do sant der König *Aba* leut und sein ritterschaft und liess sie enthaubten an alle beicht.

Kézainál nem találunk időhatározást, a többi az eseményt bőjtbe teszi. A legenda nem ad számot, a többi 50 áldozatot,

³ Különösen Kerékgyártó i. m. 52—54.

⁴ Ed. Toldy. XLVI—XLIX.

⁵ Ed. Endlicher Mon. 227—230.

⁶ Nunc in eodem loco, ubi contritum est caput ejus, in honorem beati Gerhardi martyris ecclesia sub monte apparet fabricata. Ed Toldy XLVIII.

Muglen 40-et mond. A többi nem határozza meg a helyet, a képes krónika Csanádra helyezi. Végre a *világi* krónisták kiemelik, hogy gyónás nélkül haltak meg, az *egyházi legendairó* ezt nem említi.

Ebből mi következik? Azt föltenni, hogy egy életiró, hősét illető ily nevezetes eseményt ne írjon ki teljesen, egész tendenciájával az előtte fekvő kútfőből, ellenmondana a józan kritika minden törvényének. Tehát a legenda itt világosan az eredeti. Mást is látunk belőle. A képes krónikát a hely meghatározására csakis a pragmatikus okoskodás bírhatta, mely a legendából következik. Csanádi püspök rötta meg a királyt, legegyszerűbb oda tenni a véres tett színhelyét is. Még egy más észrevételünk is van. Nem csalódunk tán, ha állítjuk, hogy a krónikák száma a 40, illetőleg 50, a böjt latin nevéből is írásjegyből, XL fejlődött. Az Annales Altahenses, melyek ez eseményeket illetőleg krónikánk egyik forrását képezik, számot nem adnak. — A quadragesimából lett 40, majd 50, a képes krónika pedig, mely egyaránt használta a legendát és a régi krónikát, összefűzte őket.

Igaz, a krónika nem nevez itt forrást, pedig Istvánt és Imrét illetőleg hivatkozik a legendákra. De hihetjük-e, hogy maga szántából és munkájából fog egy aránylag rövid krónika szerkesztője annyi helyet és időt szentelni egy püspök életének, ha kész, szép forrás nincs előtte? A többi különbség a krónika és a legenda közt is állításunk mellett szól. A krónikák megnevezik azon monostort, melybe Gellért jeruzsálemi utjában betért (Rosacium). A legenda nem mond nevet. A krónika csak legendánkat értheti, midőn állítja, hogy vannak, kik Endrét, Bélát és Leventét Vazul gyermekeinek mondják.⁷ Ezt az emlékirat nem vehette a krónikából. Nem vette át a krónika a szent élete első szakának körülményes történetét, holttestének esodáit és a tisztán személyét érdeklő körülményeket. Ezek pedig, mint látni fogjuk, nagy részt a régiség jeleit viselik magukon.

Azt hiszem, ezen adatok döntőleg bizonyítják, hogy *a legenda forrása a krónikának és nem megfordítva. Ezzel azt is láttuk, hogy az 1381-ben írt példány nem lehet az eredeti. Ezek után pedig, ha*

⁷ Kép. Krón. ed. Toldy. 49. XLIX. Tradunt quidam ipsos tres fratres, filios fuisse Vazul ducis. — Legenda. 19. fel. Ungari miserunt nuncios post filios Wazul: Endre, Béla et Leventhe.

nincs más belső ok, nem áll semmi útjában annak, hogy legendánk szerkesztését Sz.-László király és Lőrinc püspök idejére ne tegyük, midőn a szentté avatás történt. A Bollandista kiadás, mely némileg az eredeti régi szöveg kivonatának tekinthető, nem is nevezi még Lászlót szentnek.

Ily közel egykorúságra mutat a munka egész tartalma. Legnagyobb súlyt a 9. és 11—14. fejezetekre fektetnek. Ily közvetlen szemlélettel csak kortárs írhatja le a magyarság fokozatos térítésének történetét. Részletekben van hiba,⁸ hanem azért az iskolázásnak, a könyvirásnak, a papi nevelésnek, a káptalan alapításnak minden belső vonása oly jellemző és életteljes, hogy abban alig lehet találni gyanust. — A püspök első beszédét az egész nép előtt tolmács segítségével tartja. A Bakony magányában hét éven át imádkozva és böjtölve sem feledkezik meg az irodalmi munkásságról. Midőn székhelyét elfoglalja: «jöttek a nemesek és nem nemesek, gazdagok és szegények, kérve a háromság nevében a keresztvizet. Ezeket ő mint fiait fogadta és asztalához meghívta. Sokat a király ispánjai vezettek oda, ezeket Keresztelő Sz.-János kolostorában keresztelték meg. A nép sokasága az ajtónál állott a temetőben, magukkal vitték eleségüket és a keresztelőknek nem volt nyugtuk, csak éjjel, és nagy volt munkájuk». Azon élbeszélés, hogy a bűnös, az ispán törvénszéke elől a monostorba menekült, melynek élethossziglan szolgája lett, egészséges humorja és egészen saját élményen alapuló színezete folytán egy sorban áll a sz.-galleni Ekkehardok legsikerültebb iskolai reminiscentiáival.⁹

Heten vannak e szerzetesek közt a magyar nyelv ügyes tolmácsai. Ezek lassankint hatottak. Harmincan jöttek a püspökhöz, hogy fiaikat neveltesse papoknak. Iskolát rendeznek; Valter mester alatt a növendékek szépen haladnak a musikában és

⁸ A püspök segédei közt egyházmegyéjének szervezésében bakonybéli és váradi szerzetesek is említetnek. Bakonybél 1037-ben alapította Sz.-István, hogy Váradon volt e már ekkor kolostor, legalább is kétes. — Sz.-Gellért Pécsről Fehérvárra megy a királyhoz, Velencéből indulva ki és mégis azt mondja: «vannak társaim, kik a Dunán lehajóznak velem». 8. fej.

⁹ 15. fej. Dicebant ei, bene tibi vulpecula, que laqueum perdicionis evasisti, et cum pelle, qua spoliaberis in foveam introisti. Ex quo factus est risus magnus is populo. Idem vero vincetus datus est monasterio pro pulsatore cunctis diebus vitae suae.

grammatikában. Ezek voltak Sz.-György monostorának első kanonokai. «A püspök legfőbb gonddal ápolta őket, mert nem voltak idegenek, hanem bennszülöttek, hogy általuk Isten egyháza dicsőbben magasztaltassék fel».¹⁰ Isten vallása ne legyen idegen ültetvény e földön, mely az első hivatott plántálók elvesztével elcsenvész; verjen az a pogány lelkekben mély gyökeret. A kereszténység csak az által, hogy a magyarsághoz simult, hogy nemzetivé lett, bírt oly nagy befolyást nyerni; ha nemzetellenesen lépett fel, mint Péter és Endre korában, kész volt ellene a boszuló visszahatás. Még másutt is mutatja Gellért, mennyire együtt érez ő e néppel, melynek keblében hazáját találta és melyet a szeretet igéjére tanított. Azon híres helyet értem, hol az életiró elbeszéli, a mint Valter a püspökkel utközben egy városban meghálván isten embere éjjel a szolgáló magyar énekét hallja. A püspök azon valódi magas humanitástól átlengett szava; «boldog ez a nő, mely más szolgálatában ily szívesen végzi kötelességét vigan, mormogás nélkül», bizonyítja, hogy oly férfi volt, ki a nemzetnek nyelvében, dalaiban örömet találta.¹¹ Nem tartozott azon szűkkeblű egyháziak iskolájához, kik ridegen üldöztek mindent, mi nem volt keresztény, és kiknek buzgalma semmisítette meg bizonyára a pogány magyarságnak legtöbb emlékét.

Ehhez járul még a 10. fejezet, mely Istvánnak Achtum elleni háboruját beszéli el. Ha valami irományról lehet mondani, hogy korának jellemét viseli magán, bizonyára erről áll ez. Achtum Budinban (Viddin) felveszi a görög kereszténységet, de megtartja háremjét. — E korban még csak görög zárda volt ama vidéken, mi mindenesetre közvetlen visszaemlékezésre mutat. Midőn egész regényes módon kimutatja Csanád, hogy ő volt Achtum legyőzője, a király — és Achtum házának feje lett. E hős, az egyházmegye heros eponymosa általában különös fényvel ragyog és személye körül etymologikus mondakör támad.¹²

¹⁰ *Et quod non essent alienigene sed patriote, quatenus per eos ecclesia dei posset magnificencius exaltari.*

¹¹ Ezen hely szövegezése a bécsi kéziratban és a Bollandistáknál nézetem szerint, magában is kiténteti, hogy emez amannak kivonata, mely a helyhez és személyhez kötött részleteket elhagyva, a magyar legendát az egész kereszténység oktatására alkalmassá teszi. Valter neve is elmaradt.

¹² Különösen Oroszlános és monostorának keletkezése. E monda nincs meg a Bollandistáknál.

Achtum történetét egy szóval sem említik többi emlékeink, csak az Anonymus érinti néhány szóval. Csanád szerinte a király rokona volt, mi bizonyára ferdités.

Általában annyi helyhez kötött traditio folytán,¹³ a legendát csanádmegyei paptól, valószínűleg a káptalan tagjától szerkesztettnek hiszszük. Nem valószínű, hogy Valter lett volna az író, ama kortárs, hanem tán annak valami tanítványa, ki mesterétől hallotta az egyház alapítóját, az első magyar vértanut illető híreket. Így aránylag jól értesültnek is mondhatjuk. A káptalan viszonyaira nézve mindenesetre kétségbe nem vonható auctoritása. Az országos ügyeket illetőleg nem oly jól értesült, mint már Csanád távolságából és az István ideje óta mult számos év szerint is következtethetjük.

De nem az egész legenda származik e korból. Egyes részei és mondatai épen annyira mutatnak későbbi eredetet és hazátlanságot, mint a mily korainak és hazai földben gyökerezőnek kell tartanunk az eddig tárgyaltakat. Az 1. fejezetben látjuk a legenda sablonját; a gyermektelen szülők egyetlen, beteges fiukat klastromba adják. A 2. fejezetben a kereszténységet fegyverben látjuk az izlám ellen, mit csak a kereszties háboruk alatt vagy után lehetett irni.¹⁴ Az 5. fejezetben Rasina apát lebeszéli Gellértet a jeruzsálemi utról: Oda nem megy más zárdái szerzetes, mint csavargó. A keresztieseknek ott harcolniok kell.¹⁵ Ez mindenesetre már azon időre mutat, midőn a kereszties zárandokokat kezdetben övező dicsfény nagyon el kezdett halványodni a hívők szemében, mi csak a 13. sz.-ban történt meg. Több más tévedés is van, minő egykoru emberen nem esik meg. Maurus püspökhöz küldi Gellértet, midőn Magyarországba jő, pedig az a pozsonyi évkönyvek szerint

¹³ Az említettekén kívül a 20. fej. Sz.-Gellért temetése, a szent sirján végzett gyógyítások. (Domina quedam uxor videlicet comitis *Bech*, que fuerat, quondam de uxoribus *Achtum*.) Végre Maurus és Laurencius püspökök említése.

¹⁴ Endl. p. 206. Factum est autem, ut ad imperium summi pontificis tota Christianitas cruce domini signata ad sepulcrum domini Jerosolimam se proficeisci prepararet.

¹⁵ Nunquam legimus aliquem monachum claustralem pro hujusmodi negocio Jerosolimam quesivisse, exceptis gyrovagis. — Ibi enim cruciferi pugnare tenentur. 209. l.

6 évvel később lett püspökké, mint Gellért.¹⁶ A bakonybéli szerzeteseket és a dunai utakat illető félre értésre már figyelmeztettem. Mindez arra mutat, hogy a legenda jóval Gellért után, valószínűleg a 13. sz.-ban nyerte mai alakját.

Veszt-e ezen tény által legendánk hitelességéből és így értékéből? — Azon helyek, melyekre utaltunk, magukban véve is egészen értéktelenek, és oly jelentéktelenek az egész mű tiszta aranyához képest, hogy az egész becsét nem igen csökkentik. Interpolatio nélkül pedig ritkán találunk középkori kútfőt. Különösen pedig szent életet. Hány szentnek halála után vagy canonicizációja alkalmával szerkesztett biographiáját dolgozta át később, gyakran századok mulva egyházának valamely pietással eltelt fia.¹⁷ Ezen átdolgozó adhatott hozzá valamit, mi korát elárulta, a benne előforduló évszámot (1047) is ő szurhatta be, de a régi mű lényegét bizonyára nem érintette. Ép oly kevésbé érintette az 1381. leiró.

Végül még azon lectiokról kell megemlékeznünk, melyek egy XIII. sz.-beli breviariumban Gellért élete felől fennmaradtak, és viszonyukat a legendához tisztába hoznunk. Wattenbach őket tekinti a legenda egyedül kimutatható írásbeli forrásának.¹⁸ Mi bizvást vehetjük kivonatnak. Először maga felosztásuk, felolvasásra szánt részekre, mutat erre. Továbbá nem is tekintve azt, hogy csak egyetlen önálló adata van, a legenda nála sokkal gazdagabb és legalább is oly authenticus. Még oly jelentéktelen dologról is megemlékezik, mint egy örökösen égő tömjénező felállításáról a Marosi főegyházban. Ezt más, mint kiiró, nem tehetné oly rövid műnél, mint a lectiok.¹⁹ Végre meg van benne a vértanu utolsó mondása, mely a krónikáknál nem található: uram bocsáss meg nekik, mert

¹⁶ Chronicon Poseniense, Annales Veteres Hungarici cím alatt. Pertz Mon. Germ. XIX. 1030. Gerardus episcopus ordinatur. 1036. Maurus episcopus est effectus.

¹⁷ Hogy többet ne említsünk, Adelhard, Altmann, Ansgar, Bonifácius, Emmeram, Gallus, Hartmann, N. Károly, Lantpert, Magnus, Bambergi Ottó, Ulrich és Vencel szentek életét dolgozták át, több mint egy századdal első megírásuk után.

¹⁸ J. h. 158. l.

¹⁹ A különálló adat az, hogy Maurus Gellérttel együtt volt a Bakony magányában. Ugy látszik, itt a lectió eredetibb, mert midőn Gellért bejött, Mór még nem volt püspök.

nem tudják, mit cselekszenek. A bollandistáknál levő kézirat első fele egészen megfelel a lectióknak, csak egyes phrasisokkal gazdagabb. A canonisatio történetét úgy látszik eredetiségében őrizte meg.

Mindig nehéz, lelkesült életírónál soronként kimutatni, jogosan tulajdonítja-e épen hősenek a működési körében elért eredményeket, vagy nem. Sokszorosan bajos ez szent életének írójánál.

A történet, ha az emberek emlékezetében tért foglal, mindinkább érinti a mythologia határait. A személyiségek ridegebbekké válnak, mind inkább közelednek egy könnyen felfogható eszményképhez; a mellékes körülményeket, a szülő okokat elfeledik vagy mellőzik. Csak így tehet az író eleget a képzelődés követeléseinek is. De valóban, a legendában rajzolt kép szerint oly nagynak, oly egésznek tűnik fel Gellért egész működése, melyet vértanu halál peesételt be, hogy már ezen egy személyiség is, melylyel hazai történetünket a legenda megadományozta, állandó hálánkat biztosítja az írónak úgy mint átdolgozójának, kinek ez emlék fennmaradását köszönhetjük.²⁰

SZENT-LÁSZLÓ LEGENDÁJA.

1. *Kézirat* : Bécs 3662. sz a. 100—101. l.

2. *Kiadások* : Acta Sanct. Jun. 27. V. 319. Endlicher Mon. 235—244.

«A magyar népeknek, kik ujak voltak a hitben, leginkább vala szükségük vezetőre. Itt volt az idő, hogy Isten nyilvánítsa kiválasztottját, és népét ily védő erénye által oltalmazza és példájával oktassa». A mit Sz.-István és Gellért előkészítettek, a mit Endre és Béla annyi rázkodás után biztosítani tudtak, a kereszténységnek a magyarsággal összefüzését a nélkül, hogy egyik vagy másik elnyomatnék a kapcsolat által, azt Lászlónak sikerült teljesen kivívni. A kereszténység fogalmai és erkölcei az ő személyében olvadtak össze a nemzeti genius idealjával: a rettenthetlen hőssel, ki egyuttal népének atyja. A magyar nép hagyománya egy

²⁰ Gellért literaris működését illetőleg lásd : Ompolyi M. A Scholastika Magyarorszában. Figyelő 1877. és Batthyány Hist. Episc. Chanadens.

királyunk alakját sem füzte körül annyira a csodáló apotheosis jelvényeivel, mint Lászlót. A férfinak, ki szent, király és lovag volt és minden tekintetben egyaránt ragadta bámulatra korát, emléke mélyen véste be magát későbbi nemzedékeknek is képzelődésébe. Még korunkban is a magyar nép legnemzetiebb költője azon művében, mely a magyar középkor vallásos és katonai ideáljának legtisztábban ad kifejezést, Sz.-Lászlót választotta hőseül. Arany Sz.-Lászlóját értem.

Fájdalom, a Lászlóról értesítő irott emlékek nem méltók tárgyak jelentőségéhez. Legendája inkább a szentet látja benne, mint a királyt, inkább a kegyes királyt, mint a hatalmast, azt pedig sehol sem tünteti elő, hogy *magyar* király volt. Az egész legendában nem találunk egyetlen jellemző vonást sem, ha csak azt nem vesszük annak «vállal magasb mindeneknél»¹ és hogy nagy tagjai voltak, mint egy oroszlának.² Már a részletek ezen szegénysége is arra mutat, hogy a legenda szerzője nem volt egykoru és nem is igen használhatott egykoru tudósításokat. A szerkesztés ideje László szentté avatása után 1192 után esik, mert ez esemény elbeszéltetik benne.³ A legenda tartalma egyáltalában nem bizonyít Katona véleménye mellett, hogy írója a szentté avatásnak kortársa volt.⁴

Az azonban bizonyos, hogy a szerkesztés azon időbe esik, midőn Magyarországon nagy volt a buzgalom a keresztes hadak iránt, tehát 1218 előtt. III. Béla is, mint a legenda szerint László, «buzgón gondolkozott, mi volna isten előtt legkedvesebb anyai jótétemény viszonzásául». Ő is elhatározta, elmenni Jeruzsálembe, és ha kell, meghalni Krisztusért. Ő is meghalt, mielőtt e tervét kivihette volna, mint Sz.-László. Azon híret pedig, hogy a keresztes hadra készülők őt vezérükké választották, jó akaró pragmatikus következtetésnek vehetjük, melynek semmi egykori tudósítás nem szolgáltat reális alapot. Az sem bizonyít e tekintetben semmit, hogy ama hirt a krónikában is találjuk,

Kerékgyártó elősorolta az okokat, melyeknél fogva itt a kró-

¹ Ed. Endl. Ceterisque hominibus ab humero supra preeminens.

² Secundum phisonomiam leonis magnas habens extremitates.

³ A canonizációt említik még a pozsonyi évkönyvnek és Tamás spatói főesperes.

⁴ Katona Hist. Crit. 2. 707.

nika merített a legendából és nem viszont.⁵ A legdöntőbb érvet nem sorolja fel; azt, hogy a legenda egy szóval sem említi László hős és vallásos tetteit hercegsége korában. Elhallgathat e pedig legendairó, még a legeggyűbb fajtából is, oly gyönyörű hatásos momentumokat, mint a mogyoródi csatát, melynek még a krónikában is egész vallásos a színezete?

Igy legendánk közvetve is el volt terjedve; a nagy nemzeti krónika szerkesztője felhasználta. Forrásai közül csak egyet mutathatunk ki; Sz.-Imre legendáját, melynek a szent szüzességére vonatkozó helyét szerzőnk átvette.⁶ Voltak azonban bizonyára más forrásai is, legalább a csudákat illetőleg. Az, melyet II. István koráról elbeszél, realis alappal látszik birni,⁷

A többi legendák formájától megkülönbözteti, hogy nagyobb terjedelmű rimes verset is találunk benne.⁸

Mily bajos a történetíróra az anyag tömegéből kiválasztani a valóban történetit, azt, mely elmúlt korok életét tárja elénk! De tiszta gyönyörrel is jár e munka: a kutató aranyat lel az alakatlan sziklahalmazokban. Oly emlékeknek, mint Sz.-László legendájának tanulmányozása ellenben tisztán kínos: a századok irigysége megakadályoz abban, hogy saját korának világitásánál tisztán láthassuk a nagy, szent magyar lovagkirály hatalmas, életteljes alakját.

⁵ M. Művelődés tört. II. 58. Megegyeznek: Leg. 1. — Képes krón. 52. Magyarország jólétéről I. Béla alatt. Leg. 2. Kép. krón. 62. Ladislaus név jelentéséről. Leg.

⁶ Leg. S. Emer. 5. fej. Sz.-Lászlóé 6. fej.

⁷ Előfordul benne egy ezüst paizs, a szent király ajándéka és Valter váradi püspök neve.

⁸ 3. Fej.

Pietate rex serenus
 Graciarum donis plenus
 Cultor justitie
 Patronus judicentie
 Consolator afflictorum
 Sublevator oppressorum
 Miserator orphanorum
 Pius Pater pupillorum.

ZOERARD ÉS BENEDEK ÉLETRAJZA.

1. *Kéziratot* nem ismerek.

2. *Kiadások*: Surius 1573. Acta Sanct. Juli IV. 336. Endlicher Mon. 134—138. Fordította Szabó Károly.

Sz.-Gellért mellett azon egyházférfit, kiről hazai kútfőink leggyakrabban emlékeznek meg, Maurus, pécsi püspök. Ő megosztotta Gellért bakonybéli magányát.¹ Őt tüntette ki Sz.-Imre hét csókkal szent szűz élete jutalmául.² Ő volt Gellért legendája szerint az, ki a tudós olasz szerzetest a királyi udvarhoz vezette és így Magyarországnak megnyerte. Pécsi püspökségét a pozsonyi évkönyvek is megerősítik, azonkívül Radó nádor 1057-iki oklevele.³ Végre ő, mint az első magyar martyrok életirója, azt mondja magáról, hogy a Sz.-Andrásra és Sz.-Benedekre vonatkozó híret mint a Sz.-Mártoni monostor növendéke halotta, nagy részt magától Benedektől. Andrászt is látta.

Ime egy 11. sz.-beli magyar főegyházi rangú író. A mit elbeszél, abban tehát mindenesetre hiteles, csak hogy ez sem sok, sem fontos. A sok egyházi ember közt, kik a Sz.-István által megkezdett magyar térítés támogatására jöttek be, volt a lengyel Zoerard, «ki parasztságból származott, mint rózsa a tövisből». A Vág mellett élt remete életet, erdőt irtva, de nem térítve e valószínűleg egészen puszta vidéken.⁴ Halála után Benedek, kitől Mór e híretet vette, lakott barlangjában, míg rablók meg nem ölték. Benedekről és Andrásról, kétségtelenül legendánk után, Hartvik is megemlékezik.⁵

Művelődés történeti szempontból fontos a sok rabló említése és a kivégzések módjának leírása.

Nem a tett, hanem a szenvedés emberei voltak ezen idegen szeszettek. Noha kor szerint életiratuk a legelső, tartalmuk és szellemi irányuk szerint a későbbiekhez tartozik.

¹ Lectiones de S. Gerardo. III. 203. l.

² Imre legendája 4. fej. 196.

³ Koller Hist. Episc. Quinqueecl. I. 487.

⁴ Ld. Pauler Gy. A magyarok megtelepedése.

⁵ 7. fej. 171.

SZ.-MARGIT LEGENDAJA.

Kiadás : Acta Sanct. Jan. 28. II. 900—906. Egy paderborni kézirat után. Kiadták Surius és Heraeus is. — Ribadeneyra spanyolra fordította. Magyarul : Toldy Fer. Magyar Szentek élete.

A ferenciek és domokos-rendüek rendkívüli elterjedése a 13. sz.-ban mutatja leginkább, a vallásos életnek a tevékenységből a szenvedésre és magába térésre fordulását. A domokos-rend egy főhelye a budai sziget volt, melyet mi Sz.-Margit után nevezünk.¹ Egyik legnevezetesebb királyunk leányának élete történeti szempontból alig nyújt valami egyedit, valamit, a mi a királyi szüzet mint apácát annyi ezer más apácától megkülönböztetné. Legfőlebb azt lehet fontosabbnak tekinteni, hogy a király leány keze után a lengyel, cseh és sicíliai királyok törekedtek. — A flagellansok korát éljük, a kölcsönös vesszőzés és korbácsolás a földolog, az ember a formává vált vallásos gyakorlatok által egészen elveszti eredetiségét.

A legendát Garinus írta 1340. körül.² Ranzanus epitoméjában kivonatban közli.³

¹ IV. Béla királynak két Margit nevű leánya volt. Az egyik a spalatói egyházban van eltemetve, a másik a szent apáca.

² Acta St. Jan. 28. 895. l.

³ U. o. 906—908.

KRÓNIKÁK.

A szentek életében, ezen irodalmi ág egész természeténél fogva, tulnyomó az általános, az egész kereszténységet átkaroló, a nemzetiségek különösségét számba alig vevő felfogás. Ugyyszólva szerencsés véletlennek kell tekintenünk, hogy Gellért életírója, bizonyára maga is alig érezve, mily kincseket hagy reánk, annyi fontos részletet örökölt meg a magyar kereszténység első évtizedeiből. De általában véve, a magyar legenda irodalom sem stílusban, sem tartalomban nem bír menekülni azon nagy befolyástól, melyet a közös keresztény műveltség minden más országban is gyakorolt épen azon férfiak életének megírására, kik személyesítették a nemzetek egybeolvadását a keresztény szentegyház egységébe. István és Gellért életrajzai ugyanazon irodalmi mozgalomnak és iránynak köszönik létrejöttüket, mely sz. Remigiust, Bonifaciust vagy N. Károlyt állította az utókor elé, követendő, de soha el nem érhető példányképek gyanánt.

De a magyar nemzet a kereszténység által nem vesztette el teljesen eredetiségét. Történelmi irodalmunk épen a középkor legjellemzőbb szellemi termékeiben, a krónikákban oly individuális, független és önálló, hogy nemzeti szellemünk fejlődésére nézve ezeket kell legfőbb forrásnak tekintenünk. Különbben is ezek az egyedüli források, melyek nemcsak részleteket, hanem összefüggő, az országos érdekeket teljes együvé tartozásukban felfogó elbeszélést nyújtanak. Teljes jelentőségben illenek reájuk a mély elméjü Humboldt Vilmos szavai, hogy a jó krónikák, még ha a részletekben nem is bizhatók meg, épen a legbecsesebb historiai anyagnak bőségét tartalmazzák.¹ Mind magukban véve, mind tárgyukat

¹ Ueber die Aufgabe des Geschichtschreibers. 3. l.

tekintve, legtanulságosabbak. Munkánk egyik főcélja épen a nemzeti szellemi munkásság ezen oldalát ismertetni behatóbban és pontosabban, mint ez eddig történt.

Ha tekintetbe vesszük, mily gazdag irodalmi és nemzeti kincs rejlik e régi írókban, valóban bámulatra méltó, mily mostohán bánt velök eddig kutatásunk. Alig történt még említésre méltó módszeres kísérlet a krónikák eredeti szerkesztésének idejét és módját meghatározni.² Még a minden szellemi iránt érdeklődő Toldynak is csak a felszínen fekvő viszonyokra terjedt ki figyelme. A kútfő bírálati szempontból legfontosabb kérdéseket mai napig is sűrű fátyol fedi.

A legrégebb hazai történetet illető belföldi krónikaszerű feljegyzéseket, a mint az idők irigysége reánk hagyta, következőkép osztályozhatjuk természetük szerint. Egy közös eredetre vihetők vissza:

- a) Kézai Simon, *Gesta Hungarorum*-ja,
- b) a budai krónika, dubnici krónika, Muglen Henrik krónikája és a rimes krónika,
- c) Az u. n. Képes Krónika és a tőle származó Turóci áltaj átvett krónika,
- d) az u. n. pozsonyi nagyobb krónika.

Ezen műveket illetőleg fő igyekvésem lesz kimutatni legrégebb alakjukat és tartalmukat, melytől a többi eredetét vette. Mindnyájuk összehasonlítása által fogjuk elérni ezen eredményt. Az ősrónikáról, melyet ily uton rekonstruálunk, «Nemzeti Krónika» név alatt fogunk értekezni.

Különálló mű, bár amazokkal a legkülönfélébb vonatkozások és átvételek által össze van kötve, Béla király jegyzőjének «*Gesta Hungarorum*»-ja.

Áhitattal fogok e művek taglalásához. A magyar szellem legeredetibb terméseit tisztelem bennök. Segítsen korunk tudományos módszere megérteni és kifejteni mindazt, mi neki e régi

² Legbecsesebb még Toldy Ferenc értekezése. Nemzeti történelmünk kezdetei. Irodalmi szakaszok I. Összes művei VII. 221—248. Lorenz értekezése, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter I. 282—291. oly felületesen van írva, hogy szerzőjének legkevésbé áll jogában «Magyarische Oberflächlichkeit»-ről szólni.

írókban megfelel, mindazt, mi neki bennök ellenmond. Kisérletet tesztek, e művek kéziratainak felhasználásával, kritikájuknak új, szilárd alapját megvetni. Sokat, mi tudósainknál csak vélemény volt, sikerül tán történeti bizonyossággá emelni. Máshol, midőn szerencsétlen leszek ellenmondani régi meggyőződéseknek, munkám legyen önmaga védője.

KÉZAI SIMON. GESTA HUNGARORUM.

1. *Kéziratok*: Különös szerencsétlenség folytán a két egyedüli hártya-kézirat, a kismartoni és a Kósa Jenő birtokában volt, elvesztek. Az előbbi másolata Hevenesí által a budapesti egyetemi könyvtárban 70. sz. a. 14. lap. A bécsi cs. könyvtárban 337. sz. a. levő, hajdan Zsámboki-féle 15. sz.-beli codex a III. Lászlóhoz szóló ajánlással kezdődik ugyan, de hiányzik belőle az appendix és 1342-ig folytatódik.

2. *Kiadások*: Horányi a Kósa-féle kéziratból 1782-ben Bécsben és Budán. Podhraczky a Hevenesí-féléből a variae lectiókkal. Endlicher Monum. Arpad. 85—130. Fordította bevezetéssel Szabó Károly 1862.

Fejtegetésünket a magyar krónikák felől azon krónika taglalásával kezdjük, melynek szerkesztése idejét pontosan meghatározhatjuk. Ez az egyetlen, melyhez bizonyos név is fűződik, melynek, ugyszólva, individuális jelentősége van.

Minden krónikánk közt ez a legrövidebb. Kun László idejében, még pedig utolsó éveiben irták, mert a kunok elleni nagy csata leírásával végződik be. A többi krónika mind mai alakjában Róbert Károly idejéig terjed és sokkal járul mind a tények azon vázához, melyet a szerencsétlen király hú klerikusa reánk hagyott. Ezért, különösen az idegen buvárok előtt bizonyosnak látszott, hogy az ő krónikája minden későbbi magyar krónika forrása, melyet ezek több helyen bővítettek és mondai tradíciókkal ékesítettek.¹ Engel is így vélekedik: «Kéza művét, mely a Kunnak nevezett III. László idejében iratott, minden magyar krónikának, tehát minden magyar történetnek alapjául tartjuk».² Horvát István szerint is «Kézai Simon krónikáján épülnek minden króni-

¹ Különösen Lorenz, *Deutschl. Gesch.* I. 286.

² *Geschichte des ungar. Reiches.* I. 36. I. Bécs, 1813.

káink». Ellenben Szabó Kár.,³ Kerékgyártó⁴ és különösen Toldy vitatták, és több pontban be is bizonyították, hogy Kézai műve nem eredeti, hanem kivonat, melyből csak az vehető számba, mi többi krónikáinkban nem található.⁵ A főérv: hogy bővebb a másik krónika, mint Kézaié, és sokat nyújt, mit ő nem hoz fel, nem bizonyít sokat, mert a historiographia történetében csak annyi példája van annak, hogy későbbi kiíró bővítette az előtte fekvő szöveget, mint annak, hogy kurtította. Sokkal nyomósabb azon argumentum, hogy Kézai egy helyen egyenesen hivatkozik a másik krónikára, midőn polemizál ellene.⁶

Rendkívül fontos és mélyreható következményeiben ezen kérdés eldöntése. Ha a német írók és Horvát István nézete helyes, a kritika szempontjából mindaz a legnagyobb gyanuval fogadandó csak el, mit a hazai krónikások Kézai előadásától önállóan és függetlenül elbeszélnek. Ha ellenben bebizonyíthatjuk, hogy Kézai régebbi dolgozatot használt fel és műve nem eredeti, hanem excerptum, rendkívül sok és fontos anyag nyer az eddiginél szilárdabb és szélesebb alapot, melyen a túlzó kritika támadásai ellen oltalmazható. Másrészt legalább egy biztos támpontot nyerünk a hazai traditio legrégebb leírásának és megállapításának korát illetőleg. Megkísértjük ennek kimutatását új, mint hiszszük, alig cáfolható okokkal. Kiinduló pontunk olyan, hogy éppen azon alaptól, melyen a külföldi írók eddig leghevesebben támadták meg kútfőink hitelét, segíthetjük diadalra a hazai nézetet a külföldi ellenében.

Az «Annales Altahenses» elmés reconstitúciója Giesebrecht Vilmos által,⁷ majd kiadásuk⁸ igen nagy haszonnal járt a régi magyar történetek buvárlására nézve. Már Giesebrecht figyelmeztetett arra, mily mohón használták fel a magyar írók a régi biro-

³ Fordítása bevezetésében 2. és 59. lap. jegyzet.

⁴ M. Művelődés tört. II. 21.

⁵ Toldy sok helyen vitatta ezt. Különösen Chronic. Poson. kiadásában. V. XII. a Képes Krónika kiadásában 4, 7. Nemzeti történ. kezdetei 237.

⁶ Az ágostai csata után a magyar vezérek sorsa. Verum est et libri continet Chronicarum. Ed. Podhr. 42. ld. alább.

⁷ Annales Altahenses aus Fragmenten und Excerpten hergestellt von W. Giesebrecht. Berlin 1841.

⁸ Pertz Scriptores XX.

dalmi klostrom szerzetesei által nyújtott bő anyagot. Ezen felhasználás leginkább szembetűnő a III. Henrik császár által Aba királyunk ellen Péter restauratioja érdekében vitt háborúk elbeszélésénél. Az altaichi évkönyvekből átvett helyek közül egy sem található egyedül Kézainál, mindannyian megvannak a «Képes Króniká»-ban, és a pozsonyi krónikát kivéve, többi írónk szövegében is. Ezek ellenben sok olyat is tartalmaznak, mit Kézai nem vett át a külföldi forrásból. Azonfelül elbeszélésük szövege inkább ragaszkodik az eredetihez szó szerint és nem oly tendentiosus színezetű. Így már eleve is nagyon valószínűnek látjuk, mit a textusok figyelmes összehasonlítása kétségtelenné tesz, hogy t. i. Kézai az altaichi évkönyveknek csak az említett krónikákban foglalt töredékeit használta, magát az ősz szöveget pedig nem is látta. Néhány egymás mellé tett idézet világossá fogja tenni e viszonyt.

Annales Altah.

1042. pag. 32. «Ideoque (Oho) misit legationem talem, ut perquireretur an certas inimicias sperare deberet, an stabilem pacem. Caesar autem, ubi ex his verbis persensit superbiam eius mentis, talibus obviavit responsis: *Si quidem ille me et meos cavet injuriis lacessere, ego nolo inimicias incipere, sin vero ipse inceperit, quid posim, Deo auxiliante sensurus erit.*» — Et ex utraque Danubii parte perrexit terram *Baioariorum spoliare.* — Incipientes igitur a flumine Treisama grassati sunt miserabili praeda. Hoc autem factum est feria secunda sexagesimae a primo crepusculo usque vespere. Dehinc circa Tullinam civitatem pernoctantes, in terram suam redierunt ovantes — nunquam enim de Boiaria tantam praedam accepit Ungaria.

Chr. Bud. ed. Podhradczky.

p. 80. «Rex — anno 1042 misit nuncium ad Cesarem, ut perquireret, an inimicaretur ei pro eo, quod Petrum de regno expulerat? an etiam pacem stabilem cum eo posset habere? Cui Cesar in respondendo se inimicum esse ostendit, dicens: quia meos iniuriis lacessuit; quid, vel quantum possum, ipse sentiet. Rex Aba hiis auditis — invasit *Austriam et Bavarium* et ex utraque parte Danubii fluminis, bipertitis alis — percussit eos in ore gladii. — A flumine, quod vocant Treysama, pertransivit captivando usque civitatem Tullinam, in qua pernoctavit. Factum autem est hoc in secunda feria sexagesimae a crepusculo usque noctem. Mane autem facto cum innumerabili multitudine captivorum in Hungariam reversi sunt gaudentes.

Kézai. ed. Podhradczky.

51. l. — «Descendit Petrus rex cum Henrico Caesare — quod Aba dum scivisset, nuntius mitens ad Caesarem, probavit, si cum eo pacem posset ordinare, vel minime. Cui Cesar in respondendo se ostendit inimicum, intellectoque, ut intenderet restituere Petrum Hungaris, iratus *invasit Austriam* et usque in fluvium Trense spoliavit et post hoc est reversus.

Azt hiszem, e helyek egyedül is kitüntetetik, hogy a későbbben szerkesztett krónikák nem vették át hireiket Kézaitól, hanem ellenkezőleg Kézai csak kevésbé változtatta meg az Annales Altahenses bennök található szövegét. Különösen döntő az eredeti «*terram*

Baioariorum» metamorphosisa a krónikában az időhöz alkalmazva «Austriam et Bavariam»-má, miből Kézai az időszerűtlenné vált «Bavariát» elhagyta.

Lássunk más helyet.

Ann. Altah. p. 41. a. 1044.

«Tennis nubecula, id est caeleste signum, adparuit iis, quos apostolicus, successor b. Petri, eo quod regem suum dehonestarent, iam pridem anathemizarat. Et ecce turbo vehemens ex parte nostratium ortus, pulverem nimium adversariorum ingressit obtutibus. — pugna nimis atrox inchoatur et summa vi utrumque decertatur. — tandemque nostri — ad castra sua ovantes sunt regressi. Denique Caesar discalciatus et laneis ad carnem indutus, ante vitale sancte crucis lignum procedit, idemque populus — fecit, ipsi reddentes honorem et gloriam, qui illis dederat tantam victoriam p. 42. — Caeterum Obo fugiens in quendam vicum pervenit, villaque fulmine succensa ipse pene interit — comprehensus communi iudicio nostrorum et suorum capitalem subit penam.

Chr. Bud. p. 84.

Tradunt autem Teutonici, quod, cum ad prelium adpropinquassent, cum celesti signo, nebula tennis apparuit, turboque vehemens divinitus incitatus, terribilem pulverem obtutibus ingressit Hungarorum, quos jam pridem, ut dicitur, quia Petrum regem suum dehonestaverant, Dominus Apostolicus anathemate damnaverat feriendo. Commisso igitur prelio, inter utrumque diu et acriter pugnatum est. Sed tandem Caesar, divino fretus auxilio, felicem obtinuit victoriam. Abarex devictus, fugit versus Tysciam et in villa quadam in scrobe veteri ab Ungaris, quibus regnans nocebat, crudeliter jugulatur. — Cesar autem reverens ad sua castra, ante sacrosanctum lignum salutifere crucis se humiliter ac devote prostravit discalciatus pedes, cilicio ad carnem induto, una sum omni populo suo misericordiam Dei glorificavit, qui ipsum illo die liberavit de manibus Hungarorum.

Kézai. p. 112.

Commisso igitur prelio diu et acriter, tandem Cesar, divino fretus adminiculo, victoriam est adeptus. Abarex vero rex fugit versus Tisam et in villa quadam in scrobe veteri ab Hungaris, quibus regnans nocebat, jugulatur.

Mindebből kitűnik, hogy Kézai mindig a krónikákat követi, ha ez az Annalesek szörendjét megváltoztatja. Szabály gyanánt áll, hogy kivonatában csak a legfontosabb tényeknek ad helyet. Igyekezik mindent elhallgatni, mi véleménye szerint nemzetének nem válik dicsőségére. Idegen írók kigyót, békát kiáltanak ily eljárásra, tendentiosus felhítésnek nevezik és hálátlanságnak. Nekünk más a nézetünk ily elhallgatásokról. A középkori magyar író nem vesz a maihoz hasonló tudós kritika alá minden adatot, melyet forrásaiban talál, ép oly kevéssé, mint a középkori német író. Egy kritikája van csak: józan esze, mely a lehetetlen ellen felriad, és a mellett szeretetének subjectiv érzése. Kézai, az Anonymus vagy más középkori író nem mala fide hagyja el azon eseményeket, melyek nemzetére rossz fényt vetnének, hanem mert büszkeségük tiltja hinniök, hogy Magyarországon szégyen eshetett

volna,⁹ épen úgy, mint mindegyikünket csak a legeáfolthatatlanabb bizonyítékok fognak meggyőzhetni valamely ősünk bűne felől. Az objectivitásukkal annyira fennhéjázó modern német írók is a régi állapotok rajzánál honi kútfőiket használják kiválóan, a legmegbízhatóbb külföldi írókat pedig, különösen a byzanciákat alig méltatják említésre.

Azt is látjuk, hogy a hol a krónika mondai elemeket sző az Annalesek szövegébe, mint p. o. az Aba sirjánál történő csodák leírásánál¹⁰ vagy etymologizál, mint a veszett német nevű csatatér elnevezésének magyarázatánál,¹¹ ő hiven követi, majdnem szóról szóra. A bajor évkönyvek elbeszélését Henrik bevonulásáról Fehérvárba és Péter s a magyarok meghódolásáról, melyet a krónika kimerítően — csak egy nagyon lényeges változtatással — közöl,¹² Kézai ezen egy mondatra szorítja össze: «Cesar vero obtenta victoria descendit. Albam civitatem, ubi Petro restituit regnum et sic tandem reversus est Ratisponam».¹³

Még egy helyét iktatjuk ide Kézainak, összehasonlítva krónikánkkal, mely, mint már említettük is, egyenes bizonyítékot

⁹ Érdekes ezen meggyőződés kifejezése Kézai bevezetésében. A német író (szerinte Orosius) in eo satis est, transgressus veritatem, ubi solos sinistros praeliorum eventus videtur meminisse ipsorum Hungarorum, felices praeteriisse silentio perhibetur, quod odii manifesti materiam portendit evidenter.

¹⁰ Ed. Podhr. 54. l.

¹¹ Ed. Podhr. 55. l.

¹² Ez ama híres, sokat vitatott hely. (Ld. az irodalmat Bartal Commentarii II. §. 4. 10, III. és Steindorff Heinrich III-nál): «Illis (Ungaris) etiam petentibus concessit rex scita Theutonica». (Ann. Alt. 1044.), mely reichenau Hermannál így szól: Ungarios petentes lege Baivarica donavit. (Pertz V. 124. a. 1044.) A krónika szerint ellenben a magyaroknak kérelmükre meghagyta régi törvényeiket. Nem vonható kétségbe a bajor törvényhozás befolyása a magyarra, a pecsétküldés szokása, vasárnapi munka eltiltása, sz. István törvényeiben bajor ereleltre mutatnak, a régi pénzek (I. Béla előtt) bajor minta szerint vervék. Lehetséges, hogy Péter, ki hagyományunk szerint, az egész országot idegen kézre akarta juttatni, a németek segítségével egy időre reá octroyálta birodalmára, de az, hogy a magyarok maguk kérték volna az idegen törvényeket az idegen hódítótól, nemzetünk egész szellemének és történetének ellenmondana. Miért lázadt fel aztán az egész ország Péter ellen? Néhány pártos udvari embert pelig nem fognak soha nemzetnek nevezni.

¹³ Ed. Podhr. 56.

nyujt arra nézve, hogy ő régibb magyar forrásokot használt. Kutatóink már rég észrevették e hely fontosságát, és bizonyára ez is bizonyítja, mennyire lehetetlen és mily kevéssé gyümölcsöző magyar történetről írni a magyar nyelv tudása nélkül. Dümmler Ernő német tudós az egyedüli, ki megtalálta egy újabb értekezésben ezen helyet, melyre Toldynk már 1852-ben figyelmeztetett. Fontossága abban áll, hogy látjuk belőle, hogy bírjuk még a Kézai által felhasznált dolgozatot a budai krónikában és az ahhoz közel álló redactiókban. Az ágostai csatával kezdődik a magyar nemzetnek európai története: ez ama nagy katasztrófa, melynek folytán az addig csak nemzetiségi alapon fejlődő nép az európai civilizációhoz hajolt. Mint minden ilyen katasztrófát, ezt is különös előszeretettel ápolta és magyarázta a nép hagyománya.¹⁴

Kézai. p. 105.

«Qui quidem (Leel et Bulchu) in transitu Ratisponae captivati, Caesari transmittuntur, quos Caesar iudicio suspendii condemnando, Ratisponae fecit occidi in patibulo, quidam vero ipsos aliter dampnatos fabulose asseverant, quod Caesari presentati, unus illorum cum tuba in caput ipsam Cesarem occidisset feriendo, que sane fabula verosimili adversatur, et credens huiusmodi levitate mentis denotatur. Nam persone criminose ligatis manibus conspectui principum presentantur. Verum quidem est et libercontinet Chronicarum, ut blasphemati audacter Caesari iniuriose sunt locuti, asserentes, quod si ipsos occidi fecerit, de gente sua de cetero nullus captus vivere poterit, sed vel in perpetuam tradetur servitutem, aut nullo iudicio precedente occidetur, quod et factum est, quia ut Hungari audierunt, ut Cesar sic ipsos occidisset, omnes captivos Teutonicos, tam mulieres, quam parvulos usque ad 8 milia jugularunt.

Chr. Bud. p. 56.

«In quo loco Leel et Bulchu illustres capitanei captivati sunt et ducti coram Cesare. Quos cum Cesar requireret; quare Christianis essent sic crudeles? Dicunt: «Nos sumus ultio Summi Dei, ab ipso vobis in flagellum destinati: tunc enim per vos captivamur, cum persequi vos cessamus. Quibus Imperator: Eligite vobis mortem, qualem vultis. Cui Leel ait: «Afferatur mihi tuba mea, cum qua primum buccinans, post hoc tibi respondebo. Allataque est ei tuba et appropinquans Cesari, cum se ingereret ad buccinandum, ipsum Cesarem sic fortiter in fronte fertur percussisse, ut illo solo ictu Imperator moriretur; dixitque ei: Tu praecibus ante me, mihique in alio seculo eris serviturus. — Detentique sunt sine mora et Ratisponae patibulo suffocati.

¹⁴ Nachrichten von der Göttinger Gelehrten Gesellschaft 1868. 366. l. tov. Die Sage von den Ungarn. Nem esatlakozhatunk Dümmler azon nézetéhez, mintha a hét vezér és a hét ágostai menekült egy lett volna a magyar népmondában. Épen e népmonda jegecedése a krónika írja: «De istis itaque sic damnatis populus dicit, non de septem istis Primis» és később: «Isti capitanei septem cantilenas de se ipsis fecerunt inter se decantari ob divulgationem sui nominis». Igaz, másrészt e hely azt is bizonyítja, hogy később szükségesnek tartották a két mondatkör különválasztását, mit Albericus Triumphantium egy mondata megerősít, mely szerint az ágostai csatából menekült 7 magyar uralkodott a többen.

Hogy a IV. László korára vonatkozó adatokat egyedül nála találjuk, azt bizonyítja, hogy későbbi bővebb krónikáink nem használták. Egész felfogásuk e korról, melyet ő dicsőít, ők pedig a nyomor netovábbjának tartanak,²⁰ gyökeresen különböző.

Egészen eredeti bevezetése, melyben megígéri, hogy Orosius ellenében, ki Ottó császár kegyében járt, ő hiven fogja leírni nemzete történetét az Olasz-, Francia- és Németországban elszórt lapokból.²¹ Az igazságot akarja utánozni;²² úgy a szerencsés, mint a szerencsétlen eseményeket el fogja beszélni. Az egész műben azonban személyes meggyőződése vagy nézetei, melyek kora szellemi ábrázatának kifejtéséhez volnának használhatók, nem nyilvánulnak soha.²³ Azon mondat, mely kora kegyetlensége és igazságtalansága fölött tör pálcát, valószínűleg későbbi interpoláció. Így nemcsak az anyag, a felfogás sem önálló, eredeti, és így nagyobb érdeket sem kelthet. A nyelvezet nem rosszabb közönséges középkori latin írókénál. Szembetűnő több *italicismus*, mit tán a szerző olasz iskolázásából magyarázhatunk meg.²⁴

A mű főbece u. n. *appendixében* áll. Ebben a bevándorlott nemesekről és az udvarnokokról szól. Azon kezd, hogy Magyarország csak 108 tiszta nemzetséggel bír, mi a többi krónikákban levő 108 *scythia* nemzetségnek felel meg. Az egész szerkezet itt régibbnek látszik, mint a krónikában levő felsorolásban. Különösen a Simon és Mihály spanyol nemzetség iránt viseltetik érdekel, itt bővebb a többi krónikánál.²⁵ A későbbi krónikák nem adják külön ezen függelékét, hanem oly helyen közlik, hová nehezen

²⁰ Kun László szekere.

²¹ *Scartabellis*. Ez olaszos kifejezés, mely Lengyelországban is nagyon el volt terjedve.

²² *Volens veritatem imitare*.

²³ I. Fej. *Ego autem in tempore illius mundi illud opus inchoavi, quando caritas refrigerat, iniquitas abundaverat et omnis caro ad malum, quam ad bonum pronior erat.* A Hevenes-féle kéziratban, a legeredetibb másolatában nem áll. Muglennél található, ki különben szó szerint követi.

²⁴ *Scartabellis*. — Attila hadjáratánál több olasz várost említ, mint forrása. — *Venetica lingua Vecca Venetia*. — *Fueritque Christianos persecutus. Cambi*. — *Ladislao autem migrato regnavit post eum* — *Kalomanus*.

²⁵ Tán magyarázatul szolgálhat, hogy egy 1239. oklevél szerint Mihályt találjuk Kezi falu birtokában.

Hogy a IV. László korára vonatkozó adatokat egyedül nála találjuk, azt bizonyítja, hogy későbbi bővebb krónikáink nem használták. Egész felfogásuk e korról, melyet ő dicsőít, ők pedig a nyomor netovábbjának tartanak,²⁰ gyökeresen különböző.

Egészen eredeti bevezetése, melyben megigéri, hogy Orosius ellenében, ki Ottó császár kegyében járt, ő hiven fogja leírni nemzete történetét az Olasz-, Francia- és Németországban elszórt lapokból.²¹ Az igazságot akarja utánozni;²² úgy a szerencsés, mint a szerencsétlen eseményeket el fogja beszélni. Az egész műben azonban személyes meggyőződése vagy nézetei, melyek kora szellemi ábrázatának kifestéséhez volnának használhatók, nem nyilvánulnak soha.²³ Azon mondat, mely kora kegyetlensége és igazságtalansága fölött tör pálcat, valószínűleg későbbi interpoláció. Így nemcsak az anyag, a felfogás sem önálló, eredeti, és így nagyobb érdeket sem kelthet. A nyelvezet nem rosszabb közönséges középkori latin írókénál. Szembetűnő több italicismus, mit tán a szerző olasz iskolázásából magyarázhatunk meg.²⁴

A mű főbece u. n. appendixében áll. Ebben a bevándorlott nemesekről és az udvarnokokról szól. Azon kezdi, hogy Magyarország csak 108 tiszta nemzetséggel bir, mi a többi krónikákban levő 108 scythia nemzetségnek felel meg. Az egész szerkezet itt régibbnek látszik, mint a krónikában levő felsorolásban. Különösen a Simon és Mihály spanyol nemzetség iránt viseltetik érdekel, itt bővebb a többi krónikánál.²⁵ A későbbi krónikák nem adják külön ezen függelékét, hanem oly helyen közlik, hová nehezen

²⁰ Kun László szekere.

²¹ Scartabellis. Ez olaszos kifejezés, mely Lengyelországban is nagyon el volt terjedve.

²² Volens veritatem imitare.

²³ I. Fej. Ego autem in tempore illius mundi illud opus inchoavi, quando caritas refriguerat, iniquitas abundaverat et omnis caro ad malum, quam ad bonum pronior erat. A Hevenesi-féle kéziratban, a legeredetibb másolatában nem áll. Muglennél található, ki különben szó szerint követi.

²⁴ Scartabellis. — Attila hadjáratánál több olasz várost említ, mint forrása. — Venetica lingua Vecca Venetia. — Fueritque Christianos persecutus. Cambi. — Ladislao autem migrato regnavit post eum — Kalomannus.

²⁵ Tán magyarázatul szolgálhat, hogy egy 1239. oklevél szerint Mihályt találjuk Kezi falu birtokában.

tartozik : a magyarok bevándorlásánál. A nevezett idegenek közül pedig a legutolsók csak a 13. sz.-ban jöttek be.²⁶ Az átvétel soha sem szószерinti, gyakran nagyon messze eltér a két szöveg, úgy, hogy legvalószínűbb azon feltevés, hogy egyik sem eredeti, hanem egy régi elveszett közös alaptól származtak.

Az ágostai csatáról szóló említett hely valószínűleg az egyetlen, melyben a szerző kritikát gyakorol. Ez is nagyon kezdetleges. Különbözik a mű a rövidítések és compilációk minden bajában szilárd. Főeredetisége hajmeresztő etymológiákban áll, melyekről az Anonymus tárgyalásánál fogunk szólni. Nincs belső sajátos értéke. Képe azon szomorú kornak, melyben létrejött : nem birt ujat teremteni, csak a régi emlékek dicsőségén élődt.

A BUDAI, DUBNICI, NAGYVÁRADI, ZÁGRÁBI KRÓNIKÁK, MUGLEN HENRIK ÉS A RIMES KRÓNKA.

1. Kéziratok :

a) *A budai krónika.* Az 1473-iki nyomtatáson kívül legközelebb áll hozzá a bécsi es. könyvtár 545. sz. hártya codexe 1350 körül, mely, fájdalom, csonka.

β) *Dubniczi krónika,* hajdan az Illésházy családné, most a nemzeti muzeumban.

γ) *Muglen Henriké* Bécsben 2866. és 2919. sz. a. Mint meggyőződtém, az utóbbi az előbbinek másolata. A boroszlói Erzsébet-könyvtárban 281. sz. a. A wolfenbütteli két codexet, melyek után Kovachich kiadása készült, nem hasonlítottam össze.

δ) *A rimes krónika* különféle rythmusokban. Bécs 3353. sz. 15. sz. csonka, 1070-ig terjedő.

2. Kiadások :

a) *Budai krónika 1473.* Buda, Hessnél Geréb által. Podhradeczky újra, becses jegyzetekkel 1838. A bécsi codexet Toldy a Képes Krónika kiadásában nem használta becsnékné megfelelően.

β) *Dubniczi krónika.* Összehasonlítottá Turóczival Endlicher, Wiener Jahrbücher der Literatur. 34. k.

γ) *Nagyváradi krónika.* Kiadta Batthiany Ignác gróf. Leges Ecclesiast. R. Hung. III. 218. 225. Zágrábi eml. Kercselics.

²⁶ Csak Kézai beszéli el Kakan és Myurk betelepítését IV. Béla korában. Nagyon valószínű, hogy ő itt kiegészítette a régi jegyzéket.

δ) *Muglen Henrik*. Kovachich. Sammlung kleiner, noch ungedr. Stücke. Buda, 1805. Becses bevezetéssel.

ε) *Rimes krónika*. Engel. Monum. Ung. Bécs, 1809.

A most budainak és dubniczinak nevezett források nagyon közel állanak egymáshoz és közös forrásra vihetők vissza. Ezen közös forrást budai minorita krónikának nevezhetjük. Okaink arra nézve, hogy e helyhez kössük szerkesztését és épen minoritának tulajdonítsuk, a következők: Körülményesen elmondanak mindent, mi a budai minorita zárdát illeti. Igy IV. Béla királynak, ki a budai minorita templomban volt eltemetve, siriratát közli, a többi királyét nem.¹ Védelmére kel e zárdának az esztergomi érsek ellen.² Rendkívül pártolja IV. Bélát és III. Endrét, kinek porai szintén ott nyugszanak. Nagyon jól van értesítve Buda városa belső mozgalmi felől 1307-ben.³ Azon eseményekről ír legbővebben, melyek a 14. sz. első évében Budán és Pesten mentek végbe. A minorita szerzöt azonban mindenekelőtt elárulják azon sorok, melyben a pápai hatalom pénzsovársága ellen tiltakozik.⁴ Már előbb is mindig pártolja III. Endrét, kinek a pápa kegyetlen ellensége volt.⁵ A szerzetes rendek solidaritásánál fogva bizonyosnak mondható, hogy pápaellenes véleménynek a 14. sz. elején csak franciscanus mert kifejezést adni. Épen a minoriták voltak előharcosai azon nagy szellemi küzdelemnek, mely a 14. sz. első harmadában megindult a pápaság ellen, Ockam és Marsigli vezetése alatt.⁶ Még a lippai minorita zárdának alapítása 1325-ben is mindenhol említetik. Ezen első szerkesztés tán III. Endre korától fogva egykoru és 1330-ig terjed. Legalább ezen kor után minden megmaradt kéz-

¹ B. krón. Ed. Podhr. 202.

² Philippus Archiep. Strigon. de ecclesia memorata aufferri exhumando fecerat contra jura. U. o.

³ U. o. 131. l.

⁴ Eodem Anno (1310) Papa Clemens Quartus (recte V.) per Cruciferos S. Johannis inter Christicolos mundi hujus intestimabilem thesaurum fecit sagaciter procurari ad passagium generale pro terra saneta expugnanda, tradens dictis Cruciferis gratiam singularem, pecuniam largientibus ab omnibus absolvendis, usque ad continuos quinque annos, sed postea de illo tanto thesauro nihil factum vidimus et audivimus, effective. Cod. 545. 28. 29. l.

⁵ Podhr. 214. l. Feliciter Coronatur.

⁶ V. ö. Riezler Sigm. Die literarischen Widersacher der Pápste. Leipzig 1873.

iratnak külön, a többiben nem található tudósításai vannak,⁷ a képes krónikában, a dubniczi krónikában, mely N. Lajos koráról önálló becses értesítéseket szolgáltat és az 545. és 3374. számú bécsi codexekben.

Muglen Henrik ezen dolgozatot németre fordította. A rimes krónika Muglen dolgozatát használta és dolgozta át latinra, az eredeti felhasználása nélkül.

Ezen budai minorita krónika tartotta fenn leghivebben az eredeti feljegyzéseket, melyek Kézainak is alapul szolgáltak.⁸ De azért több későbbi interpolációt is kell feltennünk. Ilyen Árpád származási táblája,⁹ Erdély latin és német nevének etymológiája,¹⁰ végre a Ladislaus név magyarázata. Ezek közül egy sem található Kézainál, ki pedig nem igen mulaszt el alkalmat az etymológizálásra.

Tekintsük a művet azon alakjában, melyben reánk maradt, hogy kimutathassuk alkotó elemeit, és azon rendet, melyben a magyar hagyomány megszilárdult.

I. A bevezetést a Genesis népszármazási táblájának egy kivonata képezi Hieronymus és Isidorus után. Keresztény nép lett a magyar: helyet kellett találni számára a föld többi népe közt. Az őskor férfiai közt Nemrót látszott erre legalkalmasabbnak, az első vadászt tekintették a vadászásban kiválóan ügyes nép ősenek.¹¹ Mindamellet csak ily nemzeti krónikában érthető ellenmondással, Jafet törzséhez sorolják őket; hisz Nemrót az elátkozott Khám törzséhez tartozott. A bábéli torony leírása, állítólag Josephus szerint, valóban azonban teljesen a képzelődés után, nagyon részletes, ez vezet át a nyelvek oszlására.

II. Ennek következtében Hunor és Magor a Maeotis mellékén szállanak meg, külön Nemrőtől. A bibliai írók helyett most a rómaiak képezik a forrást. A mi tényleges a hunnok történetében és nem későbbi német mondán vagy tudós találgatáson alapul, azt

⁷ Különösen fontos az 545. sz. cod.-ben az esztergomi főegyház épi térsének története Telegdy Csanád által.

⁸ Ld. főlebb 42. l.

⁹ Bud. krón. Ed. Podhr. 35. 36.

¹⁰ U. o. 37.

¹¹ Anonym. B. reg. not. 7. Unde a die illo usque ad presens Hungarii sunt pre ceteris gentibus in venatu.

Jordanesből és az utána készült *Historia Miscellá*ból vették első íróink.¹² Az is meglehet, hogy nem közvetlenül Jordanest használták, hanem csak valamely átíratát, Aurai Ekkehardnál, gemb-louxi Sigebertrnél vagy a szász annalistánál. A sasok mondáját, melyeknek sokasága kiköltözésre kényszeríti a magyarokat, Suidas egészen hasonlóan beszéli el az avarokról. A hunnok és a magyarok egysége mindenütt a döntő momentum. A nevek hasonlóságán csirázó, a lakhely és életmód azonossága által folyton fejlődő ezen mythos, mely a 11. sz. óta hivatalosan van elismerve.¹³

III. Attilát mintegy nemzeti hőst ünnepeli művünk, Jordanes után rajzolja, de képét a magyar mód szerint változtatja.¹⁴ Halálának mondája a *Historia Miscella* után készült.¹⁵ A catalauni csatát egészen hazai ügynek tekinti és egyikét köti hozzá a leghajmeresztőbb etymológiáknak.¹⁶ E mellett már a német hősmonda is kezd befolyást gyakorolni,¹⁷ és tán Calanus könyve is megfordult a szerző kezében.¹⁸ Az első könyv a magyarok bejövetelevel végződik, kik Zvatoplugot, Morót fiát, a lengyelt legyőzve, megtelepednek. Kézainál és a Képes Krónikánál bővebb ezen rész; Anonymusnál egyedül ez szolgál az elbeszélés alapjául. A mit ezek róla elbeszélnek, annak sem történeti, sem, ugylátszik, valódi mondai alapja nincs, legfőlebb etymologiai van. Régibbnek kell

¹² Nem tartozik feladatunkhoz e fejezetek részleteibe merülni. De irodalomtörténeti tekintetben teljesség kedvéért szükségesnek tartottam a hunnok történetének hazai krónikáinkban is megkeresni kútfőit.

¹³ Salamon anyja Otto bajor herczegnek Attila kardját ajándékozza. Lambertus Hersfeldensis anno 1063.

¹⁴ Így Jordanes leírását megtoldja e mondattal: «barbam prolixam cum Hunis deferebat». Tudvalevőleg a hunok nem viseltek szakállt.

¹⁵ Markianos császár ive Etele halála órájában elpattan. Hist. Misc. ed. Eyssenhardt. 1864. Stuttgart.

¹⁶ Catalauni mezőkből lett a spanyol Catalónia. Hispania pedig magyar, ott ispánok laknak.

¹⁷ Etele udvartartása. V. ö. Nibelungének ed. Lachman 1275. Crimhild csatájának említése.

¹⁸ Calanus meghalt 1218-ban. Az Attiláról szóló mű még egészen a régi római traditio alapján áll, mondai bővítések nélkül. Aquileja ostromának elbeszélésénél, mind nála, mind a krónikában a gólyafiaknak «pullus» a nevek. Jordanesnál «fetus» áll. Különben, ugy látszik, a mű a humanismus korában jött létre, és Toldy minden belső ok nélkül tulajdonította a pécsi Calanusnak.

tehát tartanunk ama szerkesztést, melyben az ős Marót mondája *nem* található.

IV. A második könyv a magyarok bevándorlását beszéli el újra. Ezen elbeszélés sokkal bővebb, részletesebb és népiesebb, mint az előző. Általában a hunnokról szóló rész, az első könyv, mindenhol tudákos, ugyszólva, érezteti írója büszkeségét, hogy ő oly régi, híres dolgok felől is tud. A második könyv ellenben, még hol historiai tényeket ad is elő, soha sem akar látszani tudós műnek; mindenhol megtartja a népies felfogást, még nyelve, irálya is népiesebb. A hunnok történetéből csak a keveházai és cezumóri csaták leírása mutat ugyanazon tollra. Különben azt kell hinnünk, hogy a második könyv egészen másnak köszöni eredetét, mint a hunnok története.

Alig képzelhető gyönyörűbb és valóságosabb népmonda, mint a magyarok megtelepedéséről és a Zvatoplugnál járó követségről szóló. A párbeszédekben, az egész eljárásban az igaz magyar humor tör elő mindenhol, még a nyelven is meglátszik, mily nehezen viseli a latinság nyügét.¹⁹ Vannak ugyan oly elemei is, melyek kétségtelenül tudós és nem népies eredetűek. Már Bartal figyelmeztetett arra, hogy a lovon vett ország Jordanesből vétetett.²⁰ A föld és víz átadása hódolás jeleül mindenestre *classicus remniscentia*. De mindez oly tökéletesen van átszőve azon mondákkal, miket őseink regélhettek első betelepedésükről, hogy elvesztették idegen jellegüket teljesen, és valóságos tulajdonát képezhették mindjárt a nemzetnek.²¹ Mennyire kellett éreznie és élnie népével azon férfinak, ki képes volt tudományos büszkeségéről annyira lemondani és tudománya tartalmát népies köntösbe öltöztetni! Mennyire másként járt el az Anonymus, ki a mondákat megvetette!

A népmonda mellett itt Regino krónikája a főforrás. Ugyanazon részeit a krónikának látjuk itt felhasználva, mint az Anony-

¹⁹ Et inde domine, quid damni habebunt, si equum interficiēs, canibus suis victualia dabis, si frenum in herbis projicies, homines sui, qui fenum falcant, aurum freni invenient; si vero sellam in Danubium abicis, piscatores illius aurum selle super litus exponent atque domum reportabunt. Az ember az idegen szavak alatt is hallja a magyart.

²⁰ M. Akad. Értes. 1861.

²¹ Az ének Pannonia megvétéléről. Régi magyar költők tára. 1878. Kiadta Szilády Áron.

musnál. Csakhogy sokkal inkább eltérnek a közös forrás szavaitól.

A 7 vezér genealogiája mindenesetre régibb, mint az Anonymusnál levő. Itt többnyire a fiakat találjuk, kik szerepeltek a nemzet történetében, kiknek személyét, mint Lélét, Bulcsét, Gyuláét, a vezérek korában látjuk már feltűnni. Az Anonymus mindenhol egy generációval hátra ment. Árpád helyett Álmos van, Gyula helyett Tuhutum, Lél helyett Tas stb. Ezen rész régisége az által is van biztosítva, hogy későbbi fejtegetésünknek eléje ne vágjunk, hogy Kézai kétségtelenül felhasználta.²²

Ezen rész hitelességéről is kell szólanunk. Hitelesnek kell tartanunk mindabban, mi az író korabeli viszonyokat illeti, így különösen a nemzetségek származására és lakhelyére nézve. Másrészt, minthogy nagyon régi (vezér korabeli) belföldi följegyzések sehol sem találjuk nyomát, mindazt el kell vetnünk, minek sem mondai alapját nem mutathatjuk ki, sem idegen kútfőben nem adhatjuk urát. Ilyen, szerencsére, művünkben nem igen fordul elő, és így nagyobb bizalommal követhetjük azon korba, midőn tulajdon, sajátos adatai kezdődnek, és a mondai alap feltevésének a tény mibenléte is ellenmond.

V. Az első királyok történetében krónikánk még nem igen áll a maga lábán. A királyi legendákra egyenes hivatkozás történik, sz. Gellérté bőven van átírva. A mellett az «Annales Altahenses» képezik 1060-ig a főforrást. Jellemző az átvétel és felhasználás módja. Nem hallgat el semmit forrása adataiból, ha kedvezőtlen is a magyarokra nézve, hanem, ugyszólva, commentálja, hogy jobb színben tűnjék fel és bizonyos helyhez s személyhez köti, hol a német forrás nevet nem említ.²³ Ezen magyarázatokban és kiegészítésekben áll e korra nézve egész eredetisége. Van azonban már első jele egy külön hazai forrásnak is. A régi magyar szellem utolsó nagy fellobanásánál tűnik fel először hazai kútfő.²⁴

²² Ld. fölebb.

²³ Elbeszéli a *ménfői* csatánál, hogy a magyarokat az isten segítségével győzte le III. Henrik. De azt ő teszi hozzá, hogy roppant sok német is esett el. Aba király halálát is elbeszéli, de helyhez köti halála és temetése helyét.

²⁴ Est autem scriptum in antiquis libris, de gestis Hungarorum, quod omnino prohibitum erat Christianis uxorem ducere de consanguineis Vata et Janus.

VI. I. Béla korától fogva nem mutathatunk többé idegen befolyásra. A pogány lázadás emléke csak hazai kútfőinkben maradt fenn; elbeszélése nagyon népiesnek, de nagyon valószínűnek is látszik. A hazai traditio mind jobban bővül, a eserhalmi ütközet leírásánál már egészen elfoglalja a krónikát.²⁵ A mogyoródi csata, ha vannak is benne mondai elemek, kétségtelenül még részleteiben is történeti, pedig semmi idegen forrás nem említi. De sehol sincs elválasztva a monda a történettől. Pár lappal utóbb találjuk Vác alapítását Geicsa által, nem igen valószínű, teljesen legenda-szerű körülmények közt.²⁶ Hogy ezen feljegyzések nem igen voltak még állandók, az is bizonyítja, hogy László korára nézve alig tartalmaz valamit, mi a legendákban nincs, ha a Salamonnal való viszony kiékitésétől eltekintünk. Kálmán és II. István egészen elhanyagolják,²⁷ II. Béla idejéből is csak az aradi vérengzést említi.

VII. II. Geicsától Imre haláláig megszakad az elbeszélés; a chronologiai adatok azonban pontosak. Mind a királyokra vonatkoznak, és így kétségtelenül királyi levéltárból vevék.

VIII. II. Endre uralkodása nagyon rövid és pártos. Csak a kereszties háboru van kiemelve. IV. Béla ideje óta egyenletes, vége felé mind jobban kiterjedő az elbeszélés. Mint már említettük, az országos érdekek mellett különösen Budát és a minoritákat tartja szemmel.

Az u. n. *dubniczi* krónika eltéréseit kijegyzette Endlicher. A codex összehasonlítása sem mutatott többet. Több helyen szövege inkább hasonlít a Képes krónikáéhoz, p. o. László betegségét csak ők említik, Salamon haláláról szóló elbeszélése megegyez Muglénével.

A *nagyváradi* krónika tisztán kivonat minden független adat nélkül. Épen ugy a *zágrábi*.

Sokkal fontosabb korunkra nézve *Muglen Henrik krónikája*. Mindazonáltal kétség sem fér ahhoz, hogy ez is csak átírás. Egészen alaptalan és csak chauvinismusból magyarázható Lorenz

²⁵ Ez esemény közel egykoru feljegyzését szerintem leginkább bizonyítja a püspök leányának említése. Erre Kálmán kora után nem igen gondolt volna valaki.

²⁶ Ld. Pauler Gyula: A magyarok megtelepedése. II.

²⁷ Ezekről ld. bővebben a K. krón. című fejezetet.

azon véleménye, hogy ez a német lovag, ki N. Lajos udvarában tartózkodott, és e fejedelmet megénekelte, írta volna a latin krónikát is.²⁸ Bevezetése Kézaiéval egyez meg, mi maga is mutatja, hogy nem eredeti.

A német dolgozatban számos hely tanusítja, hogy az átdolgozó a latin eredetit félreértette.²⁹ Muglennek Lorenz által említett Valerius Maximus fordítása sem «ügyes fordítóra» mutat, hanem oly emberre, ki nagyon keveset tudott latinul. Valóban, német «Gründlichkeit» szükséges, hogy mégis e német lovagnak vindikálja Lorenz a dicsőséget, hogy a magyar krónikát latinul megírta.

Muglen sajátos adatai közül némelyik idegen forrásból származik.³⁰ Más tán a szerző lovgias szellemében találja magyarizátát, mely tiltakozik az ellen, hogy szerzetes írók nyomán gyalázza a nőnemet. László párbaját értem a kunnal, hogy egy leányt megmentsen. Ezt Muglen másként adja elő, mint a többi krónika.³¹ Csak a rimes krónika előadása egyezik meg felfogásával. A bővítések közt a következő kettő különösen fontos.

Az egyikben Muglen azt állítja, hogy a Giselával, István özvegyével való rossz bánás volt Péter bukásának egyik oka.³² Ez által

²⁸ Lorenz. Deutsch. Gesch. I. 285.

²⁹ Például: Chr. Bud. 38. «Kusid lagenam aque terram et herbam presentavit, de quibus ipsi (sui) *sapiendo* bene cognoverunt quod terra optima sit». Muglen Henrik 20. l. Do erkanten die *weysen* der Heunen, daz daz land gar fruchtbar wäre. Továbbá Chr. Bud. 43. l. «Kusid et Cupa prope *Nyr* fixere sua castra». Muglen H. 24. l. Gusid-*pey* dem *Mere*. A Nyirt tengernek nézte. A mi a krónikában tropus, nála való. Chr. Bud. 161. Et cum leonibus et ursibus Iusit quasi cum agnis ovium, mi bibliai hasonlat. Muglennél 69. l. «Derselb heylig kunig spilt mit den leben und mit den peren, als mit den lemmern».

³⁰ P. o. Római követség. 33. l. Hartvik legendájából.

³¹ A turniesei (vasmegyei) falusi templomban, Aquila Jánosnak, a nagynevű 14. sz.-beli festőnek egy képe ábrázolja ezen hőstettet Muglen nyomán. Nagyon érdekes itt a magyar krónikák viszonya. A budai és dubniczi krónikák szerint László azt hiszi, hogy a leány a váradi püspök leánya. Muglen ezt elhagyja. A pozsonyi krónika pragmatikusan hozzáteszi: «videlicet Kunves Kalomani» a királyé, kit a későbbi, iránta ellenséges traditio szerint egyházi pályára szántak, és ki «Horas Canonicas ut episcopus persolvebat».

³² Er nam dy Kunigin Kesla all ir wirde und gewalt, die sie in dem reich hett. 39. l.

a német fordító szorosabban csatlakozik az altaichi évkönyvekhez, mint az eredeti krónika, melynek egyik fenmaradt redactiójában sem találjuk ezen adatot. Minthogy azonban Muglen különben azon egész kor elbeszélésénél szóról szóra követi a krónikát, nagyon is valószínűtlen volna feltenni, hogy ő önállóan is használta a külföldi forrást. Azt kell hinnünk, hogy krónikáink közös alapjában meg volt ezen hely, és hogy később, midőn a hagyomány Giselát rosz színben tüntette fel, elhagyták.⁸³

Sokkal nehezebb Muglen egy más hozzátételének magyarázata. Ő a II. Geicsától III. Béla koráig folyó görög háborúknak meglehetősen részletes és pontos rajza által, krónikáink legnagyobb hiányát pótolja. Az LIII. fej. második feletől az LV. fejezetig elbeszélése teljesen önálló. Az LVI. fejezettől az LVIII-ig a krónika szövegét fordítva, beszéli el másodszer, de rövidebben ugyanazon eseményeket. Már ez magában véve is mutatja, hogy itt más forrás is volt előtte, mint a krónika. Elbeszéli László és István királyok kiátkozását az esztergomi főpap által, és reá következő halálukat, mit az angol Gualterus Mapes is részletesen elmond.⁸⁴ A görög háborúk elbeszélése pedig nagy vonásokban megfelel az egykoru és résztvevő Kinnamos elbeszélésének.⁸⁵ Csak náluk találjuk többek közt Dénes nádornak és nagy csatavesztésének említését. De a hasonlóság nem oly jelentékeny, hogy átvételre csak gondolni is lehetne. Van egy egészen önálló elbeszélése is Elek nejéről, ki az idősebb Istvánt elfogja. Kellett tehát, hogy ezen korról is maradt irott emlék, melyet krónikáink szánt szándékkal ignoráltak vagy nem ismertek. Muglennek, ki a király udvarában élt, inkább volt alkalmá nagyobb tanulmányokhoz, mint a klastromuk kéziratáira utalt szerzeteseknek.

Muglen szász származású lovag volt,⁸⁶ ki N. Lajos, Rudolf osztrák herceg és Károly cseh király udvaránál fordult meg. Stajer-

⁸³ Már Albericus is, mint látni fogjuk, magyar forrás után, rosznak tartja sz. István nejét. «Illa Gisla regina ut dicunt, multas malicias in terra illa fecit, et ad extremum post mortem S. Stephani meritis exigentibus, interfecta fuit».

⁸⁴ De nugis curialium. Történeti tár 1878. I. Meg van ezen adat a Kovachich által közölt kis krónikában is. Script. Mon. I. 5.

⁸⁵ Kinnamos Ἐπιτομή τῶν κατορθωμάτων. Ed. Bonn. 1836. 272—273. l.

⁸⁶ Mügeln 5 mf.-re van Dresdától.

ben is élt egy darabig pettaui Hartnidnál. Művét Rudolf hercegnek ajánlotta. Így meghatározhatjuk szerkesztésének ideje gyanánt az 1358—1365 közti éveket.³⁷

A *rimes krónika* is a N. Lajos udvaránál támogatást és dicsőséget nyerő irodalmi iránynak köszöni eredetét. A nagy királynak van ajánlva. A legkülönbélebb rhytmusokat használja, különösen pedig, mint kimutatták, a Muglen német költeményeiben előfordulókat.³⁸ Mégsem tartjuk Lorenzzel Muglent e versek szerzőjének; nem tudott annyit latinul. Az hozható csak fel e föltevés mellett, hogy e krónika majdnem szolgálai hűséggel írja át Muglen krónikáját.

Mindezen krónikák legrégebb reánk maradt, eddig felhasznált kéziratai a 15. sz.-ból valók; a budai krónika az első Magyarorszában megjelent könyv. Azt lehetne tehát vélni, hogy csak az 1358-ban írt képes krónika kivonatai. Azonban az eddig egészen elmellőzött 545. sz. bécsi kéziratot a régi budai krónika egy korai másolatának tekinthetjük. E töredéken kívül a codex N. Sándor mondaszerű történetét és Novoportoi Odorich keleti utazásait tartalmazza. A kézirat a 14. sz. közepére mutat; Lajos koronázásánál 1342., megszakad. Fájdalom, elől csonka, csak 1002-től fogva van még. Tartalma csak kevéssé tér el a nyomtatott budaiétól. Legtöbb helyen, hol a szöveg eltér, codexünk adja a legjobb értelmet.³⁹ A képes krónika első nagy epizódja, Béla és Endre várkonyi találkozása meg van benne is; a többi epizod nincs meg. II. István uralkodása bővített, megnevezi az általa elfoglalt görög városokat. Különösen kiemelvek Telegdy Csanád esztergomi érsek uralkodása és az esztergomi főegyháznak általa eszközölt ujjá építése. A minoriták iránti előszeretete is említettik. Róla még mint élőről van szó. († 1349). Ez tehát az eredeti budai krónika, néhány interpolációval és az esztergomi bővítésekkel.

³⁷ Engel értekezése XXV. l.

³⁸ Ld. Wilmanns. Haupt. Zeitschrift f. deutsches Alterthum. II. 155—162.

³⁹ A képes krónika 68. fejezetében (XC. l.) Toldy codexünkből egészítette ki a képes krónika egy hézagát. Codexünk így szól: Imperator Mauritiuss (dixit): Regem Hungariae esse hominem suum: azaz középkori nyelven hűbérese. Toldy Turóczy után hominem saevumot ír, mi nem elég arra, hogy háboru származzék belőle.

A KÉPES KRONIKA.

1. *Kézirat*: Bécs cs. könyvtár 405. sz. 1358-ból gyönyörű miniature képekkel. Másolata a nemzeti muzeumban. Egy 1462-iki átírata a budapesti akadémiai könyvtárban.

2. *Kiadás*: Toldy Ferencz Marci Chronica cím alatt. 1867. 4°.

A hagyomány mindezen lecsapódásai a krónikákban aránylag nagy mértékben tartalmaznak mondai alkatrészeket, melyek többekévvábbé válnak ki a historiai alapszínből. A képes krónika különössége, hogy ama krónikák anyagát egész mennyiségében magában foglalja, költői színezetű hagyományok nagy tömegével vegyitetten. III. Henrik 1052-iki hadjárata óta Borics haláláig — egy századon át — nem mulaszt el egy alkalmat sem, hogy a már különben is költői ihletű elbeszélésbe valamely hatásos epizódot ne illeszsen. Tán mindannyira illik a költő szava, hogy minden megtörtént, a mi el van beszélve, de semmi sem esett meg úgy, a hogy előadják.

Ezen epizódok legnagyobb része a nagy személyiségek közvetlen hatása alatt származó, hatalmas alakokhoz fűződő. A népnek, vagy az egyesnek költői érzése, mely a hatalmast és magast a legenda köntösével segíti fölkesíteni, gyakran oklevelileg is biztosított tényekből indul ki. Így a Pozsony 1052. évi védelménél említett legtöbb család, a Vilungarok, Vojtechek stb. előfordulnak egy 1238. évi oklevélben.¹ János királyi jegyző, kinek nevét a krónika kapcsolatban említi 1133. évi eseményekkel, egy 1135-iki oklevélben szerepel,² valamint testvére Lambert is. Dömös zárdájának alapítását Álmos herczeg által,³ II. Béla királynak egy 1138-iki oklevele erősíti.⁴ A besenyők megtelepedését az osztrák határon egy 1203-iki oklevél is bizonyítja.⁵ A 11. sz.-ban szereplő Erney és Jula grófok és Lörinc püspök neveivel is találkozunk hiteles diplomákban.

Más események előadásának hitelessége idegen kútfőkben talál támaszt. Így Kálmán 1099-iki orosz hadjárata a főpontokban

¹ Árpádkori új okmánytár 8—10. l.

² Fejér Cod. diplomaticus 2. 85.

³ Marci Chronica 94. l.

⁴ Fejér Cod. dipl. 2. 94.

⁵ Árpádkori új okmánytár 6. 97.

épen úgy beszéli el Nestor⁶ és a részletek még a tulskeptikus Bűdingerre is az igazi hagyomány benyomását teszik.⁷ Az átvétel nagyon kérdéses, hisz különben mindig, kimutathatjuk, hogy a krónika meglehetősen pontosan ragaszkodik forrásaihoz. Kálmán dal-mát hadjárait velencei íróknál, különösen Dandolo forrásainál, II. István hadvezetését a Balkán félszigeten byzanci íróknál, különösen Kinnamosnál⁸ és Niketasnál⁹ találjuk hasonlóan leírva. II. István beütését Morvaországba Cosmas még a mellékkörülményekben is egyezőleg adja elő,¹⁰ a nélkül, hogy az egyikről ki lehetne mutatni, hogy a másikat használta. Ugyanazon király orosz vállalata, melyet krónikánkban a népies és főnemesi traditio egész fénye ékíti, Konrád salzburgi érsek életiratában legalább közvetve említették.¹¹ Hajlandók vagyunk azt, mit freisingi Otto régibb magyar eseményekről ír (1108. 1118—1124 1133. évekből) hazai forrásokra vinni vissza, melyek Magyarországon tartózkodásakor a német császár rokonának rendelkezésére állottak. Épen ily kétségtelen hitelességű Borics trónkövetelő hadjáraitak, II. Geicsa osztrák háborujának, III. Konrád és VII. Lajos keresztes háborujának elbeszélése krónikánkban.¹²

Látjuk tehát; ezen bővítések történeti becsek. Analogia utján a legtöbb elfogadható, ha más egykoru forrás nem is támogatja hitelességüket. Minden esetre, tekintet nélkül is a tényekre, mint a nép szellemének hamisítatlan, semmi áltudákossággal nem elegyített nyilatkozatai, nagyon becses adalékokat szolgáltatnak az illető kornak megismerésére, különösen pedig azon hatás megismerésére, melyet az illető kor és főeseményei az egész nép lelkére tettek. Nemcsak eseményeket ad elő; valódi korrajzokat is fest, minőkkel középkori írónál nem igen találkozunk. «I. Béla békében tartotta

⁶ Francia kiadás. I. 275—278.

⁷ Ein Buch Ungarischer Geschichte. 143. l.

⁸ I. 9—12.

⁹ Νεκρτῶ Χωνιζτοῦ Ἱστορία. Bonn 1836. ed. Bekker I. 24.

¹⁰ Pertz. Script. IX. 122—123.

¹¹ Pertz. Scr. XI. 77. l. 1127. évhez. Rex tum in Marchia Ruthenorum morabatur. Az író maga járt akkor Magyarországon.

¹² Ld. Boricsra nézve Kinnamos III. k. 117. l. Boricsra és a keresztesekre nézve Odo de Diogilo. Tört. Tár 1878. I. kiadta Marczali. Az osztrák háborura nézve az osztrák évkönyvek Pertz IX. ed. Wattenbach. 1147. évhez.

országát, ellenséges háborgatás nélkül. — Kegyelettel megkönnyítette az ország terhét, enyhítvén a szokott adón és a régi kirovasokon. A miért a szerfölött gazdaggá lett Magyarország minden szomszéd ország fölé emelte fejét, legyőzvéen őket gazdagságban és dicsőségben. Ekkor a szegények dúslakodtak benne, a gazdagok felmagasztaltattak». II. Istvánhoz ellenben így szól Kozma a Pázmán nemzetségből:¹³ «Uram mit csinálsz? Kit teszel hercegneked, ha sok vitézed halálával elfoglalod a várat. Nem marad meg, akárkit választasz főembereid közül. Vajjon akar-e valaki hercegséget, elhagyva a királyságot? Mi bárók nem fogjuk ostromolni a várat, ha akarod, harcolj magad. Mi visszamegyünk Magyarországba és új királyt választunk». Igaz, «ez a király sok rosszat tett lelke hevében, mit nem kellett volna tennie». — Mindenhol a birodalom egysége és annak méltó vagy méltatlan, de mindig hatalmas képviselője, a király áll előtérben. A gyakran bitorlóknak tekintett Péter és Aba kivételével¹⁴ minden királynak, még a hazája ellenségévé vált Salamonnak is szeretettel és ragaszkodással rajzolt vonásait látjuk. A nemzetnek minden időben oly erős nemzeti és dynastiái érzése, kiváló férfainak tulajdonított rendkívüli, de mindig naiv és nem idegenszerű tettek ecsetelésében nyilvánul.

Annál feltünőbb egy kivétel. Kálmán királyt, kit a bel- és külföldi pártatlan történetírás korának legkitünőbb uralkodói sorába emel, krónikánk valóságos szörnyetegnek festi. Nemcsak testileg utálatos, valóságos Thersites, «borzas, szőrös, vaksi, púpos, sánta és selyp», hanem szellemileg is «álnok, de könnyen tanuló. Korában sok rossz történt».¹⁵ Testvérenek, Álmosnak trónkövetelését jogosnak hirdeti, hisz csak később rendeltetett Kálmán a királyságra. Csak testvérenek Álmosnak és ennek fiának, Bélának vakítását menti a király nehéz betegsége. Hasonló pártos a krónika, Kálmán fia, II. István iránt is. «Azt hiszi vala, magáról, hogy bölcsességben

¹³ Ed. Toldy 89. I.

¹⁴ A kis esztergomi krónika (12. sz.-beli kézirat, mely a királyok temető helyét jegyezte fel) őket nem is számítja. Knauz Kortan-ában.

¹⁵ Ed. Toldy 82. «Habitū corporis contemptibilis, sed astutus et docilis, spidus, pilosus, luscus, gibosus, claudus et blesus. — In eujus temporibus multa mala sunt perpetrata». E személyleírás nagyon megegyezik Thersitesével Homerosznál, különösen pedig annak középkori átdolgozásában az u. n. Pindarosnál.

Salamonnal, vitézségben, Sámsonnal bátorságban Dáviddal egyenlő, pedig nem mérközhetik vala velök».

Álmos fia, II. Béla és ennek fia, II. Geicsa irányában fejti ki a szerző leginkább dynastikus ragaszkodását. Sz.-László irányában könnyen magyarázható meg ily föllengző magasztalás is, és a többi író sem tagadja meg ezt a hős, szent királytól. De a jelentéktelen II. Bélánál és utódjánál II. Geicsánál csak az egykorúság magyarázhatja meg az ily halmozott dicséretet.¹⁶ Ez a Kálmán iránti ellenszenvnek és az Álmoshoz szitásnak is adja okát. Ezen egykorúságra mutat nemcsak a hagyomány megszakadása II. Geicsa alatt, hanem a II. Béla és II. Geicsa koránál benne előforduló személyek és tények bebizonyíthatólag historikus volta is. Ezen időbe — 1150—1160 — közé kell helyeznünk a magyar királyok történeti traditiójának első bő leírását, ha fel is kell tennünk, hogy később különféle helyi és nemzetségi traditiókat olvasztottak belé. Másrészt bizonyos, hogy régibb irott feljegyzések is szolgáltak a szerkesztés alapjául. Az 1147-ben Magyarországon járó Odo de Diogilo szerint a magyarok országa saját szavaik szerint hajdan Julius Caesar legelője volt. Ez megfelel krónikáink kifejezésének, mely az országot a hunnok bejövetele előtt a rómaiak legelőjének nevezi. A budai krónikában el van beszélve, hogy I. Béla rosz néven vette Salamon koronázását. A képes krónika hozzáteszi, hogy mások szerint Béla és fiai beleegyezésével történt ez, és elbeszéli a várkonyi találkozást.¹⁷ Itt tehát mindenesetre két különböző régi forrásról van szó. Ide vonható a Vata és János-féle adat is.¹⁸ Keltt tehát már nagyon korán existálni oly feljegyzéseknek, melyek

¹⁶ II. Béláról: *Omnem numerum malorum devitans, bonorum operum exercitationi humiliter adhaerebat. Confirmatum est ergo regnum in manu ejus et inimicos ejus dedit Dominus in obprobrium ejus usque in praesentem diem.*

II. Geicsáról: *Respexit Dominus Hungariam, et dedit ei propugnatorum gradientem in multitudine fortitudinis suae. Dedit regnum Geychae, ejus dexteram apprehendit et confortavit subjecitque ei gentes multas et dorsa Regum verbit in fugam a facie gladii ejus.*

¹⁷ *Dicunt alii, quod Bela duce et filis ejus Geycha scilicet et Ladislao cunctisque regni optimatibus consentientibus, Salomon inunctus est in regem. 53. l.*

¹⁸ Ld. főlebb a budai krónikánál.

a királyokat illető chronologiai adatok mellett más fontos eseményekre is kiterjeszkedtek.

Sz.-László életrajza is bizonyítja — eltekintve a legendából vett részekről — hogy 1192-ben történt canonisatiója előtt írták. Vitézsége és hatalma sokkal inkább lép előtérbe, mint szentsége. Istvánnál és Imrénél emez erény dominál. Szentté avatásáról egy szóval sem tesz említést.

Ha helyhez köthető krónikánk szerkesztése, az csak Dömös lehet. Ez Álmos házának kiválóan kedvelt alapítása. A krónika nagyon jól értesült az alapítás felől, az apát nevét is tudja, ki a hozzá menekült Álmost megvédi. Benedeket pedig, a király szolgáját, az oltár megfertőztetéseért Isten különös büntetése sújtja. Nagyon elevenen beszéli el Álmosnak itt folyó párbeszédét két jobbagyával. Egyike volt e férfiu «azon megszámlálhatlan tudós embernek, melyeket Magyarország táplál és ölel» mint Hartvik püspök írta.¹⁹

A későbbi folytatás idejének meghatározására nézve nagyon fontosnak tartjuk azt, mit krónikáink Sz.-Erzsébet felől irnak. Atyja, II. Endre, minden megbízható tudósítás ellenére nagyon kedvező világításban tűnik fel. — Uralkodása eseményei közül csak Bánkban attentatuma a királynő ellen 1213. és a keresztes háboru 1217—18 említettnek, az utóbbi, különösen a hazatérés, meglehetősen részletesen. Ellenben a későbbi fontos eseményekről, az 1222-iki hires országgyűlésről és az arany bulláról, az 1231-iki kiátkozásról, az 1233—34-iki osztrák háboruról egy szó sincs. Magáról Erzsébetről írja a krónika: Rex generosam filiam suam Nobili Ludovico Turingie Lanthgravio copulavit. Qui post multos annos, similiter cruce signatus devote Jerosolimam pergens, ibidem migravit ad Christum. Cuius festum Jerosolimis devote celebratur.²⁰ A királyleány haláláról és szentté avatásáról egy árva szó sincs,

¹⁹ Toldy Fer. szerint volt egy vezérekkorabeli feljegyzés, egy más Kálmán királybeli, végre egy, mely II. Béla és II. Geicsa tetteit beszélte el. Marci Chron. bevezetés 5. 6. Ujabb értekezésében (Nemz. Tört. kezdetei) I. Endrének, Kálmánnak és II. Geicsának tulajdonit névtelen írónak. Az első magától elesik. Tudjuk a forrást, az altaichi évkönyveket. A második által állítólag elbeszélte tényekben mégis több még a legenda, mint a történet.

²⁰ Ezen utolsó mondat nincs meg Muglen krónikájában.

mi majdnem lehetetlennek látszik, ha meggondoljuk, mily rendkívüli tisztelettel dicsőítette az egész ország a szent fejedelemmő emlékét. Ezen sorok tehát a canonisatio előtt irvák. Azon hozzátételnek «Cuius festum celebratur» csak addig volt jelentése, míg a keresztények szabadon járhattak kelhetek és tarthattak isteni tiszteletet a szent városban. Ez a mongolok és kharizmiak 1244. évi beütésével megszűnt. II. Endre uralkodását mindenesetre ez előtt jegyezték fel.

Tán nem tévedek, ha krónikánkban még máshol is Erzsébet korára és könyezetére vélek találni. A hunnok történetét értem. Hunor és Magyar Perzsiában maradt testvéreinek ivadékaik hasonlók a hunokhoz, csak nyelven különböznek némileg, mint a *szászok és thüringek*.²¹ Etele király *Eisenach*ban tart fényes udvart, ugyanott, a hol Wartburg, a lovagság legdiésőbb emlékeivel ékes vára örökíti meg Erzsébetnek és Lajosnak emlékét. Még a 7 magyar mondáját is *Eisenach* vidékéhez köti.²² Mindennek magyarázatát abban találok, hogy Thüringia és Szászország iránt különösen érdeklődő ember írta ezen részeket. A hunnok történetét így tán német ember írta²³ és csak később járultak hozzá a magyar mondai elemek. A Nibelung énekkel való összeköttetést is így magyarázhatjuk meg magunknak legegyszerűbben. A mi pedig a kort illeti, nagyon fontos Scythia leírása és a hunnok útja. Az ethnographiai viszonyok, a mint itt látjuk őket, megfelelnek Kelet-Európa állapotának a tatárjárás előtt. Fehér kunok, Susdalia, ruthenek mind nagyon magukra vonták a figyelmet a 13. sz. első harmadában. Az irántuk fejlődő érdek leginkább az ide indított felfedező utazásokból ismerhető meg, melyek közt a magyar dominikánusoké, Plan Carpiné, Rubruquisé legkiválóbbak voltak. Ezeknek és hasonlóknak tapasztalata és felfogása nyilvánul krónikánkban.

A bécsi krónikát Baranyai Decsi szerint Márk nevű szerzetes írta.²⁴ Toldy ezen adatot elfogadta. Mindenesetre ezen író volt az,

²¹ Bud. krón. 7. Parum differunt in loquela, sicut Saxones et Thuringi.

²² Chr. Bud. 44. 45. (Unam partem exercitus) Dux Saxonie apud Isnacum civitatem sine Septem Hungaris omnes interfecit.

²³ Bud. krón. 12. l. *jegerfalk* hungarice Kerecheth. — Tulna civitas — tres *rastas* distat Vienna.

²⁴ Decius Barovius Praefatio in Capite Syntagmatis juris ed. Toldy LX. Si unus quidam scriptor barbarus, nomine Marcus maiorum nostrorum

ki az egyszerű hun-magyar származási mondat bibliai alapokra vezette vissza és belévegyítette a frankok hasonló történeti értékű trójai eredetét a Gesta Francorum után. Sicambria városa képezte az összekötő kapcsot.

POZSONYI KRÓNIKA.

1. *Kézirat*: A pozsonyi káptalan birtokában, mint Knauz N. (Uj M. Muzeum 1856) kimutatta, 15. sz.-beli.

2. *Kiadás*: *Toldy* diszkiadás 1852. Ujra, Knauz N. felszólalása után Analectáiban. 1861.

Ezen krónika rövidebb a budai szerkesztésnél, melynek különben legtöbb helyen szóról szóra megfelel. A mondai elemek hiányoznak belőle. Az sines benne, mit a többi az altaichi évkönyvekből átvett. Ezért egy ideig magam is hajlandó voltam régi feljegyzéseken alapulónak tartani. Következő körülmény győzött meg arról, hogy krónikánk csak kivonat: A bevándorlók elszámolása után, hol a budai krónikához ragaszkodott, hirtelen a budai krónika e mondatát találjuk a krónikában: *Communitas itaque Hungarorum cum suis capitaneis haec et alia hujusmodi usque ad tempora Toxun Ducis gessisse perhibetur.*¹ Tehát az egész előbbi rész meg volt a kiíró előtt, és úgy hagyta el bármily okból. Ezen mondat bizonyítja, hogy meglehetősen gondatlan volt a kiíró. Az egész előző rész, a külföldi háborúkról szóló, teljesen kimaradt.

Igy csak sajátos részletei érdemelnek figyelmet. Ezek közt legfontosabb a magyarkákról, Sz.-Lázár szegényeiről szóló.² Vidről feljegyezte, hogy curiája Wuziás lakán volt.³ Kálmánának, IV. Béla testvérének, és valami Agatha nevű urnőnek fenntartotta temető helyét.⁴ IV. László korában egyedül ő irt régiesebben *jobbágyokat*,

originem ac res gestas in adversaria non retulisset; peregrini certe ac hospites in ipso natali solo esse cogeremur. Ex eo enim Thurocius materiam scribendi sumpsit omnem, sed ita horrido, barbaro ac poetico sermonis genere usus, ut tenebras potius historiae, quam patriae gloriam suo studio conciliare voluisse videatur.

¹ Analecta 47. l.

² Analecta 44—45. A dubnici krónikában is Lazari.

³ 46. l.

⁴ 54—55. l.

hol a többi codex bárókról szól. Ezen jegyzetek valószínűen függetlenek a régi krónikáktól.

A pozsonyi krónika értékét az is rendkívül csökkenti, hogy nevei elejétől végig hibásak. — A nagy krónikákkal összefüggő fontos kérdések megoldásához e krónika tanulmányozása nem visz közelebb.

BÉLA KIRÁLY JEGYZŐJÉNEK GESTA HUNGARORUMJA.

1. *Kézirat*: Bécs 514. sz. valószínűleg 1300 körül irt másolat.

2. *Kiadások*: Schwandtner I. 1. 38. Endl. 1827. Endlicher Mon. 1—54. nagyon hibás. Fordították többen, leghivebben Szabó Károly.

Bármennyire vonzó volna is e helyen azon irodalmi harenak egész történeti fejlődését előadni, mely a névtelen jegyző személye és műve körül folyt, feladatunk értelmében csak annak főeredményeit állítjuk egybe. Csak azt adjuk elő bővebben, mit újat nyújthatunk és mivel tán, ezen, már valahára végéhez közeledő harc eldöntéséhez járulhatunk.

Négy szempontból fogjuk tekinteni e munkát: I. forrásaira, II. többi krónikáinkhoz való viszonyára, III. korára és végre IV. írójára nézve állítva össze és egészítve ki az eddigi kutatások eredményét. Különös figyelmet fordítottam a II. fejezetre, mely eddig leginkább el volt hanyagolva és mely, mint hiszem, mind írónkra, mind a többi krónikára némi új világot vet.

I. Az Anonymus forrásai.

A mult században már megismerték, hogy jegyzőnk Regino krónikáját használta és sok személyleírását Dares Phrygius Historia Trojanából vette. Azóta kútfőinek tanulmányára a többi, vele összefüggő kérdések fejtegetése mellett nem nagy gondot fordítottak. Ujabbán kimutattam, hogy jegyzőnk széles olvasottságu ember volt, hogy a régi írók közt közvetlenül használta Justinus Philippi történeteit és Solinus földrajzi művét. Hieronymus néptáblája szolgált az ő genealogiájának alapjául. Nagy hatást gyakorolt reá Isidorus Etymologia könyve, nemcsak a tartalom, hanem még

inkább az alak tekintetében. A középkori írók közül csataleírásait a N. Sándor-féle mondakörből vette át, mely a 10. sz. óta Európa-szerzte rendkívül el volt terjedve. A béke műveinél is szembeötlő e mű befolyása, legalább stilaris tekintetben, különösen a pusztaszeri gyűlés előadásánál. Továbbá sok érintkezési pont van Guido de Columpnával, ki 1272-ben írt trójai történetet. De hogy ezen érintkezés átvételből vagy közös alaphól magyarázható-e, azt nem merem eldönteni.*

II. *A Gesta Hungarorum viszonya a többi magyar krónikához.*

A külföldi források szerzőnk bő olvasottsága mellett bizonyítanak. Viszonya a hazai kútfökhöz azt tanúsítja, hogy velők igen közeli rokonságban áll. Ezen viszony taglalása, mint hiszem, úgy az Anonymus, mint a krónikák kritikájához fontos szempontokat szolgáltat.

Némely momentumok azt bizonyítják, hogy szerzőnk távol tartotta magát a népmondától, de használta már az eddig tárgyalt, krónikákban foglalt hagyományt. Más részletekből azt következtethetjük, hogy ezen hagyományt részben hivebben szállította reánk, mint a 14. sz. beli compilerok.

A magyarok bevándorlásának népies hagyománya helyett, tudákos zagyvalékot ad, tele etymológiával és kölcsönzésekkel a trójai háboru és N. Sándor középkori mondáiból.¹ Minthogy krónikája csonkán maradt reánk, természetesen nem tudhatjuk, hogyan bánt a képes krónikában fennmaradt mondai kincsesel, de különben a «viro arte literalis sciencie imbuto»-hoz illő döllyffel látszik utjából térni mindennek, mi népies színezetű és tán nem nyujt alkalmat szép kölcsönzött phrasisokra. Csak *egy* nagy kivétel mutatható ki. Megdönthetetlen hősét, *Botond*-ot illeti ez, ki Árpád csatái óta az ágostai csata utánig szakadatlan siet diadalról diadalra, ki aztán, mint a norman daliák Dudo előadása szerint «longo labore belli fatigatus miro modo infirmari cepit». Végre pogány módon a

* Philologiai Közlöny 1877. Németül megjelent Forschungen z. Deutschen Gesch. XVI. k.

¹ Ld. Philologiai közlöny 1877. okt.

Verőce folyó mellé temetteti magát. Társait Lélt és Bulcsut említik a német írók, az utóbbit a byzanciak is; ő egyedül tősgyökeres belföldi alak. Csak hazai emlékekhez van kötve neve. Ennél fogva történeti léte ama források hitelével él vagy hal. Lassu növekedése és gyarapodása az egymásra következő feljegyzések különböző phasisaiban, magára a tradícióra is igen éles világot vet.

Mindenekelőtt kiemeljük, hogy Botond neve ily alakban az oklevelekben nem fordul elő.² Semmi család nem fűzte e hőshöz eredetét, ki krónikáinkban és különösen a jegyzőnél a legfényesebb szerepet viszi a honfoglalás és a külföldi háboruskodás hősei közül. Még az Anonymus sem meri becsempészni a hét vezér és nemzetségeik sorába.

Kissé messze kell kitérnünk, hogy nyomába jöjjünk.

Aurai Ekkehard az 1101. évhez feljegyezte:³ «*Boto comes cognomento fortis illius Aerbonis, cuius superius mentionem fecimus (224. l.) Germanus iam plenus dierum non longe a Ratisbona defunctus est. Botonem, sicuti corpore proceriorem et elegantiore ita rebus bellicis prestantiorem atque famosiore totius pene Germaniae atque Italiae testatur populus, Pannonia vero talem illum ac tantum se fatetur aliquando sensisse, ut is vel de gyantibus antiquis unus apud illos credatur fuisse, De quo plura referre, copia — si compendiosi huius operis propositum non vetaret.*»

Már az altaichi évkönyvek és Hersfeldi Lambert is elbeszéli Poto grófnak és hű bajtársának Vilmos örgrófnak hőstetteit.⁴

Ezen Poto a hazai forrásokban is szerepel. A budai krónika és leszármazásai a német írókból ismerik, de semmi módon sem emelik ki vitézségét. Elbeszéli azt is, hogy Béla őt és Vilmost szabadon bocsátotta, mire Lambertus is céloz. Továbbá a jövevények sorában is előfordul.⁵ A budai krónikában pontosabb időhatározást

² A Ritus Explorandi veritatis. Endl. Monum. 725. Boton áll, 738. l. Bodun.

³ Chr. mundi. Pertz VI. 225.

⁴ Lambertus az 1061. évnél egy thüringiai örgrófról szól, kiről ugyanazon tetteket beszéli el, melyeket az évkönyvek a bajor Potonak tulajdonítanak. Tán ezen hőstettek képezték alapját a Nibelung-ének egyik legsebbebb epizódjának, Hagen és Volker őrállásának.

⁵ Bud. krón. 49. l.: «*Poth vero generatio, unde Conradus de Altenburg derivatur, temporibus Regis Salomonis, filii Andree venit in Panno-*

találunk, melynek értékét azonban a mellette levő kényszerített etymologia rontja. Kézai pontosabban határozza meg a telepedés helyét és elbeszélése egyszerűbb.⁶ Közvetlen emléke nem igen tett a hagyományra mély benyomást. Mégis az eddigiek után alig kételkedhetünk abban, hogy a nép hagyománya majd az író feljegyzései is reá ruházták a régi pogány hadjáratok minden dicsőségét. Személye csekély kezdetből nő nagygyá az irodalomban.

Kézai csak Konstantinápoly ostrománál említi, a hol: «ut dicitur arrepto *dolabro*, quem ferre consueverat, super *portam Urbis*, que *erea* erat, praecurrit, tantumque fissuram in ea fecisse dicitur, cum *dolabro uno ictu*, ut Gréci propter monstrum ipsam *portam resarcire noluerunt*». Azután egy görög óriást vág földhöz, ki ennek következtében meghal. A budai krónika szerint Opour vezér parancsára okkora lyukat üt az *érckapuba*, hogy egy öt éves gyermek ki és bejárhatott rajta.⁷

Ez a közvitéz «*Rectus Hungarus minimus Hungarorum*» Anonymusnál magas méltóságra és tiszteletre emelkedik. A 41. fejezetben hirtelen fölmerül, mint a bolgárok elleni háború egyik vezére; már itt is Lél és Bules társaságában. A triumvirek elfoglalják Horvátországot, azután visszatérnek Árpádhoz és ennek halála után az ország községe őket teszi kormányzókká és vezérekké Zoltán kiskorúsága idejére. Ezután a Regino után elbeszél hadjáratokat ők vezetik. Lél és Bulesu az Inn mellett akasztófán mulnak ki, de az örök Botond megboszulja őket kétszeresen és háromszorosán, Európa zsákmányával tér haza és agg korában huny el.

Ily nyilvános előszeretettel mellett bámulatos, hogy a jegyző mily skeptikusan szól hősünk athletikus művészetéről Konstanti-

niam. Hic *Hernestus* est vocatus; sed propterea *Poth* fuit apellatus, quia inter nuncios erat inter Imperatorem *Conrardum* et *Andream* ac *Salomonem Reges*, *Poth* enim *Theutonice*, latine *nuncius sonat*.

Kézai egyszerűen így ír (p. 125). «Post hunc (Geicsa herceg óta nem fordul nála elő év-meghatározás) introivit *Pot de Lebyn*, qui nomine alio *Ernistus* est vocatus. Hic cum multis nobilibus adiit in *Ungariam*. De isto *Comitis Conradi de Altenburg* origo esse habet».

⁶ *Lebyn* az ősrégi *Lébeny* az osztrák határon. *Mosony* megye főispánjai a 12. sz. utolsó éveitől körülbelül 1220-ig mind *Boto* vagy *Poth* nevűek.

⁷ 59. l. Cum *dolabro suo perhibetur*. Kézai elbeszélése itt sokkal rövidebb, mint a többi krónikáé.

nápoly ostrománál. Miután Horvátország meghódítását a három vezér által elbeszélte, így folytatja: 42. fej. «quorum eciam bella et forcia queque facta sua, si scriptis presentis pagine non vultis, credite garulis cantibus inoculatorum et falsis fabulis rusticorum, qui forcia facta et bella Hungarorum usque in hodiernum diem oblivioni non tradunt, sed quidam dicunt eos ivisse usque ad Constantinopolim et *portam auream* Constantinopolis Botondium cum *dolabro suo* incidisse, sed ego, quia in nullo codice historiographorum inveni, nisi ex falsis fabulis rusticorum audivi, ideo ad presens opus scribere non potui».

És mégis már irott tradition is alapul ezen elbeszélés. Csak hogy idegen földön, Lengyelországban találunk nyomára. Gallus, ki 1115 körül irt, először beszéli el, hogy Bátor Boleszló Kió aranykapuját kardjával átvágta.⁸ Később ugyan ezt II. Boleszlónak tulajdonítják. Vince és különösen Boguchwal lengyel krónikások⁹ ezt még inkább diszítik. A sziléziai krónika némi kritikát gyakorol, a mennyiben «porta quae dicitur aurea»-t ir.¹⁰ Az egykori Thietmar nem említi ezen eseményt, Nestor sem. A kard Röpell szerint még most is meg van a lengyel korona kinstárában. Mindenesetre alig lehet kételkedni a lengyel traditio elsőbbségében.

Igy két ut áll előttünk. Vagy azt kell hinnünk, hogy az Anonymus, mint maga mondja, irott forrást nem ismer és a tényt csak a hegedősök csacska énekei után hallotta. Vagy pedig fel kell tennünk, hogy igenis ismerte a hazai kúttöket, hanem a külföldi miveltséggel bíró literátus egész elbizakodottságával megvetette a krónika naiv, közvetlen adatait és azokat is a paraszt és hegedüs mesék neve alá foglalta. Mindenki, ki ez irót ismeri, az utóbbi véleményt fogja igaznak tartani. Annál is inkább, mert más helyekből is kitünik, hogy a jegyző ismerte krónikáink forrását.

Lássuk, hogyan jár el a hunn mondával:

Egészen elfogadja Árpád származását Eteletől. A későbbi nemzetiségi táblát nem találjuk nála, de igenis két férfit nevével, kiket a krónika, mint Etele unokáit különösen kiemel. A krónika

⁸ Pertz IX. 402. A ténynyel kapcsolatban levő obsoen mondásnak, irótnknál már semmi nyoma.

⁹ Monum. Polon. II. 279—483.

¹⁰ Pertz. XIX. 558.

így ír: «Chaba uxorem de Corosmenia traduxit de consilio Bende-
cus, avi sui. Ex ista quidem uxore genuit Edemen et Ed.» Azután:
«Edemen in secundo reditu Hungarorum in Pannoniam per se
cum maxima multitudine ex cognatione patris et matris introivit.
Ed autem remansit in Scythia». Edeméntől származik «verissime»
az Aba nemzetség

Anonymusnál Ed és Edemén első helyen állanak az Álmoshoz
csatlakozó 7 kun fejedelem között. Később Árpád nagy földet ad
nekik a Mátra erdejében, hol azután unokájuk Pata, várat épített.
Az ő nemzetségükből származott sok idő után Sámuel király, kit
kegyessége miatt Abának neveztek. Az utolsó nagyon érdekes
pontra visszatérünk. Most szoritkozunk a tulajdonképeni mon-
dára.

Bizonyára Ed és Edemén anyjuknak a krónikában említett
idegen nemzetisége miatt kerültek a kunok közé. A Khorasmiak, a
mai Khivában, 1219—1230-ig a mongolok örökös ellenségei vol-
tak, kiknek diadalutjában ők képezték a fő akadályt. Birodalmuk
bukása után egy részük Elő-Ázsiát pusztítja. Jeruzsalemét is elfog-
lalták. Az 1250-iki év után nem említik többé őket, a mongolok
kiirtották vagy magukba olvasztották. Meglehet, hogy egy régebb
monda más nép nevét említette, de szembeötlő, hogy Csabának
khorasmi neje csak a 13. sz. első felében — és sem előbb, sem
utóbb — juthatott be a magyar tradícióba. Népe mint egész Euró-
pának védbástyája a mongolok ellen, legnagyobb mértékben sym-
pathikus volt. A jegyző már nem ismerte e népet, a hősökből,
Csaba fiaiból, kunok lettek, kik a 13. sz. második felében képezték
a bástyát a mongolok ellen. A Mátra környékén van Edelény vára:
Ezért kellett ide szállania Edeménnek. Itt lakott az Aba család,
egyike a leghatalmasabbaknak az országban; büszke volt arra, hogy
rokonsági kötelék fűzi össze a dynastiával. Ő csak Abát, a királyt
említi, ki pedig már csak azért sem lehetett kún ivadék, mert a
kunok népe csak halála után tűnik fel először hazánk határain.
Az Aba családnak tiszta magyar eredete, melyet krónikáink külö-
nösen kiemelnek, reá nézve sem lehetett kétséges.

Egy még régebb genealogia alkalmával szinte kritikát gyakorol
a tradíción. Az első, kik az új keresztény népet a régi bibliai ese-
ményekhez és személyekhez akarták fűzni, kik, ugyszólva, helyét
akarták adni a teremtésben, Nimrótnak, a vad vadásznak látták a

magyarok legméltóbb őseit. Így ír a Budai krónika és Kézai. Anonymusnak nem engedte meg tudománya, hogy ezt elfogadja, hisz Nimrót Khám ivadéka volt, míg ellenben Magog Jáphet fia. Így Nimrót nála nem ősatya a magyaroknak. A Képes krónika, mint főlebb kifejtettük, már egész tudatosan tiltakozik a biblia tekintélye alapján a Nimróttól való származás ellen.

Még két adat bizonyítja, hogy az Anonymus használta a krónikát. Elbeszéli a besenyők betelepődését a német határra.¹¹ Ez szerinte Zoltán vezér (*Zulta*) Árpád fia idejében ment végbe. A krónika a besenyők betelepítését más időre teszi, az 1074—75-iki évhez.¹² Szerinte a besenyők *Zulta* vezérük alatt Salamon király ellen indultak. Nagyon valószínű, hogy csakugyan ezen időbe esnek az első nagy besenyő telepítések hazánkban. Birodalmukat 1060—75 közt tették tönkre a kunok.

Más helyen inkább szószerinti az átvétel. A kunok lekaszabolását az 1070-iki csatában a krónika ezen szavakkal fejezi ki: (Chr. Bud. 129. l.) «Hungari capita Cunorum noviter rasa tanquam cucurbitas ad maturitatem nondum bene perductas gladiatorum ictibus disciderunt», mi minden esetre drasztikus hasonlat. Anonymus Álmosnak csatáját a kunok ellen, melynek lefolyása csaknem szóról szóra a Sándor-mondából van kiírva, és mely bizonyára sohasem ment végbe, így végzi be: «Almus dux et sui milites tonsa capita Cumanorum mactabant tanquam crudas cucurbitas». Itt az Anonymus kifejezése az eredetibb, valószínűleg ő csatlakozik jobban a krónika régibb szerkesztéséhez.

A mellett, hogy az Anonymus néhol híven megtartja a régibb krónika kifejezéseit, még egy ok hozható fel, mely egyuttal kétségbevonhatlanul bebizonyítja, hogy már a tatárjárás előtt volt magyar krónika. Azon jelentésben, melyet Rikárd, magyar domkosrendű szerzetes, IX. Gergely pápához intézett, a magyarok rokonihoz tett utjáról a következő pontot is találjuk: ¹³ «Ungaria tunc

¹¹ 57. fej. Ultra lutum Musun — ut ne aliquando in posterum furibundi Theotonici propter injuriam sibi illatam, fines Hungarorum in vadere possent.

¹² Bud. krón. 154. l. Eo tempore Bissenii unanimiter rogaverunt regem Geysam, ut si eos libertate donaret, ipsi insultus regis Salomonis cohercerent ita, quod nec audiret exire de Musun et Poson.

¹³ Endlicher. Monum. 248. l.

(a magyarok bejövetele előtt) dicebatur pascua Romanorum». Ezt régi könyvekből tudják, melyek a keresztény magyarok tetteit beszélik el.¹⁴ Láttuk, hogy Odo de Diogilo majdnem száz évvel előbb már ismerte ezen kifejezést. A «pascua Romanorum» alak csak Anonymusnál fordul elő.¹⁵

Mindezeknél jobban bizonyítja egy más adat, hogy az Anonymus más recenzióját használta krónikáknak, mint azt, a mely reánk maradt. Ő az egyedüli, ki Aba királyunk keresztnevét ismeri. Ő Sámuelnek nevezi, mely neve pénzain is előfordul, melyeknek soká nem találták urát. Forrása tehát kétségtelenül jó volt. Fájlanunk kell itt is, hogy műve csonka. Hol nem etymologizál, szorosán követi kútfőit. Így bizonyára sokat megtartott volna számunkra, mit a többi leíró elhagyott.

Az Anonymus és Kézai közelebbi érintkezését bizonyítja tán a következő pont: A jegyző Horvátországban említi a Peturgoz hegységet, Lél, Bulcsu és Botond beütése alkalmával. Krónistáink közül egyedül Kézai emlékszik meg bővebben ezen hegységről, midőn elbeszéli, hogy Kálmán meghódította Dalmatiát. Szerinte a hegységnek előbb Gozd volt a neve, és csak azért nevezték Patur Gozdiának, mert itt esett el Péter, horvát király. A Goz valószínűleg a horvát Gora hegységből van elferdítve. Itt tehát találkozik a két szerző és Kézai még ott is készít etymológiát, hol az Anonymus ezt elmulasztja. Ez tehát Kézainak külön hozzájárulása.

III. *A Gesta Hungarorum szerkesztésének kora.*

Igy csak indirekt uton találhatjuk meg a mű korát. Maga a tartalom legyen utmutatónk. Mint középkori író, a jegyző saját kora szemüvegén át nézi a mult eseményeit: ezt írónk mindig elismerték. Most igyekezzünk ezen szemüvegből reá ismerni korára. A mit ő elbeszél, nem a magyarok betelepülésének történetére

¹⁴ Fuit inventum in Gestis Ungarorum Christianorum.

¹⁵ 9. fej. (In Pannonia) habitarent Sclavi Bulgari et Blachii ac pastores Romanorum, quia post mortem Athile regis terram Pannonie Romani dicebant pascua esse, eo quod greges eorum in terra Pannonie pascebantur, et iure terra Pannonie *pascua Romanorum* esse dicebatur. — Ezen sorokon meglátszik a későbbi diszítés. Az «et iure dicebatur» maga is azt látszik bizonyítani, hogy az Anonymus előtt itt más forrás volt.

nézve forrás, azt már rég eldöntötték. Forrás ellenben saját korának viszonyaira nézve, melyeket a rég lefolyt századoknak is tulajdonít. Mi különösen a nála előforduló neveknél, a kunokhoz való viszonyánál és a vérszerződés alkotásánál fogva IV. Béla jegyzőjének tartjuk.¹ Hogy a kérdést ezen irányban eldönthessük, szükséges röviden összefoglalni mindazt, mit mostanában nyomást ellene vagy mellette felhoztak. A régibb irodalomra szükségtelen itt kiterjeszkedni. Összefoglalta azt Cornides.²

Rösler nyomán Hunfalvy Pál szólalt fel Anonymus hitelessége ellen. Főérve az oláhok előtérbe lépése volt, kiknek a 13. sz. előtt nagyobb sokasága nem lakott az országban. Ujabban a «Rumun Nyelv»-ről irt értekezésében egészen meggyőző okokkal mutatta ezt ki. Különösen fontos azon érv, hogy az oláhok nyelve épen semmi hatással nem volt nyelvünkre, mi lehetetlen, ha az oláhok már a betelepedés idején itt laktak.

A kunok szereplésére vagyok hajlandó a fősúlyt helyezni. Ezek az Anonymusnál mint a magyarok társai és egyenjogú segítői tűnnek fel. A 13. sz. elejéig folyton ellenséges volt a viszony köztük és a magyarok közt. IV. Béla korában ellenben ők képezik a királyi seregek nagy részét. Fianak, V. Istvánnak, kún nőt szerez, ugy mint Zoltán fiának, Taksonynak. IV. László alatt rájuk támaszkodott a király és a hazafias párt, az oligarchák és a külső befolyás ellen. — A tatárjárás útja szerintünk egyik főalapja a jegyző munkájának. Az, hogy a magyarok é. k. felől törnek be, míg Kézai és a Képes krónika szerint Erdély felől történt a betelepítés, csak a tatárjárás analógiájából magyarázható ki, melynek friss emléke nagyon élénk volt még a magyaroknál. A mongolok Susudalon és Kión átvonulnak (ezek az egyedüli orosz városok, melyeket jegyzőnk említ); ellenük léptek szövetségre az oroszok a palócokkal, kiket mi kunoknak nevezünk, nekik hoztak az előttük meghajló népek lovakat, tevéket, ökröket, rabnőket, aranyt és ezüstöt. Batut diadalmenete Halicson és Ladoméron átviszi, mely városok és fejedelemségek a magyarok bejövetele korában még nem állottak, de melyekre a magyar korona III. Béla óta állhatatosan igényt tartott. Valamint ezen heregek Álmosnak hűségét esküdtek, ugy

¹ Ld. bővebben az idézett cikket a Philol. Közlönyben.

² Vindiciae Anonymi Belae regis Notarii. Buda 1802.

volt IV. Dániel, Halics ura, IV. Bélánk hűbérese. A halicsi fejedelem utat készített a magyaroknak a havas hegyeken át; Tamás spalatói főesperes még bővebben beszéli ezt a mongolokról.

A mű főtendentíája, ha ugyan van, mindenesetre az, hogy Magyarországon csak Árpád utódjai uralkodhatnak. Ezen elv 1272-ig kérdésbe sem jött. Csak Kún László idejében látjuk a nápolyi beavatkozás készülését 1278-ban, melylyel együtt járt a pápai beavatkozás, melynek képviselője Fülöp fermói püspök volt.

A vérszerződésnek legconcretebb pontja az, mely halálbüntetéssel fenyegeti a fejedelem és rokonai közt egyenetlenséget támasztókat. Erre a magyar történetben, fájdalom, mindig szükség volt, de ha összevetjük vele az említett főelvet, nagyon valószínű, hogy e pont a László király és Endre, Árpád utolsó sarja közti viszonyra vonatkozik. Endre 1278-ban, mint Tótország kormányzója szerepel, azontul 1290-ig eltűnik. Több, mint véletlen, hogy ezen eltűnés a fermói püspök bejövetelének idejével összeesik. Így az író a régi szent alaptörvények tekintélyét hívta fel azok ellen, kik a király szívéet atya-fiától eltávolították.

A szerző panaszkodik a római befolyás ellen.³ Különösen a magyar alapítványoknak külföldiekre ruházása volt a sérelem, melynek orvoslásaért nagyon fáradozott IV. László 1277—1278-ban.

Ezen okokhoz még hozzáadhatjuk, hogy a jegyző által leirt táborozás a csehek ellen, Lél és Huba alatt, bizonyára az Ottokár elleni háborúknak köszönte eredetét. Árpád korában morvák voltak itt, nem csehek. Ottokár egy ízben 1271. a Garanig nyomult. Csakis az ő lovagseregére illik, hogy a csehek egyáltalában nem ismerték a nyilazást.⁴ Azelőtt a csehek sem harcoltak nehéz fegyverekkel.

Mátyás Flórián, ki különösen az Anonymus helyneveit tanulmányozta, következő érvekkel ostromolta ezen állításokat.⁵

Szerinte Anonymus codexe magának az írónak kézirata és írása a 13. sz. elejére mutat.

³ 9. fej. Et modo Romani pascuntur de bonis Hungarie.

⁴ 36. fej. (Hungari) Quosdam ex iis (Bohemis) ictibus sagittarum interfecerunt. — Timuerunt valde, quia talis armatura nunquam visa fuit eis.

⁵ T. Akadémia gyűlésén 1878. okt. 12. Nyomtatásban még nem jelent meg.

A kunok, kiknek tar fejét a magyarok a jegyző szerint vágják, mint a nyers tököt, nem lehetnek ugyanazok, kik IV. László törvénye szerint minden régi szokásukról lemondanak, csak üstökük-ről nem.

A jegyző onomatológiája, szerinte, III. Béla korára mutat. IV. Béla korabeli író Erdélyt Transylvániának, a főurakat báróknak nevezte volna, nem mint Anonymus amazt Ultrasylnaknak, ezeket jobagioneseknek.

Nézzük sorba ezen érveket:

A mi a codexet illeti, Cornides fejtegetéséhez alig csatolható valami új. A kézirat semmi esetre sem eredeti, és nehezen régibb 1300-nál. Maga Mátyás is elismeri, hogy sok helyét mintha német írta volna.

Üstök és nyirott fej nemcsak megfér egymás mellett, hanem, ugyszólva, együvé tartozik. Szükségtelen hivatkozni a khinaiakra és a többi keleti népekre. Ott van krónikáink tudósítása a pogány, lázadó Vataról, ki fejét megnyirta és három üstököt eresztett pogány szokás szerint.⁶ Már régi királyaink is tán azért szabták elő büntetés gyanánt a fejnyirást, hogy megvetetté tegyék a pogány szokást.

Erdély onomatológiája egyáltalában nem változik pontosan a 12. és 13. sz. vége között. III. Béla korában is találunk Transilvániát, Hartvik is így nevezi Erdélyt. Más részt III. Endre egy 1291. oklevelében kizárólag Ultrasylnak kifejezéssel él.

Az sem bizonyít az Anonymus régisége mellett, hogy jobbágyoknak nevezi a főurakat. A 16. sz. elején irt Ének Sz. Lászlóról is e kifejezést használja a legnagyobb urak jelölésére:

Körülte fekszenek chazarok
Keralok pyspukek es jobbagyurak.

Már Pauler Gyula is észrevette, hogy az Anonymus sok értesítése a 13. sz. második felében fennálló birtokviszonyoknak felelnek meg. Az általa felhozott példák mellett különösen felemlítendő, hogy IV. László egy oklevelében földet ad *Turzol* Kunnak, ki az Anonymus szerint Árpádtól nyert adományt.⁷

⁶ Vata-dedicaverit se daemoniis radens caput suum et cincinos dimitens sibi per tres partes, ritu paganorum. Képes krón. 46. l.

⁷ Ld. bővebben Századok 1879. 2. füz.

IV. *A Gesta Hungarorum szerzője.*

Alig volt a 12. és 13. sz.-ban literaris tevékenységre általában képesnek tartható ember, különösen ha neve P-vel kezdődött, kit ne gyanusítottak volna azzal, hogy ő írta a magyar honfoglalás történetét. E kérdést a mostani adatok szerint teljesen eldönteni még nem lehet. Az egyedüli támaszpont P. dictus magister.¹

Már majdnem bűn a szerző nevével bajlódni. Mégis van néhány ok, melynél fogva Pous mestert tarthatjuk a szerzőnek, kit IV. Béla «apulae nostrae notarius»-ának nevez. Nevével három oklevélben találkozunk. Béla király 1266-ban Usalt a Bakony erdejében adja neki és testvérének Benedeknek, jutalmául a követségeken és más alkalmakkal tett hű szolgálatokért.² Egy évvel később, a Csák család egy pörénél jelenik meg, mint tanu, Vas megyében.³ Végre IV. László a testvérek személyes kérelmére 1275-ben megerősíti nagyatyja adományát.⁴ Látni való, hogy túlélte IV. Bélát, tehát nevezhette «quondam gloriosissimus rex»-nek, és hogy 1275-ben még elég ép volt arra, hogy megjelenhessék a királyi udvarban. Arra, hogy nem igen volt megáldva földi javakkal, művében is czéloz. Követségi útjainak köszönhette korához mérve széles terjedelmű irodalmi és földrajzi ismereteit.

Ezen conjecturát csak mint olyat állítjuk fel, mig valószínűb-
bet vagy bizonyíthatót nem állítanak helyébe. Hol történet, élet
nem csatlakozik, a névnek ugy sincs nagy fontossága.

Idegen írók tendenciát kerestek írónk művében és hamisítás-

¹ Fehérpataki László nézete ellenében, Figyelő 1878. febr., is azt hisz-
szük, hogy a P. dictus nem jelenthet praedictus-t, hanem a P. az író nevé-
nek kezdőbetűje. Ez a példa nem is áll egyedül. Van egy lengyel évkönyv-
író, kit eddig *Dzierswának* neveztek. Bielovsky azon valószínű hypothesisit
állította fel, hogy *Mierzwa* a neve, még pedig azért, mert egy kézírata így
kezdődik: ego qui sum *incognominatus*, mi *M cognominatus*ból van elrontva.
M. cognominatus pedig nagyon megfelel *P. dictus*nak.

² Fejér Cod. dipl. IV. 3, 313--314: Nos itaque considerantes gratuita
et meritoria servitia ipsorum Magistri Pous et B. Magistri, quae nobis tam
in deferendis legationibus nostris, quam in aliis cum omni fidelitate lauda-
biliter impenderunt, dictam terram Usal dedimus irrevocabiliter possi-
dendam.

³ Fejér. Cod. Dipl. IV, 3, 410.

⁴ Fejér. V, 2, 276.

nak nevezték. Azt hiszem, e szigorú ítélet a mű hamis felfogásán alapul csak. Szerzőnk nem volt hamisító, ki tendenciáihoz hozzá költi a történeteket. Élénk képzelődése megragadja tudományának tartalmát és átviszi a távol múltba, valamint korának festői Istent püspöki ruhában ábrázolták és minden nemzet saját divatába öltöztette szentjeit. Legjobban mutatja ezt a vérszerződés, ugyyszólván az egész könyv egyetlen abstractiója. A király és a főurak egymáshoz való viszonyát tünteti elő, nem úgy, mint Árpád korában fennállott, hanem úgy, a hogy a 13. sz. vége felé kifejlett. Előbbi kor viszonyai nem felelnek meg e képeknek. A Csákoknak a 13. sz. végén hatalmasan feltörekvő nemzetsége az ő származtatási rendje szerint az első helyet foglalja el a dynastia után.

A jegyző műve többé nem lehet kútfőnk a honfoglalás korára nézve. Fontos és megbízható adatokat szolgáltat ellenben korának, a 13. sz.-nak megítéléséhez, épen azon eredendő büne következtében, hogy teljes naivitással ülteti át korát a rég elfolyt századokba.

A NEMZETI KRÓNKA.

Ily különböző és eltérő feljegyzésekből kell összeszerkeszteniünk régi krónikánk ősi alakját. Mint a geologus azon rétegekből, melyek körülzárják és eltemetik a primitív növény- és állatformákat, képes kimutatni ezek régiségét: mi is képesek voltunk krónikánkat különböző alkotó részei szerint, egyes tényekből kiindulva, ugyyszólván, rétegekre bontani, külön választani a történeti traditio eredeti lecsapódását attól, mit későbbi korszakok pragmatikája vagy etymológiája toldott hozzá.

Ha a hunnok történetéből a magyar dolgokra vonatkozásokat, különösen a nép községének jogáról és a magyar törzsek egyenlőségéről fenmaradt értesítéseket hozzáadjuk királyaink történetének azon részéhez, mely nem idegen vagy legendaszerű tudósításokon alapuló, oly krónikát nyerünk mely — nem átalлом kimondani — egyedül áll a maga nemében a középkorban. Méltó büszkeséggel tekinthet reá minden magyar szem, mint a nemzeti nagyságnak avatott, tudatos és a mellett józan hirdetőjére.

Más nemzetek, különösen nyugoti szomszédjainknak középkori történeteit kivétel nélkül klastromok feljegyzései örökítették

meg. Bármily érdemesek és pontosak voltak is a legjobbak ezen krónika-írók közül, bármennyire megbizhatók néha tudósításaik a legcsekélyebb részletekig, magasabb felfogásra, az egész művet átható concepcióra nem képesek. A legnagyobb közülük, freisingi Otto, valóban az isteni világszellem működését igyekszik kimutatni világtörténetében. De mihelyt saját korára kerül a tárgyalás sora, megszűnik az egység, ép oly buzgón követi a chronologia rendjét, mint bármely egyszerű szerzetes, ki serényen feljegyezi évről évre, mit a világi ügyekről egyet-mást hallott. Én pedig — megvallom — szívesen tűröm el krónikánk chronológiájának hiányosságát, szívesen még a tények elferditését is, mely néha észrevehető; sokkal magasabbat nyerünk általa, képét nyerjük nemzetünk kezdődő és fejlődő műveltségének, közvetlen kifolyását látjuk benne a magyar nép sajátos lelkének.

A hősiességet, az egyházi mély hittel és a mellett a legnagyobb józansággal párosító magyar ideált állítja elénk e krónikás a magyar királyok történetében. Sz. László nagy alakja lép itt előtérbe. Nem akarom állítani, hogy a cserhalmi vagy mogyoródi eszták, vagy Belgrád ostroma, vagy a kún háboruk minden részletükben hiven volnának előadva. De hogy azon lélekben, mely eme lapokat pergamentre vetette, élt a nagy királynak idealizált emléke, és hogy a legegyszerűbb vonásokkal képes volt olyannak rajzolni hőseit, minőnek hódoló szelleme felfogta, azt csak az tagadhatja, ki előtt a betű többet nyom, mint a hibákban is észlelhető, mindent átható és elevenítő szellem.

Lehet-e gyönyörűbb jellemzése egy tetterős, kemény király uralkodásának, kit tulságos szigora ellenkezésbe hoz saját népével, mint a minőt II. Istvánról tartott fenn krónikánk? Már nemcsak a királyt látjuk, látjuk a főurakat is, kik nem engedhetik, hogy hazájuk báb legyen a király kezében, ki csak önkaratát ismeri, és nem bír oly nagy tulajdonokkal, hogy általuk az elnyomással is kiengeztelje népét. A nemzeti alkotmányosság első nyilatkozatát látom ama Pazmanban, ki a nemzet nevében emel szót királya önkénye, szükségtelen hadviselése ellen. Szavai ép oly kemények, ugyszólva, önzők, mint a király tettei: de érzik bennök, hogy mögötte a nép akarata áll.

A türelmes, engesztelékeny, ildomos, de vitéz I. Geicsa; Salamon a gyermekkirály, kit elkapatnak idegen tanácsadói, és ki mint

száműzött és hazája ellensége bukik meg azon tragikai conflictusban, melyet maga idézett elő; I. Béla, e nyugodtságában és méltóságában kétszeresen nagy király, mind legtisztább, nem csak historiai, hanem aesthetikus részvétünket vonják magukra. És mily egyszerű eszközökkel éri ezt el régi írónk! Nem nyújt semmi jellemrajzot, mely végre is mindig tendentiosus volna. Mutatja őket tevékenységükben, egyszerű barbar szavakkal. Mindenki bámulni fogja a mogyoródi győzöt. Hódolni fog azon férfiu lelki nagysága előtt, ki kész lemondani a koronáról, hogy hazáját polgárháborútól megóvja. Mély részvéttel fogja kísérni a szerencsétlen királyt, kit nevelése és ifjúságának viszonyai, kezdetben oly dicső uralkodása daczára fatumszerű következetességgel idegen szövetségre tereltek, hazája ellenségévé tettek, de nem ölhették ki benne a nemzete nagysága iránti érzést.¹ Nem azért, mert a szerző ezt szépen, hatásosan elmondja, figyelmeztetve a léleknek diadalban vagy küzdelmekben nyilatkozó nagyságára, hanem csak azért, mert oly egyszerűen elbeszéli. Csak a daemoni Kálmánnak adja jellemrajzát. Ez pedig nem felel meg az igazságnak.

A nemzeti érzés az, mely krónikánk egyediségét megalkotja. Míg minden más középkori író kivétel nélkül helyhez kötött, első sorban lakó helyének emlékeit szem előtt tartó, itt az országos érdek elől háttérbe szorul minden más reminiscencia. Vannak ugyan egyes epizódok, melyek Szekszárdhoz, Pécshez vagy más egyházhoz látszanak kötve; de egy egység köti össze őket mindig: a királyi udvar és a dynastia.

Hazánk középkori állapotának ezen különössége visszatükröződik krónikánkban. Anglián kívül, a sz. István és II. Endre közti korban hazánk az egyedüli központositott európai állam. Valamint a politikában a partikuláris helyi vagy családi érdekek nem juthattak érvényre az országos és dynastiai érdekek ellenében, ugy a krónikában is alig hagytak nyomot. A krónika csak azért első sorban a királyok krónikája, mert akkor a dynastia egyértelmű volt az országgal.

¹ Midőn Hemrik császár Salamon előtt dicséri Bátor Opost és kérdi, van-e az ellenséges hercegek táborában sok ily vitéz, «Salamon meggondolatlanul így válaszola: sok, még sokkal jobb is». Mire a császár kivonult az országból.

Mily nagy tradíciót szült volna más országban oly hatalmas egyesület, minő — hogy csak a legkiválóbbat említsük — a panonhegyi apátság volt? Krónikánkban alig találunk nyomára. Az egyetlen, tisztán helyi tudósítás benne Fejérvárt illeti, a királyok koronázási helyét és nekropolisát.²

Igy alig tévedünk, midőn krónikánk szerkesztését közeli viszonyba hozzuk a királyi udvarral, régi történetünk minden korában a nemzeti műveltség központjával. Innen magyarázható meg csak egyedül az országos érdekeknek folyton szemmel tartása és kizárólagos uralkodása. Innen az alapul szolgáló hírek hitelessége. Végre csakis innen a helyi hírek teljes hiánya; a királyi udvar helyhez kötött a 12. sz. végéig nem volt. Még tendenciája is, a végtelen gyűlölet Kálmán és családja iránt is hasznos: korának egy új oldalát mutatja.

Büszkélkedhetnek más nemzetek pontosabb, latinosabb, stílusosabb történeti emlékekkel. Nemzetibb és a legmélyebb történeti igazság mellett költőibb lendületű emléke egy országnak sincs, mint a minőt mi birunk krónikánkban.

² Eodem anno crux domini in Alba fulgure percussa est. Év nélkül.

ÉVKÖNYVEK.

A középkori történetírás kezdetleges voltának legjobban megfelel az annalis alak. Az író nem képes arra, hogy valamely magasabb egység köré csoportosítsa ez egyes eseményeket; a legközelebb fekvőhöz, az évhez, köti őket.

A hazai traditio nem igen kedvelte ezen alakot. Ha monostoraink fel is jegyezték évről évre a nevetesebb eseményeket, ezen feljegyzések közül egy sem maradt reánk. Mint a krónikáknál, úgy itt is annyira hiányzanak az *egy* helyhez kötött adatok, hogy még az egyetlen megmaradt évkönyvekről is, melyeket rendesen pozsonyiaknak neveznek, nehezen hihető, hogy csakugyan egy helyen vagy épen Pozsonyban irattak.

Ezen évkönyveken kívül még egy külföldi írónál a 13. sz. közepén író Albericusnál találunk évhez kötött, magyar ügyeket illető jegyzeteket. Azt hiszem, kimutathatom, hogy ezen jegyzetek magyar forrásra vihetők vissza.

Az annalis alakon kívül ugy szólva semmi sem közös ezen két emlékb. A pozsonyi évkönyvek kétségbe ejtőleg rövidek; Albericus legalább a 13. századra nézve bővebb értesítéseket szolgáltat.

POZSONYI ÉVKÖNYVEK.

1. *Kézirat*: Pray-Codex. Nemzeti muzeum.
2. *Kiadások*: Koller Hist. Episc. Quinqueecclesie. Endlicher Monum. 55. l. Wattenbach: Archiv für österreichische Geschichte XLII. 510.

A magyar nyelv legrégebbi emléké és az egyik legrégebbi magyar történeti kéziratot egy és ugyan azon codex őrizte meg. Nagyon

gyér ezen évi jegyzetek tartalma magában véve; fontosságot csak úgy nyer, ha a krónikákhoz való viszonyát fejtegetjük.

Mindenekelőtt szembetűnő, hogy a krónikák chronologiai adatai legnagyobb részt pontosabbak, mint azok, melyeket az évkönyvekben találunk. Ez magában véve is bizonyítja, hogy az évkönyvek nem irattak az eseményekkel egyidejűleg. A hagyomány mindkét alakja teljesen független adatokat szolgáltat. Az összehasonlításra leginkább az évkönyvek végén álló királyok elsorolása szolgálhat alapul. Ez a szöveggel gyakran ellenmondó tévedéseivel a krónikák különböző szerkesztéseihez csatlakozik. E sorozat szerint Sz.-István 44 évig uralkodott; a szöveg szerint atyja halálától az övéig csak 40 év folyt el; a krónika szerint 46 év. A névsor szerint I. Endre 12 évig uralkodott, a textus szerint 13 év volna, de a krónikák megegyeznek abban, hogy fiát Salamont uralkodása 12-dik évében megkoronáztatta. Minden következő évszám egészen Stephanus Rexig (III.) helytelen és csak úgy magyarázható meg, hogy a leíró forrása számait elrontotta.

Figyelemre méltó még az 1145—1172. közti nagy hézag. Megfelel ez a krónika hallgatásának ezen korban. De még más tekintetben is fontos megjegyzésre nyújt anyagot. Az 1145. évben történt Pozsony meglepetése osztrák lovagok által, mely az évkönyvekben is említett 1145 (1146)-iki háborút idézte elő. Pozsonyi feljegyzés ezt bizonyára nem hagyta volna említés nélkül. Ellenben, a következő évnél 1172-nél magánál kétszer találjuk ezen város nevét.

Minthogy pedig az évkönyvek 1172-től fogva egészen független tudósításokat tartalmaznak, melyek közül egy sem találkozik a krónikákban, tán nem kockáztatott azon feltéves, hogy az évkönyvíró az előtte fekvő krónikából vette az 1145-ig terjedő adatokat és ezeket tán egy vagy más klastromban fennmaradt hírekkel egészítette. Mert mint említettük, ezen részben is vannak a krónikára vissza nem viheto adatok. Itt a krónika helyesebb évszámái bizonyítanak elsőbbsége mellett.

Ezen rövid feljegyzéseket Pozsonyban folytatták (valószínűleg a Széplak nevű monostorban, melynek alapítása az 1143. évnél említettik). Az utolsó adat az 1241. évből való, hanem más tinta és úgy látszik más kéz is írta az 1203 óta bejegyzett híreket. — A királyok névsora mindenesetre az 1210. évből való, mert

II. Endréről az áll, hogy 6 évig uralkodott. A pozsonyi és más helyi hírek mellett csak az 1186-hoz—87-hez és 1196-hoz vannak országos érdekű események is feljegyezve.

A MAGYAR HIREK ALBERICUS VILÁGKRÓNIKÁJÁBAN.

1. *Kézirat* : Párizs nemzeti könyvtár 4188. sz.

2. *Kiadások* : Leibnitz, *Scriptores Rerum Brunsvic.* Pertz Scr. XXIII. Ed. Scheffer-Boichorst.

Már gyakran észrevették, hogy ezen összefüggés nélküli, de bő tartalmu krónika nagyon sok Magyarországot illető eredeti tudósítást foglal magában. Wilmans azon nézetet vallja,¹ hogy magyar kútfőkből merített. Scheffer Boichorst a kiadáshoz csatolt előszóban ellenben, legfőlebb szóbeli tudósítások felhasználását engedi meg, minthogy azt írja III. Béláról, hogy 30 évig uralkodott «ut dicitur».

Igyekezni fogunk az első véleményt bebizonyítani. E célból nézzük át egyenkint az illető helyeket.

Már a 893. évnél Álmos nevét emliti szerzőnk, ki egy német forrásnál sem fordul elő.

Kiváló fontosságú a 957-iki adat.² A magyar vezérek halála után az ágostai veszteség következtében a nemzet a hét menekült közül egyet királyi méltóságra emel.³ Az egész nem más, mint a magyar krónika rövidítése és ferditése, minőt idegen compiler nagyonkönnyen követhet el. A 7 vezér és a 7 menekült össze van zavarva. Az, hogy emezek az egész otthon maradt népet meghódították, világosan mondai és ellenmond a hazai tudósításoknak, melyek zserint épen ezen szerencsétleneket taszították szolgaságba. Már a krónika is tiltakozik azon felfogás ellen, mintha a 7 magyar egyedül hódította volna meg az országot.

¹ Archiv für deutsche Gesch. X.

² Pertz XXIII. 767.

³ «Et de illis septem Ungaris qui remanserunt, unus ab eis factus est rex. Hii venientes in terram suam totum populum, qui non exierat cum eis ad bellum, in servitum redegerant, qui autem de istis septem nati sunt, ipsi sunt modo nobiles in terra Ungarie, quamvis eorum nobilitas magne servituti subiaceat».

Az 1010. évhez eleinte Sigbert után elbeszéli, hogy Magyarország megtérítésének érdeme tulajdonkép Henrik császárt illeti. — Azután így folytatja: (779. l.) «Tamen *dicunt Ungari*, quod St.-Adalbertus Pragensis episcopus regem Stephanum ad fidem convertit et baptisavit et ipse rex sua predicatione Ungaros convertit et maiorem ecclesiam Strigonio in honorem St.-Adalberti instituit; sed illa regina Gisla, *ut dicunt* multas malicias in terra illa fecit et ad extremum — interfecta fuit». Azon magyarok, kik Adalbertnek tulajdonítják István keresztelését, a legenda (Hartvik)⁴ és a krónika⁵ írói. Gisella királynőt illető ezen rosz véleményt pedig csak a krónikákban találjuk.

1041. «Rex iste Petrus, frater *dicitur* fuisse illius regine Gisle. Et quia non erat de semine Ungarorum, contra eum promovere curaverunt *quendam* Abbonem, qui erat unus ex ipsis de magnis principibus.» Azt, hogy Péter Gisella testvére volt, egyedül a krónika említi, ez is hibásan. Aba választásáról így ír:⁶ «— Principes — solícite querebant, si aliquem de regali progenie — invenire possent.

Elegerunt de semet ipsis *quendam* comitem, nomine Abam.»

1061. (739. l.) «In Ungaria regnavit Bela *Pugil* annis 4». A magyar krónikák *Benyn* Bélának nevezik, mi tán megfelel a „Pugil”nak. Uralkodása éveit helyesen 3-ra teszik.

1078. (798. l.) «In Ungaria regnavit Sanctus rex *Logescelaus*, Bele pugilis filius annis 18. Hic in Ungaria fundavit nobilissimam abbatiam de Semigio, in qua non solent recipi, nisi Franci.» Utóbbi adatot egyik krónikánkban sem találjuk. Helyessége mindazonáltal bizonyos; meg van még az alapító oklevél. — Nevezetes és Albericus forrásának hitelessége mellett bizonyít, hogy csakis ezen oklevélben fordul elő László neve ezen alakban.

A királyok uralkodási éveiről való legtöbb adat helytelen.

1111. (818. l.) «In Ungaria regnavit Stephanus annis 15.

1126. (826. l.) In Ungaria regnat Lodislaus II. anno uno.

1127. In Ungaria regnat Stephanus anno uno.

1128. In Ungaria regnat Stephanus annis 8.»

Itt már kétségtelen egy magyar királyjegyzék felhasználása.

⁴ Ed. Endl. 177. l.

⁵ Ed. Podhr. 47. l.

⁶ Ed. Podhr. 78. l.

Ezen jegyzék nem lehetett ugyanaz, mint a pozsonyi évkönyvekben foglalt, mert ez László és István királyoknak nem teszi ki uralkodása éveit. Ő egymás után találta III. István, II. László, IV. István és ismét III. István neveit, melyek az 1161—1173 közti időközt kitöltik. Azonban kritikával él; különben is nagyon büszke chronológiája pontosságára.⁷ Valószínűleg nem foghatta fel, hogyan uralkodhatik egy király kétszer egymásután és így II. Lászlót, II. István után helyezte.

1146. (838.) In Ungaria regnat Boricius per annos 6. Borics trónkövetelő volt és sohasem uralkodott. Albericus mint buzgó és lelkiismeretes chronologus itt úgy szabta ki az időszámítást, hogy az évek (Kr. u.) megfeleljenek az uralkodási éveknek.

De ez csak 1167-ig sikerül neki (849. l.) «In Ungaria post regem Itheta (Geicsa, kinek 1151 óta 16 évet szánt) regnavit filius ejus Bela per annos, ut dicitur 30. In primis adversabatur ei quidam frater suus Guithardus. Sed victus fuit et conclusus». Mint-hogy az 1161—1173 közt uralkodó királyok nála már le voltak foglalva, III. Bélának 30 évet kellett tulajdonitania 23 helyett. Az «ut dicitur» talán ezen önkényes eljárás kimentése akar lenni. — A második tudósítás, mely Béla testvérének lázadására vonatkozik, eredeti és csak részben egyezik a pozsonyi annalesekkel.

1194-en tul Albericus hirei eredetiek és igen becsesek. Az 1237. évhez valószínűen már a magyar szerzetesek utleírását is használta. Mint már Scheffer-Boishosst megjegyezte, ezen adatokat, valószínűleg honfitársának Jakab praenestei püspöknek, köszön-hette, ki pápai legátus volt Magyarországbán. De, hogy a régibb időre nézve magyar irott jegyzeteket is használt, melyek nagyrészt krónikánk hireivel egyeznek, az eddig mondottak után, alig tagadható.

Ez által is új okokat nyertünk arra nézve, hogy krónikánk már a 13. sz. elején megvolt. Albericus a Trois-fontaines-i klastrom szerzetese volt Champagneban. Műve 1241-ig terjed.

⁷ Et hoc paratus sum probare certis auctoritatibus contra omnes chronographos si fuerint contradictores.

MONOGRAPHIÁK.

A királyi család és az ország érdekei mellett annyira háttérbe lépett minden más érdek, hogy az Árpádok korából nagyon kevés elbeszélést birunk, melyek egyes eseményeket vagy egyes intézmények történetét tartották fenn.

Csak egy esemény volt, mely oly rendkívüli hatást gyakorolt, hogy egész irodalom támadt nyomában. A tatárjárást értem. Ennek történetét Rogerius váradi kanonok mint szemtanu beszéli el. Azonkívül több ének kesereg Magyarország romlása fölött, melyek közül az egyik kétségtelenül magyar írótól származik.

A magyar nemzetiségen kívül Sz.-István koronájának területén legtisztábban kifejtett egyediséggel az olasz népességü dalmata városok birtak. Municipalitásaik önállóságát egyházuknak függetlensége a magyar egyháztól biztosította. A dalmata főegyháznak, a spalatói érsekségnek történetét épen ezen önállóság legbuzgóbb előharcosa írta meg: Tamás, spalótai esperes.

ROGERIUS. CARMEN MISERABILE.

1. *Kéziratot* nem ismerek.

2. *Kiadások*: Turóci brittni és ágostai. kiadásaival együtt, továbbá Schwandtnernél I, 292—321. Endl. Monum. 255—296.

A tatárjárás ezen leírását nemcsak hazánk akkori viszontagságainak, hanem a tatárok egész hódítási módjának megismerésére nézve elsőrendü fontosságu kútfőnek tartjuk. Utóbbi tekintetben méltán foglal helyet Rubruquis és Plan-Carpin utazók tudósításai mellett.¹ Minket azonban csak hazai tudósításai érdekelnek.

¹ Voyages et Mémoires IV. Párizs 1839. 213—770 l.

Ezek közül a bevezetést, a mely a IV. Béla király elleni gyűlöletről és annak okairól értekezik, határozottan a legkitünőbb politikai emlékeknek tartjuk, mely hazánk történetéből az Árpádok korában ránk maradt. Világosan és egyszerűen tárgyalja, miért kellett gyűlöletnek támadnia a király és a nemzet, a nemzet és a kunok között. Ezzel okát is adja a tatárok könnyű diadalának.

Elbeszéli ugyan az egész háborút, különösen a Sajó melléki csatát és Esztergom bevételét, de itt nem szemtanu, hanem csak későbbi értesítések után irhatott, noha hireit egészben véve hiteleseknek kell tartanunk. Ellenben, a midőn a tatárok kegyetlenkedéséről és különösen Várad pusztulásáról szól, szem- és fültanu és részben saját élményeit beszéli el. Egrest és Tamáshidát, melyek lerombolását ő elbeszéli, csak napjainkban találták meg újra, az ő adatai nyomán keresve helyüket.

Rogeriust, mint különösen a bevezetésből láthatjuk, teljes pártatlanság jellemzi. Olasz ember; közönyösen, majdnem hidegen áll szemben a magyar viszonyokkal. Teljes tárgyilagosságánál fogva annál nagyobb hitelt kell szavainak tulajdonítanunk, minél inkább győződünk meg minden sorában történetirői belátásáról. Stílusa is, korának legjobb latin stílistái közé emeli.

Rogerus 1266-ban, mint spalatói érsek halt meg.² Itt ismerte őt Tamás az érsekség történetirója is, ki bizonyára tőle vett sok adatot a tatárjárásról irt fejezeteire nézve.³

PLANCTUS HUNGARIAE SUPER DESTRUCTIONEM PER TARTAROS.

1. *Kézirat*: Boroszló egyetemi könyvtár 256. sz.

2. *Kiadás*: Történeti Tár 1878. II. Archiv für ältere deutsche Gesch. 1877. II.

Mily nagy volt az érdek, melylyel egész Európa a tatárok becsapása által megsemmisített Magyarország iránt viseltetett, legjobban bizonyítja az, hogy ezen korból több külföldön irt vers is

² Thomas Archid. Hist. Spalat. Arch. Ed. Schwandtner III. 630.

³ U. o. 608. I. «Prout ab his audire potui, qui rem curiosus indagarunt».

maradt reánk, mely mindannyi Isten büntetését látja e csapásban. Énekünknek is ez alaphangja.

Történeti adatot keveset szolgáltat. A Sajó melletti nagy ütközetet szerinte tán a Rák havába lehetne tenni.¹ A hivekről is szól, kiket templomukkal együtt elégettek a pogányok, a mi Vácznak Rogerius által elbeszélt elégésére látszik vonatkozni. A nemzet corruptióját ép oly ríktó színekkel festi, mint spalatói Tamás.

A költemény egykorúságát bizonyítja, hogy a költő végre felszólítja Krisztust, hogy mentse meg «a mi Magyarországunkat» e borzasztó csapástól.² Így valószínű, hogy még 1242-ben írták, midőn Magyarország még idegen hatalomban volt.

A szerző neve nem maradt fenn. Búja, hogy megszűntek a reggeli és esteli imák, a szerzetest mutatja; a mély érzés, melylyel «nostra Pannonia»-ról szól a magyart. Ezen igen valószínű esetben ő a legrégebb magyar latin költő. Jó latinsága és terjedelmes mythologiai ismeretei után ítélve, hihető, hogy külföldi iskolázásban is részesült.

Van a tatárjárást illető több más költemény is, melyek külföldiektől erednek és sem régiségre, sem költői becsre nézve nem vetekedhetnek művünkkel.³

TAMÁS, SPALATÓI FŐSPERES HISTORIA SALONITARUM PONTIFICUM ATQUE SPALATINENSIVM.

1. *Kézirat* : Spalatóban és Párizsban 17. sz.-beli.

2. *Kiadások* : Lucius de regno Dalmatiae et Croatiae, Amsterdam 1666. és Schwandtner III.

A 13. sz. a dalmata városokra nézve folytonos ingadozás kora volt a magyar és a velencei befolyás közti tusában. El is tekintve

¹ Qui sub canero latuerunt
Post in Jano perierunt.

² Salva nostram Ungariam
Gravem passam angariam és
Nostram Deus sume precem
Hanc a nobis aufer necem.

³ Archiv für östr. Gesch. XLII. 520, továbbá Forschungen zur deutsch. Gesch. XII, 643. XIV, 599—612. és XVI, 370.

a nemzetiségi érzéstől a nagyobb dalmata városokban annyira ki volt fejlődve az önállóság érzése, hogy külön álláspontjukból vehették tekintetbe a magyar ügyeket. Igen sok volt az érintkezési pont és Tamás műve a magyar történet sok részletére vet világot.

Kálmán hódításának elbeszélése Tamásnál annyira megegyezik krónikáink előadásával és oly magyar színezetű, hogy valóban felhasználásukra kell itt gondolnunk. Spalató belső viszonyairól úgy látszik mindig források után ir; gyakran használja «dicitur» és «ut ferunt» kifejezéseket.¹ Különös fontos az, hogy úgy szólva minden új érsek választásnál Tamás tisztán kimutatja, hogy politikai okok voltak a döntők. Ha a magyar király terjeszti ki hatalmát a tengerparton, magyar érsekről is gondoskodik.²

Általában nagyon érdeklődik a magyar viszonyok iránt, és noha művéből mindenütt kitűnik,³ hogy ellensége a magyar befolyásnak, rosztat hazánkról nem igen ir.⁴ Sőt ő az ki a magyar királyok történetének egyik legdicsőbb epizódját fenntartotta: Imre király fegyvertelen bemenését öcsese táborába azon mondattal, «meglátom, ki meri felemelni kezét királya ellen.»⁵

Böven emlékezik meg Endre tartózkodásáról Spalatóban 1217-ben⁶ és a magyar királynak keleten kötött rokonságairól.

Az 1230. év óta már teljesen önállóan ir. Ekkor választották esperessé 30 éves korában, miután iskoláit Bolognában elvégezte. Politikai szereplése a magyar befolyás ellen volt irányozva. Egy ízben mint követ megfordult a magyar udvarnál is.⁷ Itt szerezhette azon értesítéseit a tatárjárás felől, melyeket nem nyert Rogeriustól,

¹ 556. l. Ed. Schwandtner.

² 566. l. III. Béla eljárása, midőn a görögöktől visszafoglalja Dalmatiát.

³ Különösen 615. l.

⁴ Lorenz D. Gesch. I. 290, érdemének mondja, hogy józanabban itéli meg a magyarokat, mint a magyar forrásokban szokásos. Ugy látszik Lorenz azt sem tudja, hogy Tamás beszéli el Imre nagylelkű viselkedését Endre tábora irányában, melyről egy hazai kútfőnk sem emlékszik meg, noha bizonyára olyan dicső a magyar királyra nézve, hogy ezen dicsőséget még Lorenz ur sem vitathatja el.

⁵ 569. l.

⁶ 573 l. Szerinte 10000 lovagja volt Endrének és számtalan más népe.

⁷ 633. l.

kít mint érseket személyesen ismert és tisztelt.⁸ Másrészt, műve képezi Dandolo András nagy velencei krónikája egyik főforrását.⁹

A tatárjárásra vonatkozó fejezetei (XXXVII—XL) be vannak ékelve munkájába és inkább világos előadásuk, mint új adataik folytán érdemelnek figyelmet. Csak a tatároknak hadjáratáról Dalmátiában képez eredeti forrást.

⁸ Különösen a 631. l.

⁹ Kül. col. 292. 321. 340. és 355. Muratorinál.

MELLÉKLET.

A MAGYAR KRÓNIKÁK SZÁRMAZÁSI TÁBLÁJA.

Királyok krónikája 1150 körül.				
Albericus, 1241.	Krónika 1230 körül. A hunnok története.		Pozsonyi évkönyvek 1210.	
Anonymus, 1278 körül.	Budai minorita krónika 1330.		Kéza, 1282.	
Bud. krón. (545 kézirat) 1350.	Dubniczi krónika.		Képes krónika 1358.	
Pozs. krón.	Nagyv. krón.	Zágrábi krón.	Muglen krón. 1360 körül.	Turóczi krón. 1464 után.
			Rimes krónika.	

II.

KÜLFÖLDI IRÓK.

«What the repining enemy commends,
That breath fame follows; that praise,
sole pure, transcends.»

SHAKESPEARE.

BYZANTIN IRÓK.

Egy nagynevű történetírónk hazai történetünk középkori forrásainak bírálatánál is mérvadónak óhatja lenni azon elvet: hogy egy szellemi előkelőbbnek tanuvallomása többet nyomjon, mint tiz lelki szegényé.¹ Szerinte épen a vezérek korára nézve a byzanti írók képezik ez arisztokrátiát.

Tulzottnak tartjuk, a mit a német és francia középkori klasztrumi historiographia szűk, zárda falai által korlátolt látköréről szoktak mondani. Természetes, hogy különösen a 12. sz.-on tul, midőn Németországból az összefüggés a birodalom és az egyes apátságok közt megszűnt, a zárdai évkönyvek csupán saját korlátolt érdekeiket tartják első sorban szem előtt és csak második sorban a kereszténység eszméit vagy azon dynastiát, melynek zászlói alá esküdtek. De a 11. sz.-ban a német főapátságok még folytonos kapcsolatban állanak a királyi vagy császári udvarral; az egyházi méltóságoké volt a fejedelem tanácsában az első szó, mignem VII. Gergely óta nagyon is különválnak mutatkozott az egyház és az állami hatalom érdeke. Ennélfogva jól értesültek: csak az Altaichi évkönyvekre és Reichenauai Hermannra utalok. Egy hiányzik azonban teljesen még a szellemileg legmagasabban állóknál is: a politikai belátás, a kapocs felfödözése az egyes historia tények és az államok fennállásának folytonosan tartó és működő tényezői közt.

Nyugaton Beda Venerabilis óta kiválóan egyházi, szerzetes a történetírás. Csak N. Károly udvaránál gyanítanak valóságos, hivatalos feljegyzéseket,² a hivatalos feljegyzések egész modern megbizha-

¹ Salamon Ferencz. A magyar hadi történethez a vezérek korában. 1.

² Ranke Leopold a berlini Akadémia értekezéseiben. 1854. 434. 1.

tóságával a kedvező tények dolgában és tartózkodásával azok irányában, melyek a hatalomnak nem válnának dicsőségére. Keleten ellenben világi a történetírás. Az állam legelőkelőbb férfiai jegyzik fel az eseményeket, nem csak azért hogy a traditiót fenntartsák, hanem hogy politikai irányadókul is szolgáljanak tudósításaik. El is tekintve a koronás íróktól, a byzanti történetek feljegyzői Genesios-tól a 10. sz. közepén Niketas Khoniatesig, ki Konstantinápoly bevételének a latinok által (1204) volt kortársa, világi, az állam ügyeiben folytonosan forgolódo férfiak voltak. Az is előnyükre válik, legalább politikai tárgyalások leírásánál — pedig végre is ezek képezik a történeti élet forduló pontjait — hogy nem egyháziak, nem keresik isten államát a földön, megelégszenek azzal, hogy a meglevőt pontosan ismertessik. Nem mondom, hogy ez sina ira et studio történt volna mindig; ennek ellenére volt a római gög és megvetés az idegenek, a barbarok ellen, de a hűség nemcsak történetírói kötelesség volt, hanem politikai is, és Konstantinápoly történeteinek szerzői nemcsak oktatni akartak, hanem közvetlenül is használni. Ha szabad hasonlattal élni; oly viszonyban állnak a keleti és nyugoti történetírók, mint napjainkban az angol és francia nemzetek írói a németekéivel szemben. Amott államférfiak, itt professorok.

Kétségbe vonhatatlan, hogy a 13. sz.-on tul, midön a kelet-római birodalom világtörténeti jelentősége megszűnt, a kisszerű körülmények kisszerűvé tették ez elbeszélés egész systemáját is. *Nikephoros Gregoras* különösen ijesztő példánya azok nemének, kik a történetet csak egyes subtilis fejtegetések tárházának, legfőbb még néhány curiosum felhalmozásának tekintik. Megtanulhatjuk belőle a byzantioni szerzetesek vitakozásait a dogmatica legelvontabb és legkisszerűbb kérdéseiről egyaránt, de alig érinti egy szóval azon roppant átalakulást, mely a 13. sz.-ban a Balkán félszigeten megszüntette a görög befolyást s így előkészítette a török hódítást. E tekintetben csak a 13. és 14. sz.-beli legborrirtabb franciskanus vagy dominikánus évkönyvirókhöz hasonlítható.

A görög források hazánk történetének különösen két korszakára nézve elsőrendű kútfőink. A magyar nép őstörténeteiről, bevándorlásáról és első viszontagságairól az uj hazában, belőlük meritjük a legpontosabb, ugy szólva, az egyedül megbízható ada-

tokat. A diplomaták és kereskedők népe igyekezett megismerni ezen új nemzetet, mely körébe tört, mely őt a bolgárok tulysulyától megmentette és melyet továbbra is igyekezett felhasználni. E korból birjuk a két császári írónak, bölcs Leónak és Konstantinus Porphyrogennetosnak hadi, illetőleg politikai utasításait; a magyar nemzet ősi állapotának és belső értékének, mert pártatlan, annál becsesebb ismertetőit. Majd mind Magyarországot, mind a keletrómai birodalmat ellenkező irányok foglalkoztatták. Az egyik Ázsia felé fordítja erejét az arabok ellen, a másik a nyugoti egyházba lép és küzd a nyugoti politikai befolyás ellen, mint kelet népe, és a keleti barbar betörések ellen, mint keresztény nemzet. E korból csak elszórva találunk néhány reánk vonatkozó adatot a byzantiaknál. Majd a Komnenosok hatalmas családjá utolsó virágzását idézi elő a régi világbirodalomnak. Ismét előtérbe lép a viszony Magyarországgal, a birodalom támadóvá vált politikájának főcélpontjával. Innen a tudósítások folytonos nagy becű sorozata, Anna Komnenától Khoniaterig a 12. sz. egész folyamára.

BÖLCS LEÓ.

A politikai élet küszöbén álló népre nézve nincs nagyobb szerepse, mintha a műveltségnek már magasabb fokát elért férfiu ismerteti az utókorral erkölceit és szokásait. «A gyermek a férfiu atyja» mondja egy remekíró; az ős állapotban levő népen csak figyelmes szemlélő veheti észre a leendő nemzet hatalmas csiráit. Tacitus leírásán mai napig is buzdul minden germán kebel; a tudósok pedig versengenek, hogy tömör szavainak minél mélyebb és messzebb ható jelentést tulajdonítsanak. A mi a «Germania» a németeknek, az nekünk Leo császárnak a hadi tudományról szóló utasítása. Nem részesült azonban egyenlő figyelemben. Az oka nagyon egyszerű. A római senator elkorcsosuló népének egy még romlatlan, erős népet, melyről hatalmas szelleme sejti, hogy veszélyt hozand Augusztus és Trajanus birodalmára, mutat idealizáló tükörben. A keletrómai császár hidegen, ugyyszólva pontokra szedve tárgyalja a barbar népnek hadi rendszerét és tanítja, hogyan kell megvívnia vele a satnyuló görög phalanxnak. Tacitus és a rómaiak előtt a germánok uj, szokatlanul érdekes látványt mutattak; Leo

és Konstantin a magyarokban csak egyikét látták a barbar törzseknek, melyek közül már annyit tett tönkre Byzantion diplomatiája inkább, mint hada. Az egyik mesterművet akar alkotni, a másik tisztán praktikus célből ír.

De épen azért állíthatjuk, hogy a «*Τῶν ἐν πολέμοις τακτικῶν σύντομος παράδοσις*» mint tisztán történeti forrás, hitelességét tekintve, a leginkább megbízhatókhoz tartozik. Minden hiba, melyet a koronás író az ellenségévé válható barbar nép jellemzésénél elkövet, keserűen megboszulhatja magát valaha a csatéren. Byzantion főereje már ekkor abban állott, hogy a pusztá népeit ügyesen használja fel egymás ellen. A magyarok harci tehetsége mellett fényesen bizonyít Leó taktikája, még fényesebben, hogy írója épen őket hívta szövetségre a bolgárok elleni élethalálharcban.

Kétségtelen, hogy az ezen háborúról szóló jelentések szolgáltak a taktika írójának főforrásául. A byzanti udvarnál, mint Salamon majdnem cáfolhatatlanul bizonyítja, volt egy állandó utasítás a hadvezérek számára. A mi újat az egyik folytató hozzá adott a régi textushoz, a mi változtatást tett benne, annak bizonyára nagyon is tényleges meggyőződés volt az oka.

Ezen szempontból kell tekintenünk azon változtatásokat, melyeket Leó tett a régibb *Maurikios* vagy Urbikios féle szövegben. A mi ott avarokra és turkokra vonatkozik, azt írja ő a bolgárokról és turkokról. Még tovább is mehetünk: az egész 18. fejezet Ammianus Marcellinus 4. sz.-beli írónak átdolgozása. Mi Leóra nézve Maurikios műve, az volt Konstantinra néze mindkettőjüké: előmunkálat.¹ Ha szóról szóra van is egyezés, ez hitelességéből nem von le semmit, hisz mindnyájan tudjuk, hogy az ily pusztai népek hadi módja, a shytháktól és hunnoktól a mongolokig mennyi belső hasonlóságot mutat. Annál fontosabb volna reánk nézve az illető szövegek pontos egybevetése, mert bizonyára minden eltérésnek volt oka. Fájdalom, mind Leónak, mind Maurikiosnak és Konstantinosnak kiadásai teljességgel nem állanak a tudomány színvona-

¹ Büdinger Oesterr. Gesch. I. 215. figyelmeztet arra, hogy Maurikios Leo forrása, de nézetem szerint, tévesen Maurikios császárt tartja szerzőnek (Uralkodott: 582—602). Ez pedig azon egyszerű oknál fogva nem lehet, mert turkokról szól, kik a 7. sz. elején még nem is igen érintették a byzanti politika körét.

lán.² A munka lényegéből folyik, hogy a szerző egyénisége egészen háttérbe szorul a tárgy mellett. Mindazonáltal ki kell emelnünk, hogy a mű világos és könnyen érthető nyelven irt és hogy a nehezebben megmagyarázható helyeket nagyobbára a másolók ügyetlenségének róhatjuk fel. Ilyen különösen az 57. pont Meursius kiadása szerint.

Nem csak a magyar nemzet taktikai és strategikai ügyességének és hatalmának emelnek emléket e munkák. Salamon Ferenc kiválóan éleselmű és szerencsés deductiókkal a magyar nemzet egész őskori politikai és műveltségi állapotának rajzát állította egybe e gyér adatokból. Értekezése mintaszerű arra nézve, hogyan kell a kútfőkből mindazt kiolvasni, mire maguk nem helyeztek súlyt, a nélkül, hogy a kritika szilárd talaját elvesztőnek lábunk alól.

A magyar harcrendről szól Leó művének XVIII. fejezetében a 22—23 pontban és a 39—77-ig.

KONSTANTINOS POPHYROGENNETOS.

Konstantinápoly a 10. sz.-ban mintegy ostromállapotban volt. Arabok és oroszok tengeren, bolgárok és magyarok szárazföld felől dőngették kapuit. Csak az erő teljes központosítása menthette meg. Ha valahol, itt volt hatalom a tudás, mert nyers erő egyedül nem volt képes a birodalmat megvédeni. Ismerni kellett az ellenségeket, ki kellett fejteni és végső küzdelmekre felhasználni a birodalom segédeszközeit. Még azon császár sem vonhatta ki magát azon általános irány alól, ki tán Byzanc minden uralkodója közt

² *Leo* taktikáját latinra fordította Schegk Jakab Cambridgeből. Bábel 1554. 12°. Meursius a textust e fordítással közölte 1612. 4° Leiden. Ujra kiadta Arcerius Sixtus Aelianus taktikájával 1613. 4°. Lami János egy kitűnő kéziratból pótolta az előbbi kiadások hiányait a böles császár minden művei VI. köt. 1745. Flórenc. Németre fordítva Bécs 1781. Konstantin két taktikai művét. Βιβλίον τακτικόν ταξιν περιελον των κατὰ βάλαντιαν καὶ γρηματομενων és Στρατηγικόν περι εσων διαφορων ενων. Leida. 1617. 8° és Meursius összes művei VI. Maurikos taktikáját kiadta Scheffer Upsala 1664. gör. és lat. 8°. Magyarra fordította Leónak a magyarokra vonatkozó pontjait Szabó Károly. Uj M. muzeum 1851. sz. I.

legkevésbé volt képes birodalmát hadi és politikai erények által megtartani. VII. Konstantinos, Böles Leónak a bitoros palotában született fia, nem volt sem hadvezér, sem államférfi, de volt tudós és gyűjtő. Ujra kiadta atya taktikáját, oktatta népét a fölmívelés és lötenyésztés leggyümölcsözőbb módja felől, összeállította az udvari szertartások egész rendszerét, mely a régi emlék nagyságát idézte fel még mindig nemcsak a városban, hanem az idegeneknél is.¹ Összeírta a birodalom felosztását. Végre fiához intézett atyai intéseket, hogyan uralkodjék.² Itt is szembetünő a belső különbség a kelet és nyugot viszonyi közt. Sz.-István, vagy más nyugati király, ha politikai testamentumot ír, vallásos ihlettel fog hozzá, egyházi érdemekre helyezi a fősulyt, csak általánosságában és minden birodalomra egyaránt illő kifejezésekkel emlékezik meg a belső és külső politikáról. Byzantionban mindennek a közvetlen haszon szabja meg irányát. A császár egyenként elsorolja a birodalom szomszédjait — tehát ellenségeit. Mindegyiknek alkotmányát, helyzetét leírja, hisz az mind tényezője lehet fennállhatóságának. — Ajánlja, mindegyik iránt mily szerekkel kell élni, hogy békén maradjanak vagy éppen segítsék a római uralmat. «Minde nemzetet sovár pénzvággy emészti, nagy jutalmat követel minegyik a legesekélyebb szolgálatért is.» Egy szóval, mintegy diplomatiái utasítással látja el utódát. Ezen utasításnak köszönhetjük, hogy egykoru író értesít a magyarok törzsszerkezetéről, jegyzi fel a körülményeket, melyek alatt nemzetünk a honfoglalás művét végezte, sorolja el Árpádnak genealogiáját; még a magyar törzsnek neveit is csak nála találhatjuk, valamint a főbirói hivatalok a Gylasz és Karkhasz emlékét egyedül ő tartotta fel.³ Ennyi volt, mit diplomatának akkor tudnia kellett a magyar belviszonyokról.

Szerencsére a császár minden utilitarius iránya mellett nem szünt meg tudós antiquarius lenni e munkájában sem. A dolgok eredetét kutatja, nem elégszik meg azzal, hogy a jelen állapotokat ismertesse. Hisz célja volt megírni az egész byzanci római biroda-

¹ Σύνταγμα. Egyedüli kézirat Lipesében. *Mátyás király* könyvtárából való. Kiadta Reiske. 1751—54. és a bonni kiadásban.

² Πρὸς τὸν ἰδίον υἱὸν Ἰωαννὸν τὸν ἑτασεβῆ καὶ πορφυρογέννητον βασιλέα. Kiadta Meursius. Leida. 1610. 8° és a bonni kiadás. — E munkát a császár 952-ben írta, hét évvel később fia megmérgeztette.

³ A Dzsilát mint fővezért említi Ibn Dasta.

lom történetét⁴ és mi a többi népnél nevezetes történt. Panaszkodik, hogy e célra kevés a könyvtár. Azonban jegyzeteit mindenütt felhasználja. Szereti az egyes népeknek eredetét, hajdani viszon-
tagságait is elbeszélni, noha ez szorosan véve nem tartozik tárgyá-
hoz. E bőbeszédiségének köszönhetjük a megbecsülhetetlen értékű
tudósítást a magyarok viszonyáról a kozárokhoz, a lebediai folyam-
közi hazáról, Árpád fejedelemmé választásáról, a kabar törzs csatla-
kozásáról. Néha kora eseményeit is említi, így Bulcsu tartózkodá-
sát Konstantinápolyban.⁵

Alig kételkedhetünk abban, mire Szabó Károly utalt, hogy a magyar főur e tartózkodása ne szolgáltatót volna a császárnak bő anyagot hazánk viszonyainak esetelésére. De régibb eseményekre vonatkozólag is legnagyobb mértékben megbízható, nagyérdekű, fájdalom nagyrészt elveszett forrásai voltak. Maga a császár munkássága mutatja, hol kell e forrásokat keresnünk.

Nem tulzás mondani, hogy a modern történeti irány azon pillanatban vette kezdetét, midőn nagyobb mértékben kezdtek kiaknázni a velencei követjelentésekben és Dispaccikban rejlő bő anyagot. A velencei nép diplomatiája által tartotta fenn magát annyi századon át hatalmas szomszédjai közt. Szintoly fontos volt a követségek rendszere Konstantinápolyra nézve. Mily korán fejlett ez ki, és mennyire megtanultak a görög rhetorok észlelni és a lényegest megfigyelni, mutatja Priskosnak jelentése követségéről Etele udvarához; a nagy hun birodalom történetének kétségen kívül legbecsesebb forrása. A frankok történetére nézve is kiválóan fontos Agathias jelentése 558-ból. Baián, a nagy avar khán udvarát is Menander Protector görög követ ismerteti. A veszélyek megmaradtak; a traditio sem szűnt meg. Konstantinos egy nagy tudományos encyclopaedia kiadásával bizta meg Theodosioszt; ebben a régi követjelentésekből is találunk kivonatokat.⁶ Nagyon közeleső tehát

⁴ Καὶ ἐβουλόμην, ἂν ἄρα οἶος τι εἶ, τοῦ σύμπαντος τῆς ἐν Βυζαντίῳ Ῥωμαικῆς ἀρχῆς χρόνου-τας ἀξιολογητέρας τῶν πραξέων διηγήσασθαι. Basileus es. életrajzában az u. n. Continuatio Theophanisben, melyet Constantin irt.

⁵ Ἰστέον ἕτι ἐτελεύτησαν ὁ τεβέλης, καὶ ἔστων ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὁ περιματῆς ὁ ἀρτύος ἀνελεύων, φίλος μετὰ τοῦ Βουλζοῦ τοῦ τρίτου ἄρχοντος καὶ καρχαῖ τουργίας. 40. fejj.

⁶ Theodosios 53 kötetnyi művéből csak kevés maradt meg. Szerencsére az egyik épen a követjelentések. Περὶ πρεσβεϊῶν könyve. Kiadta Orsini Fulvius Antwerp. 15^o2. és Niebuhr Bonn 1837.

azon hypothesis, hogy ezen jelentések reánk nem maradt részei képezték a császár főforrását. Maga a munka egész szerkezete is támogatja ezen nézetünket. Honnan tudhatta volna Konstantinos oly részletesen előadni Swatopluk birodalma sorsát, (41. fej.) a horvátok betelepődését (30. fej.) és hogy közel érintőt is említsek, a magyarok viszonyát a kozárokhoz és Árpád választását, ha egykoru feljegyzések nem állanak rendelkezésére. Az pedig bizonyos, hogy a kozárokhoz gyakori volt a követküldés, a magyarokhoz sem ritka.⁷ Bulcsun kívül is jártak magyarok a császári városban. Így Árpád utóda Termatz és Gyula.

A császárnak magyar ügyekre vonatkozó tudósításai megítélésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül politikai viszonyát népünk-höz. Ez ellenséges volt csekély kivétellel. Két ízben jelent meg magyar sereg Byzanc kapui előtt; Botond mondája is e vállalatok egyikéhez kötött. — Fíának is ajánlja, hogy ne adjon nekik sok ajándékot, hanem a besenyőket igyekezzék felhasználni ellenük és az oroszok ellen.⁸

A munka aránylag jó állapotban maradt raánk. Csak egy javítást ajánlanék a textusban. A 38. fejezetben áll, hogy a magyarok 3 évig laktak a kozárokkal és segítették *minden* háboruikban. Hogy a kozár befolyást kimagyarázhassuk, nagyobb idő kell, mint mennyit 3 év nyújthat. Legegyszerűbb volna tάν τρεις helyett τριαικοντα-t olvasni.⁹

A mű 30 fejezete az avarokkal és horvátokkal,¹⁰ 32. a szerbekkel, 37. a besenyőkkel, 38. a magyarokkal (turkok), 39. a kabarokkal foglalkozik. A 40-dikben a turkok és kabarok törzseit sorolja elő, a 41-ben Morvaországot, a 42-ben a többi Dunamelléki országot írja le.

A «Mnemosyne» leidai philologiai közlöny 1876. jul. füzete egy párizsi kéziratból több fontos varianst közöl.

⁷ Ld. az elbeszélést Sarkel Kozár város alapításáról. 42. fej. A magyaroknál Gábor szerzetes járt. ή.. τοῦ γάρ Γαβριήλ ποτε πρὸς τοὺς τουρκούς ἀποσταλέντος ὑπο κλεισεύως βασιλικῆς.

⁸ 13. σ. οἱ δὲ Πατζινακίται καὶ τῆ πρὸς τὸν βασιλεῖα φίλις συνδοιμένοι καὶ πάρ ἐκείνων διληγραμμάτων καὶ δώρων ἀναπειθόμενοι δύνανται βραδίως κατὰ τῆς χώρας τῶν τε Ρῶς καὶ τῶν Τούρκων ὑπέργεσθαι καὶ ἐξανδραποδίσσεσθαι — καὶ ληΐσεσθαι τὴν χώραν αὐτῶν.

⁹ Συνώκησαν δὲ μετὰ τῶν καζάρων ἑναυτοὺς τρεῖς, συμμαχοῦντες τοῖς χαζάρου; ἐν πᾶσι τῶν αὐτῶν πολέμοις.

¹⁰ Konstantinos szerint is a megmaradt avarok a horvátok jobbágysai lettek, mint a Conversio Bavariorum szerint.

KINNAMOS.

Ujra fegyveres, halalmas császárok ülnek Konstantinos trónján. A Komnenosok a kardot forgatják, nem a tollat. De e zord hadi emberek méltányolni képesek a tudomány fontosságát. Alexios császárnak, ki a Komnenos családot a trónra emelte, leánya Anna és veje Nikephoros Bryennios művei a byzanti történeti irodalom legbecsesebb termékeihez tartoznak. Akkor Byzantium politikájának egész éle a keresztes háborúk irányában volt igénybe véve; igyekezni kellett minél többet nyerni keleten és egyuttal kifogni a nyugati hódítók kapzsiságán és barbar szokásain, melyeknek utoljára mégis áldozatául esett a birodalom. Ugy látszik ekkor békés és barátságos viszony volt Magyarország és a keletrómai császárság közt. Gyeicsa koronát és nőt nyert Byzantionból. Lászlónak leánya Irene pedig Alexios fiának Jánosnak nyújtotta kezét. — János császár keleten helyre állította a békét és észak felé fordította fegyvereit. Itt a kunokat szétzúzta és egy részüket Magyarországra kergette, majd magával II. Istvánnal, ki szinte ezen irányban terjeszkedett, elegedett háboruba. Ezentul, félszázadon át, békében vagy háboruban, mindig igyekeztek Konstantinápolyban Magyarországot görög befolyás alá juttatni.

Ez különösen Mánnal császárnak, ki magyar anyától született, sikerült. Hazai forrásaink, mint kifejtettük, alig érintik ezen viszonyokat.¹ Ellenben Görögországban épen ekkor élt azon férfiú, kit legnagyobb byzanti történetirónak kell tekintenünk.

¹ A nyugoti írók közül csak ott, hol nem is kerestem, találtam erre vonatkozólag nagyon fontos adatokat. *Richersbergi Gerhoh*, ki közel 1161 után írta theologiai művét «de investigatione Antichristi» így emlékezik meg a magyar viszonyokról, a III. Sándor és IV. Viktor közt megosztott pártokat illetőleg: — Si quidem et ungaricum regnum in ea parte est hominum, qui nondum hunc vel illum receperunt, quia mortuo rege suo (II. Geicsa) qui susceperat Alexandrum per hoc ab ipso Alexandro recesserunt, quod archiepiscopum per ejus legatos firmatum reprobaverunt, et jam rege novo sibi creato nova molimina dicuntur mihi pari, qui quorsum tendant id huc ignoratur. Tamen quia rex ille novus per uxorem grecam greco imperatori aliisque grecis principibus affinitate vincetus est, hoc suspicandum reliquitur, quod et Ungari se incipiunt alienare. Kiegészíti ezt Valter Mapes tudósítása e viszonyokról.

Kinnamos Jánost értem. Ő *Γραμματικός βασιλικός*, azaz császári jegyző volt. Kora történeteit írja meg, mert ő is hirt és dicsőséget akar szerezni történetírás által, mint a régiek; de minthogy erre igen nagy ismeret és nagyobb függetlenség szükséges, minőnek ő örvendhet, csak a századjában történeteket akarja a feledéstől megmenteni, különösen János és Manuel császárok korát. János életét csak röviden beszéli el, mert nem kortárs. «Manuelnek ellenben, nem tudom ki irhatná meg jobban viselt dolgait mint én, ki már nagyon ifju koromban is jelen voltam legtöbb vállalatánál mindkét földrészen».²

Többek között elbeszéli, hogy jelen volt Zimony ostrománál Manuel császár által. Igaz csak azért említi ezt, hogy mint szemtanu hitelesebben hirdethesse a császárnak ott tanusított vitézségét.³ Valóban Mánuel minden nagy sajtásága mellett is nagyon szembeszökő a személye iránti tulságos érdek. Kinnamos is görög és udvari ember volt, hiába védi magát legerélyesebb szavakkal a hizelgés vádjá ellen.⁴

Bármily keveset beszél is el János császár tetteiből, ez igen fontos azon abstractio által, melyet a magyar trónörökös iránt Álmos herceg sorsához fűz, hogy t. i. ha a király több fiut hagy hátra, ezek szépen megférnek míg az uralkodónak nincs fia, de aztán a többi csak vakitva maradhat meg a birodalomban. Ez általában tán nem állott, de Vazul, Endre és Béla, Kálmán és Álmos eseteiből jól van levonva. A részletekben hiba van; szerinte László fiai voltak Álmos és Kálmán.⁵ A branizovai 1124. év körüli hadjáratot is csak röviden említi, de itt örvendetes megegyezése krónikánkkal, különösen a bécsi 545. kézirattal.

² *Επιτομή* bevezetésében ed. Bonn. 1837. 5. l. Τα γε μὴν τοῦ μετ' ἐκείνων Μανουὴλ οὐκ οἶδα, εἰ τις ἐμοῦ κάλλιον ἐξιστορήσαι ἔχει, ἐπει καὶ οὕτω μισρακίω γε ὄντι μοι πλείστας συνεκδομηκέναι, οἱ τῶν εἰς ἡπειρον ἑκατέραν συνέβαιναν στρατευοῦν.

³ Ἐγὼ δε καὶ ἄλλα μὲν τῶν εἰς ἐκείνην τετελεσμενῶν θαυμάζειν ἔχω τὴν πολιορκίαν, τὴν γε μὴν τοῦ βασιλέως τόλμαν, εἰ μὴ παρῶν ἐτύγχανον τῆδε τῶν πρακτομένων αὐτόπτης γινόμενος, σχολῆ ἂν ἀρηγοούμενός ἐπίστευσαι. V. k. 241. l.

⁴ Φύσει γὰρ πρὸς κολακείαν ἀξέστον ἐμπέφυκε μοι τὸ ἦθος, καὶ οὐκ ἂν οὐδὲ βῆμα μικρὸν ἐκῶν ἵεναι προσημῆν ὅτι μὴ σὺν ἀληθείᾳ, καὶ στόματι: ἐλευθέριον. IV. k. 192. l.

⁵ Ezen sokat vitatott kérdést végkép eldönti IV. Henrik császár levele Álmoshoz (Codex Udalrici 200 ed Jaffe 88), melyben segítséget kér tőle Velf ellen, hivatkozva a «foedus quod cum patruo suo inivimus»-ra.

A II. István iránt ellenséges hazai krónika itt nagy magyar veszteséget említ, miről Kinnamos nem tud. Az 1151. évi szerb háborútól kezdve, melyben magyar sereg is vesz részt, a magyar viszonyok mind nagyobb tért foglalnak Manuel politikájában és Kinnamos könyvében. Itt említi a magyarokkal élő, a zsidókhöz szító khaliziakat és a besenyőket is.⁶ A magyar orosz viszályba elegyedést is bőven elbeszéli és Borics diversióját.⁷ Ezt Nikon orosz patriarkha is megerősíti. Nem hallgatja el a kudarcot sem, melyet a császár 1152-ben Géza ellen vallott.⁸

Mindeddig hódításról volt szó, arról, a két előre törekvő állam közül melyiké legyen a tulnyomó befolyás az Alsó-Duna mellékein. II. Géza halála alkalmat nyújt Manuelnek beavatkozásra. Kinnamos teoriájával támogatja császára pártfogoltjának, IV. Istvánnak igényeit.

Szerinte törvény a magyaroknál, hogy a királyt testvére kövesse a trónon. Azt is ő tartotta fenn, hogy a magyarok az örököszt «Ur»-uknak nevezték.⁹ A két trónkövetelő gyors halála után Béla által akar a császár hatalmat gyakorolni, kit Konstantinápolyban neveltet és örökösének nyilvánít.¹⁰ Mily következményekkel lett volna e terv véghezvitele mindkét birodalomra nézve!

A következő években különösen prágai Vincével egyezik meg előadása,¹¹ midőn III. István cseh segítséget hí be a tulnyomó hatalom ellen.

Mánuelnek kétségtelen az országban is volt pártja. Még a papság is csatlakozott hozzá.¹² Azonban III. István fenntartja

⁶ III. k. 8. 107. l.

⁷ III. k. 115. 118. l.

⁸ III. k. 132. l.

⁹ V. 203. Νομός γάρ οὗτος παρά τοῖς αὐνοις ἐστίν ἐπὶ τοῖς περιόλαις καὶ πᾶν ἀδελφῶν τὸ στέγος διαβαίνειν. Στέφανος — τὴν οὐροῦν ἀπεκλήρωσαν τυγῆν, βούλεται δὲ τοῦτο παρά αὐνοις τὸν τὴν ἀρχὴν διαδεξάμενον ἐρμηνεύειν τὸ ὄνομα. Büdinger ezt, minthogy magyarul nem tud, ferdén fogta fel. Ungarische Gesch. 97. l.

¹⁰ V. 215. l.

¹¹ Vincentii Annales ed. Wattenbach. Pertz XVII. 681. l.

¹² Παράττιον-ból, mely szerinte fővárosa Sirmianak, a főpap éléje ment nagy kísérettel. Azt hiszem ez nem Pozsega, mint eddig hitték, hanem Bács, hol csakugyan főpap érsek lakott. A császár átment a Dunán (221. l.), erre pedig nincs szükség, ha Pozsega felé megy.

magát. Szerémről sem mond le, és legyőzi Manuelnek oda rendelt vezéreit,¹³ majd elfoglalja Sirmiumot és Belgradot fenyegeti.

Ekkor szövetségre lép a két római császárság Magyarország ellen;¹⁴ az osztrákok, szerbek, skythák csatlakoznak. Ezen nagy veszélyt oly nyomtalanul állotta ki hazánk, hogy nem ismernők, ha Kinnamos nem értesítene róla. Már 1166-ban elfoglalják a magyarok Zeugme-t és egész Szerémet. Manuel maga indul ellenük, kitünteti vitézségét, de voltaképp még Kinnamos előadása szerint is, ki kísérte, nagyon keveset végez.¹⁵ Csak Szerémet nyeri vissza.

Ujra kitör a háboru. Vranas és Gabras ujra legyőzetnek, mire három részről támadtatja meg Manuel az országot. Végre 1168-ban nagy csatában legyőzi Andronikus Dénes nádort és elfoglalja az ország nagy zászlóját. E csata leírásából látjuk, hogy a magyarok ekkor már nehéz fegyverzetben harcolnak. A csata előtt áldomást is említ.¹⁶

Ezen nagy diadal daczára is csak III. István halála után sikerül elismertetni Bélát Magyarországbán. Ezt esküvel kötelezi barátságra. Ezen nagy eredménnyel végződnek Kinnamos hazánkat illető tudósításai.

Művelődéstörténeti tekintetben fontos, hogy Zeugme ostrómánál, melynél ő jelen volt, az ostromlott magyarok a babona fegyverét, a varázslást is igénybe vették. Manuel sem volt jobb, bizonyítja ezt Kinnamos utánzója Niketas.

NIKETAS KHONIATÉS.

Nagy részt ugyan azon kor történetét írta meg Niketas Khoniates, ki szinte főhivatalt viselt a császári udvarnál, Philippopolis kormányzója is volt. Bizonyára használta Kinnamos művét és említi is e történetíró. Ennél fogva művében¹ csak azon helyeket

¹³ V. 226—227. Vranast és Gabrast. 2. V. 236.

¹⁴ V. 241—247. Radevicius Gesta Friderici Imp. IV. k. is tudja, hogy a két császár egyetért Magyarországgal ellen.

¹⁵ V. 272. E csatát honi kútfőink közül csak Muglen említi.

¹⁶ V. Διονύσιος — θάρσους ὑποπλησθεῖς σὺν εἰρωνεῖα πολλῇ ἀκρατίζεσθαι ἐκείθεν ὄνουνος εἰς ὑγιειαν τὴν Ῥωμαίων προσιεμένους τὸ ἔκπομα.

¹ Νικητῆ Χωνιατοῦ ἱστορία, c.l. Bonn. 1836.

fogjuk különösen tekintetbe venni, hol tudósítása eltér Kinnamosétól vagy pedig tőle független adatokat nyújt. Igaz, szószerinti egyezés soha sincs köztük, de csak azért, mert Niketas, ki szinte írói babérra tart igényt, Kinnamos előadását szép phrasisokkal bőviti és ékesíti.

Az eltérések és külön adatok, a mennyiben hazánkra vonatkoznak, a következők:

János császár uralkodása alatt (ő is 1118-tól kezdi mint Kinnamos) szerinte a magyarok Filippápolyig portyáztak, mit Kinnamos nem említ.² Majd ő nemsokára békéről tesz említést, mi Kinnamosnál nem áll.³

Szerinte 1152-ben béke jó létre, miután a magyarok Tzintvilkot megverték. Ezt Kinnamos szinte nem említi.⁴

Nagyon fontos adatot szolgáltat egyik legvitatottabb ethnographiai kérdésünk eldöntésére. Előadásából kitűnik, hogy már 1164. évben is laktak oláhok a galíciai határ közelében.⁵

A magyar háborúból független adata az, hogy a magyarok mérgezett nyilakat használnak.⁶

A Mánuel császár udvaránál uralkodó babonát tanusítja, hogy Mánuel császár, mielőtt a magyar hadjáratra indult, a «Magyar-nő»-nek nevezett rézsobrot Konstantinápolyban jó előjel nyeresésére ledobatta talapzatáról.⁷ Épen oly kevéssé említi Kinnamos a császár másik babonáját. Midőn Andronikos elhatározó ütközetre készül Dénes nádor ellen, a császár rosz astrologiai előjelek miatt eltiltja az azon napon való csatázást; Andronikos el sem olvassa a levelet és megnyeri a csatát.⁸ Hogy igaz-e ez, vagy valamely régibb mondat vitt-e át Niketas ezen csatára, nem tudjuk. Hisz savoyai Jenő eljárájáról a zentai csatában is századokon át beszéltek ugyanazt, míg napjainkban valótlannak nem bizonyult.

² I. 24. l. ἄτι δ'ἀπροόπτως τοῦ κακοῦ τοῦδε ἦν ἐπιγεγένετος, τότε μὲν τῇ κατὰ τὴν Φιλιππούπολιν ἐνδημίᾳ τὰ τῆς προμηθεΐας βασιλέως ἐπεμέτρησεν οὐννοὺς ἐκείθεν μεταναστάς βήμενοις.

³ 25. l. τότε πρὸς εἰρήνην ἐν διαβεβήμενοις.

⁴ III. 134.

⁵ 171. l.

⁶ 175. l.

⁷ 197. l.

⁸ 200. l.

Kinnamos művének megszakadása után ő a főforrás a byzanti magyar viszonyokra nézve. Igaz, hogy Mánuel halála után ezek már nem oly jelentékenyek. Elbeszéli, hogy Alexios császár 1183. évben megöleti az özvegy császárnőt, mert gyanúsítja, hogy Béla kezére akarja játszani a császári koronát.⁹ Majd elbeszéli, hogy Nissa és Branizova körül újra folyik a harc.¹⁰ Midőn Andronikos császár épen magyar segélylyel legyőzi a szerbeket és oláhokat, találkozást keres Bélával, ki szinte a Szávánál táboroz¹¹. Általában mindig legnagyobb tisztelettel szól ezen kitünő királyunkról, mi nála, kinél hazájának bukása a latin keresztések által még fokozta a gyűlöletet a barbarok iránt, kétszeresen nyom a latban.

Történetét 1218-ig, haláláig folytatta. Az utolsó évekre nézve, mind állásánál, mind tehetségénél fogva hiteles forrás. Vele szűnik meg a byzanti történetírók nagy sora, mely a Komnenosokkal együtt virágzott és enyészett el.

MÁS GÖRÖG FORRÁSOK.

Az említettekén kívül, kik hazánk történetének nagyobb szakaszairól szolgáltatnak értesítéseket, egyes viszonyokról, melyekben ősünk a keletrómai császársággal érintkeztek, más írók is megemlékeznek. A legrégebb ezek közül a «a bűnös György barátnak» krónikája a világ teremtésétől 842-ig, melyet különböző írók 1143-ig folytattak.¹ Ez tudósít arról, hogy már 839-ben is laktak közel a Dunához magyarok, kik a bolgárok görög foglyait ott megtámadták.² Itt műve önálló és nincs okunk ebeszélését kétségbe vonni.

Folytatása a magyarok szövetségét Leó császárral és a bolgár háborút beszéli el bőven a 889. és 892. éveket tárgyaló fejezetek

⁹ 347. l.

¹⁰ 359. l.

¹¹ 569. l.

¹ Γεωργίου Ἀμαρτωλοῦ χρονικά. Ed. Muralt Pétervári 1859. Kritikus, de még nem kielégítő kiadás.

² Ed. Muralt. 725. l.

közt.³ Ezen elbeszélést Leó, Konstantinos és a fuldai évkönyvek megerősítik.⁴

A 914. 917. és 927. években is magyar-bolgár háborukat említ.⁵ Végre elbeszéli a 934-iki és 943. nagy hadjáratokat, midőn nem a vitézség és hatalom, hanem csak Teophanes patricius diplomatai ügyessége mentette meg a császári várost.⁶

Ezen egész részt egy főhivatalnok, logotheta, valószínűleg Simon toldotta György krónikájához. Nagyon megbízható, pártatlan forrás.

Nem ily értékes Theophanes folytatása, különösen annak Konstantinos császár uralkodásáról szóló része. Inkább panegyrikus, mint tulajdonképeni történet.⁷ Elbeszéli Marianos és Pothos Arguros szerencsés harczeit a magyarok ellen, de nem az utóbbiaknak diadalait.⁸

Itt kiegészíti *Kedrenos* krónikája, ki tulajdonkép csak Skylitzes világ krónikájának későbbi részét írta ki. Ez elbeszéli a magyarok beütéseit, győzelmeit⁹ és megemlékezik az első kísérletekről a magyarokat a keresztény hitre téríteni. Forrásának, Skylitzesnek, magyar a bece; noha 1057 után írt, a 10. sz.-ra is jó forrása volt.

³ Ed. Muralt. 772. l.

⁴ Leo ed. Meursius. 287. l. Constant Porph. de adm. impr. 40. és 51. Annal. Fuld. Pertz, I. 412.

⁵ 805, 807—830. l.

⁶ 840—844. l.

⁷ Hirsch. Byzantinische Studien 288. l. Leipzig 1876.

⁸ Ed. Bonn. *χρονολογια*. Romanos II. 15. fej. és Constant. 47. fej.

⁹ Különösen ed. Bonn. 328. l.

OLASZ IRÓK.

A keletrómaiak mellett a középkorban az olaszok képezték a kiválóan politikai, ennek következtében objectív népet. A magyarok katonai tulsulya bevándorlásuk korában rájuk is nehezedett ugy, mint Konstantinápolyra, de ezen nyomás és a belőle természetszerűleg folyó politikai ellenszenv csak rövid ideig tartott.

Az állandó megtelepedés után a magyarok nem igen érintkeztek már az olasz államokkal. Egyedül Velence képez kivételt e tekintetben. Sajnos azonban, hogy ezen város, mely joggal volt oly büszke történetére, csak a 13. sz.-tól fogva bir nagy összefüggő történeti traditióval.

Azon olasz irók közül, kik magyar ügyeket is jegyeztek fel, csak egy van, ki hatalmasan előtérbe nyomuló egyénisége és reánk vonatkozó hireinek bősége folytán külön tárgyalást érdemel. Ez:

LIUDPRAND.

Midőn I. Ottó német király Olaszországot hatalma körébe vonta, egyik intézkedése az volt, hogy egy longobard nemesi családból származott egyházi férfiura, kinek hűségében bizhatott, ruházta a cremonai püspökséget. Ezen férfiú Liudprand volt, ki már 956 óta, mint menekült, Ottó udvaránál tartózkodott és boszujában hazája viszonyainak rosra fordulása miatt irta meg korának történetét. Ezen művét jellemzően «Antapodosis»-nak, a megtorlás könyvének nevezte.¹

Haragja mindazok ellen fordul, kik személyet sértették vagy

¹ Ed. Pertz III. 264—363.

Ottó ellenségei voltak. Természetes, hogy közöttük vannak a magyarok is. Minthogy III. Károly császár halála (888) óta beszéli el az eseményeket, művének kezdete épen összeesik a magyarok bejövételével. Ő az első, ki Arnulf császárt felelőssé teszi ezen nagy bűnért, nála találjuk először azon mondát, hogy Arnulf megnyitotta előttük azon óriási bástyákat, melyek közé zárta N. Károly a barbárok dühét.² Minden újabb betörésnél fokozódik ellenük való haragja; lehet mondani, hogy vérző szívvvel és tajtékozó szájjal beszéli el a nagy brentai csatát és benne a nagy olasz hadsereg megsemmisülését.³ A részletekben hibásan adja elő a hadjáratot.⁴ Azonban a főeredmény nem vonható kétségbe; épen nagy dühe bizonyítja leginkább, mily halálos csapást mértek ott az olasz nemzetre.

A brentai csatának Liudprand nem volt kortársa, és így csak azért kell elbeszélésére oly sulyt helyeznünk, mert forrásait nem bírjuk. Ezen források csak részben lehettek irottak; szóbeli értesítéseket, különösen Byzanczban tartózkodásakor nyert.⁵ Különben egész lelkületénél fogva lehetetlennek tartjuk, hogy ő hiven sine ira et studio másolta volna le forrásait.

A 921 utáni híreket ellenben, mint saját élete folyamából merítették, elfogadhatjuk, ha nem is a színezésre, legalább a tényekre nézve. Ő beszéli el Verona elfoglalását Dursac és Bugat magyar királyok, Berengar barátjai által.⁶ A 924-iki hadjáratnak, mely Pávia ostroma által nevezetes, is megnevezi vezérét, Szalárdot.⁷ A 947. évhez újra elbeszéli Pávia megsarczolását Taksony által (Taxis). Ezen értesítései mind rövidek és declamatióit mégis némileg külön tartja az elbeszéléstől.

Ellenben a merseburgi csata leírása nála, a mily bő, oly phan-

² Antap. III. 279.

³ Antap. III. 290, 291.

⁴ Ld. Salamon. A magyar hadi történethez. 134—135. l.

⁵ Daendliker und Müller: Liudprand von Cremona und seine Quellen. 1871. Ez az egész vastag könyvnek tán egyetlen eredménye.

⁶ Ant. III. 299. Duo reges Dursac et Bugat amicissimi Berengario fuerant.

⁷ Ant. III. 303. Hungarorum rabies Salardo prae luce totam per Italiam dilatatur. Azt hiszem, ezen névből, melyet több német krónika a hírrel együtt átvett, származott krónikáink Zoardja.

tastikus. Már Waitz kimutatta, hogy az oly híres merseburgi csata tulajdonkép csata sem volt és csak Liudprand képzelő tehetsége és gyűlölete költötték a magyarok teljes vereségének hírét.⁷

MÁS OLASZ IRÓK.

A velenceiek évkönyvei elszigeteltségük miatt az első századokban nem igen említik a magyarokat. Csak János velencei krónikája beszéli el a magyarok betörését 893-ban, a midőn az olasz városok elpusztítása után Velence ellen fordultak, melyet Péter, doge, Isten segedelmével egy tengeri csata megnyerése által megmentett.¹ János 1008 után irt, és így ezen adata nem igen megbízható.

Egyes magyar betörésekről tesznek említést Benedek krónikája 916., 922. évhez Apuliában;² Romuald évkönyvei 926. és 939. évhez³ szinte déli Olaszországban. A monte-casinói krónika a 937. évhez ezen híres klostornak megsarczolását beszéli el.⁴

Az első királyok koráról az olasz kútfők nem igen szolgálnak értesítésekkel. Péter király maga is velencei ember volt, mindazonáltal, a mit későbbi velencei írók sz. Istvánról és ő felőle elbeszélnek, nem velencei, hanem magyar tudósításokon alapul.⁵ Egy, a monte-casinói klostornak tett nagyszerű ajándékáról megemlékeznek ezen klostrom évlapjai. A dalmata ügyekre vonatkozólag Ordelafulus Faledrus doge két hadjáratáról tudósítanak a Simonsfeld által kiadott velencei évkönyvek.⁶ A későbbi írók, különösen a velencei Márkus-féle krónika, csak egyet emlitenek. Krónikáink Attila hadjáratainak elbeszélésénél bőven emlékeznek meg Velence ostromáról. Ugy látszik, ezen mondákat velencei forrásokból merítették. Legalább Márkus krónikájának (a velencei), hirei

⁷ G. Waitz: *Gesch.* Heinrich I. Berlin 1863.

¹ Johannes Chron. Venet. Pertz VII. 22.

² Chr. Benedicti de S. Andrea. Pertz III. 714.

³ Romualdi Annales. Pertz XIX. 399.

⁴ Chr. Monr. Cas. I. Pertz VII. 618.

⁵ Dandolo András krónikája Muratorinál. *Script. Rer. Italic.* XII. 91.

⁶ Neues Archiv. I. 400. l.

a mieinkével nagyon megegyeznek.⁷ Az, hogy a velenceiek trójaiak, szinte innen látszik véve. Épen úgy az Attila hadjáratánál bevett városok jegyzéke.⁸ Különös is volna, ha ezen hatalmas város tradíciója semmi befolyást sem gyakorolna a magyarra. Dandolo András művei közt különösen évkönyvei fontosak, melyek 1280-ig terjednek. Tárgyunkra nézve azonban alig van bennök valami eredeti. A doge nagyrészt dalmát forrásból merit és egy helyütt forrásán magyarellenes szellemben változtat.⁹

A 12. sz. egész folyamára alig találunk az olasz kútfőkben Magyarországra vonatkozó, eredeti híreket. Még a 13. sz.-ból is nagyon kevés van. Ezek közül még legbecsesebb az, a mit a páduai évkönyvek Beatrixról, II. Endre özvegyéről és fiáról elbeszélnek.¹⁰

⁷ Venetianische Studien von Henry Simonsfeld. I. 163—165. 1. Prima aedificatio civitatis Venetorum ubi nunc est Rivalto.

⁸ L.d. Chr. Altinate. VIII, 91. l.

⁹ Col. 292. III. István hadjáratánál Dalmátiába.

¹⁰ Roland. Patav. Chron. III. 9.; ed. Pertz. XIX. 60. l. és Annales S. Justinae Patav. ed. Pertz XIX, 154, 155.

NÉMET IRÓK.

Már a geographiai viszonyoknál fogva is oly szoros a kapcsolat hazánk és Németország között, hogy a kölcsönös hatás és visszahatás sohasem szünhetett meg, mióta őseink a Duna medencéjében megtelepedtek és hadseregeik először jelentek meg pusztitva és zsákmányolva a német klastromok és városok előtt. Változtak ezóta a viszonyok; a pogány népből keresztény lett; az ellenségből szövetséges, de nem változott a német krónikások és évkönyvírók felfogása, mely mindig egyaránt barbarnak és ellenségesnek hirdette a magyart.

A német államnak, mint a többi Karoling országoktól különvált egységnek megalapítása, épen a magyar honfoglalás napjaiba esik, és épen az által nyert az új birodalom nagyobb összefüggést, hogy a magyarok a morvák hatalmát semmivé tették. Ezen időponttól kezdve, folyton szemmel kísérik a német krónikások hazánk ügyeit, akár magyar betörésekről, akár a német befolyás kiterjesztéséről hazánkra szólnak, mindig részrehajlón.

A modern német történetírók, ugyszólva, dogma gyanánt tekintik, hogy Magyarország régi történetére nézve egyedül csak a német kútföket veheti számba a komoly történeti kutatás, mint egyedüli egykoru feljegyzéseket. Az első könyvben igyekeztünk kimutatni, hogy ez egyáltalában nem áll, legalább a királyok korára nézve. A vezérek korát tekintve, némi alapja van ezen felfogásnak, noha a byzanti írók sok helyen kiegészítik és helyre igazítják a német kútföket, és még a jelenkori német történetbuvárok közül is a józanabbak, első sorban *Waitz*, ha elfogadják is a krónikák tényeit, ritkán fogadják el a mindenütt előtérbe nyomuló tendenciát.

Azon tudósítások nagy tömegét, melyeket német kútfökben

találunk hazánk történetére nézve, legegyszerűbben kor szerint négy nagy osztályba sorozhatjuk. Az első a vezérek kora, midőn a magyar lovasok keresztül-kasul száguldva N. Károly birodalmán, végenyészettel fenyegetik ennek alakuló félben levő nemzetségeit és műveltségét. A másodikban a szász hegemónia alatt megerősödött Németország a kereszténység által alapfeltételeiben megrendített magyar államot igyekszik befolyása alá vonni. Ez sz. László koráig terjed. A reá következő században, midőn épen legerélyesebben fejlődött a magyar politikai szellem, mely az azon korbéli nagy krónikában oly hatalmasan nyilatkozik, Németország nem igen hatott hazánkra, és így krónikái sem tudnak sokat felőlünk. Csak az osztrák évkönyvekben találunk egyet-mást, és freisingi Otto, ugyszólva, systemában akarta kifejezni azt, mi a hazánk viszonyai felől alakult német közönséges vélemény lecsapódása gyanánt tűz lelkében fött és forrt. — A negyedik korszakban végre, különösen a Habsburgok emelkedése óta újra oly szoros volt a politikai viszony a két ország közt, hogy számos német kútfő szolgáltat hazai viszonyokról fontos értesítéseket.

Mind ezen források koráról, irodalmi jelentőségéről és hitelességéről kimerítően értekezett *Wattenbach*.¹ Eredményeit legnagyobb részt el is fogadhatjuk. *Lorenz* műve ellenben, mely amannak mintegy folytatása, noha sokkal nehezkesebb, sokkal kevésbbé alapul lelkiismeretes kutatáson, különösen, ha a szerzőnek prononcirozott politikai meggyőződéseit is valahogy érintik a kútfők.²

A művek besorozását nagyobb osztályokba az is megkönnyíti, hogy a középkori német történeti irodalomban nem igen találunk határozott, a többiek fölött kimagasló egyéniségeket. A 11. sz. egyetlen német írója, ki szerintünk ilyen egyéniség volt, *Hersfeldi Lambert*, csak mellékesen beszél magyar ügyekről. Csak a legnagyobb középkori német íróról, freisingi *Ottóról*, emlékezünk meg külön fejezetben.

Eljárásunk az lesz, hogy a legfontosabb forrásoknál elmondjuk, a hazai történet mely viszonyait tárgyalják önállóan, és igyekezünk megállapítani hitelességüket.

¹ Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. 4-dik kiadás. Berlin 1877, 1878. 2 kötet.

² Ottokar Lorenz: Deutschlands Geschichtsquellen seit der Mitte des dreizehnten Jahrhunderts. 2. kiadás: 1876, 1877. 2 kötet.

A VEZÉREK KORÁNAK NÉMET KÚTFŐI.

A *fuldai évkönyvek* mintegy örökség gyanánt mentek át N. Károly birodalmából Arnulféba. Ők képezik a régi birodalmi történetírásnak utolsó hajtását. Minthogy különös figyelemmel vannak a keleti és bajor ügyekre, sok becses tudósítást meritünk belőlük hazánk történetére nézve. A 896. évhez a magyar-bolgár háborút beszélik el, tán azért olyan későn, mert csak ekkor értesültek róla a görög császárnak Németországban járó követe által.¹ Majd az első nagy betörést Németországba a 900. évben, körülményesen elbeszéli. Ezen elbeszélés hiteles, mert egészen egykoru² és szerzője nem oly elfogult a magyarok iránt, minthogy a morvákat még sokkal inkább gyűlöli.

Regino prümi apát nemcsak elsorolja a magyar betöréseket, hanem igyekszik életmódjukat is leírni, (a 889. évhez).³ Ezen leírás alapjául Justinusnak a scythákat tárgyaló rajza szolgál. Nem igen irhatott autopsia után, különben bizonyára ő, ki tudott latinul írni, nem vesz át ily leírást idegen forrásból. Jól értesültségét bizonyítja az, hogy tudja a magyarok elűzését a besenyők által. *Regino* műve 906-ig terjed és 908-ban fejeztetett be. Egy sz. *maximini* szerzetes 960 körül folytatását írta meg.⁴ Ebben a magyarok hadjáratai 907-től 955-ig röviden elbeszélvék. Természetes, hogy az előbbi évekre nézve nem forrás, hanem másoló.

Mind *Regino*, mind folytatójának krónikáját felhasználták krónikásaink, különösen Béla király jegyzője. A magyar betörésekről szóló fejezetek, a mondai alkatrészekről eltekintve, innen vevék.

Vidukind, korveyi szerzetes, 967-ben elkezdte a szász népnek történetét megírni. Ő valóban byzantin alázatosságot tanusít az uralkodó család, különösen Otto császár iránt. Isten segítségével győzte le Otto ellenségeit, az addig legyőzhetetlen magyarokat is; és lesz a kereszténység urává. Először 906-ban említi a magyaro-

¹ Pertz. Ser. I. 411.

² Az évkönyvek csak 901-ig terjednek.

³ Pertz. I. 600. l.

⁴ Pertz. I. 614—629.

kat, midőn betörnek Szászországba, szövetségben a Dalemincekkal. Érdekes, hogy itt két külön magyar seregről van szó, melyek közül a később érkező érezteti haragját a Dalemincekkal, mert nem hívták őket előbb oda, hol annyi zsákmány várta őket.⁵ 924-ben ő beszéli el a magyarokkal kötött békét, melynek oka a magyar vezér elfogása volt, Werlaon váránál.⁶ Ennek következtében reorganizálhatta Henrik lovasságát, mely aztán 933-ban megállotta a sarat a magyarok ellen. Szerinte a nagy csatában, melyet körülményesen leír, alig esett el vagy jutott fogságba magyar.⁷ Elbeszéli a 938-iki hadjáratot is, mely után a magyarok többé nem jöttek Szászországba.⁸ De legfontosabb a 955-iki ágostai hadjárat leírása. A német csatarendet belőle ismerjük meg, a mi azonban a magyarok csatarendjét illeti, a hogy ő felfogja, csatlakozunk Kerékgyártó nézetéhez, hogy «az augsburgi roppant vereség az adott körülményekben lehetetlen».⁹

Mindezen író csak a csatázó magyar hadseregről szól. Szerencsére volt egy német író, ki a táborozó magyar sereget írja le. Ez sz. gáli *Ekkehard* (IV). A magyarok 926-iki betörése alkalmat szolgáltat ezen írónak arra, hogy leírja, valósággal képpé alakítsa a magyarok hadviselésének módját, a nélkül, hogy csak észre is lehetne venni, hogy az író 100 év előtt történt eseményeket tárgyal. Talán e helyen régibb adatok állottak rendelkezésére, melyek valószínűleg a régibb (I.) *Ekkehardtól* származnak.¹⁰ Mellette még a sz. gáli évkönyvek is érdemelnek figyelmet, melyeket részben interpolált. Ezek nevezik *Lélt* és *Búlsút* (*Pulszi*), mint az ágostai hadjárat vezéreit. Ők értesitenek a bajorok árulásáról 902-ben, melynek *Chussol*, magyar vezér esett áldozatául.¹¹

⁵ I. 20.

⁶ I. 32.

⁷ I. 38.

⁸ II. 14.

⁹ M. Művel. Tört. I. 361.

¹⁰ Pertz. II. 101, 102.

¹¹ Pertz. I. 77. l.

NÉMET KÚTFŐK 1000—1114.

Nincs német történetíró, ki egykoruan egész terjedelmében felfogta volna a sz. István által véghez vitt változást. Csakis innen magyarázhatjuk, hogy a későbbi írók e változásban oly nagy részt tulajdonítottak császáruknak, II. Henriknek.¹

Az egykoru hildesheimi évkönyvek említik, hogy István elfogta rokonát, Gyulát (Rex Julus).² Ezen hirből származtak krónikáink tudósításai Gyula lázadásáról és legyőzéséről. Krónikáink azonban nem közvetlenül a hildesheimi feljegyzésekből vették ezt át, hanem az *altaichi évkönyvekből*. Ezek általában nagyon fontos forrást képeznek az első királyok történetére nézve. Ezen évkönyveket a bajor klostromban valószínűleg 1073-ban irták fel, részben régiebb forrásokat használva. Nagyon előtérbe lép bennök a birodalmi felfogás és a császárok magyar hadjáratainak 1042—1063-ig ők képezik legfőbb forrását. Hogy előadásuk nem kedvező a magyarokra nézve, természetes, de mindazonáltal nagy értékűek, mert még az ellenséges felfogásból is kitűnik, milyen volt az a Magyarország és az I. Béla, kik III. Henrik ellen fenn birták tartani függetlenségüket.³ A mi az 1500 körül író *Aventinusban*, kit történetíróink nagyon felhasználtak, a 11. sz.-beli magyar ügyekre vonatkozik, innen van véve.⁴ Ennélfogva Aventinus értéke ránk nézve megszűnt.

Ezen évkönyvek mellett az 1042—1054-iki hadjáratokra nézve fő forrás *reichenai Hermann* krónikája.⁵ Ez az első a német nagy világkrónikák közül. Teljes pártatlansága által épen úgy kitűnik, mint előadásának világossága által. Nem áll egyoldaluan hazája pártján. Elbeszéli azt is, hogy a pozsonyiakat Isten segítette meg nehéz ostromukban.

Hermann valószínűleg forrása volt az *altaichi évkönyveknek* az 1054. előtti korra nézve. Legalább ezek el szokták hallgatni

¹ Ld. Horváth Mihály. A kereszténység első százada Magyarországban. 100. l.

² Pertz III. 92. l.

³ Ed. Pertz. Annales Altah. majores cim al. Scr. XX. 772—824.

⁴ Avent. Annales Boici. 1531.

⁵ Herimanni Augiensis Chronicon. Pertz Scr. V. 67—133.

mindazt, mit Hermann említ.⁶ Az 1054 éven túl az altaichi évkönyvek mellett már *Hersfeldi Lambert*⁷ is szokta említeni a magyar eseményeket. Noha 1069 és 1077 közt írta művét, előadása még az 1060-iki eseményekre nézve sem megbízható.⁸

Némi híreket, melyek Sz.-László uralkodásnak idejére vonatkoznak, találunk *Bernold* krónikájában. Ő egészen a pápa részén áll az épen kitörő nagy harcban. Ezért krónikája, mely 1074-től 1095-ig egykoru jegyzeteken alapul, inkább igazságos a magyarok iránt, mint a többi német kútfő.⁹ Azonban tán csak Salamon, mint Henrik sógora elleni gyűlöletének tulajdoníthatjuk, ha Salamonnak és nejének hitvesi hűtlenségéről szól. Ő általa látjuk leginkább, mily belső volt az összeköttetés László és a délnémet császár-ellenes párt közt.¹⁰ Magyarországról oly bőveket tudósításai, hogy az 1092. évhez mindenféle természeti tűnneményt, is leír; hegyomlást, ennek következtében a Duna áradását, egy tónak — tán a Fertőnek — keletkezését, a Tiszának 3 napon át vérrel folyását és egy nagy égháborúval járó földrengést.¹¹

Kálmán király uralkodására nézve *aurai Ekkehard* képezi a főforrást. Ő beszéli el a keresztetek átvonulását Magyarországon és a magyarok küzdelmeit ellenük, különösen Mosony és Nyitra ostrománál. Ezen tudósításaiban mindenütt kirí a magyarok elleni gyűlölete, kiket fél-barbaroknak és fősvényeknek nevez. Szerinte Kálmán inkább győzött esellel, mint fegyverrel.¹² Érdekes, hogy az Álmos és Kálmán közti viszonyt krónikáinkkal egyezőleg adja elő. Szerinte mind kettőjüket egyaránt illette a korona.¹³

⁶ Meyndt; Kaiser Heinrich III. und König Andreas I. 28. l.

⁷ Tévesen nevezik Lamb. Schaffnaburgensisnek.

⁸ Lamb. Annales. Pertz. V. 134—263.

⁹ Bernoldi Chron. Pertz V. 385—467. a 439. lapon: Rex Ungariae Latislaus parti Chatolicorum assentaneus emulum suum, Salomonem de carcere releuatum Ratisponam ad uxorem suam ire permisit, licet ingratum.

¹⁰ László 1087-ben 20000 lovast ajánl fel Henrik ellen a speieri gyűlésen. Bern. 446. l. László neje, ki 1090. májusban meghalt, Rudolf ellenkirálynak volt leánya, Bernold. 450. l.

¹¹ 454. l.

¹² Ekkehardi Uraugiensis. Chronica. Ed. Waitz; Pertz VI. 267; a 268. lapon.

¹³ 242. l. Uterque sibi potius regiam competere dignitatem jux gentis illius contendit.

Ekkehard 1100-ban írta meg először krónikáját és 1125-ig öt ízben átdolgozta a szerint, a mint császári vagy pápai politikát követett. Mellette még az *ágostai* császárpárti évkönyvekben is találánk némely értesítéseket ezen korról, különösen a kereszte-sekről.¹⁴

NÉMET IRÓK 1114—1235.

Ezen egész korszak alatt a német birodalom csekély időkö-zökkel annyira el volt foglalva belső küzdelmeivel, és az olasz vá-rosek elleni háborúval, hogy a magyar királyság függetlenségének megrontására alig gondolhatott. Örvidenie kellett, ha a magyarok nem támadták meg. Az egész birodalom politikájának helyébe az egyes német határszágok politikája lépett Magyarországgal szemben.

Ezek között első helyen a salzburgi érsekség és az osztrák hercegség állottak. Konrád salzburgi érsek határvillongásairól a magyarok ellen, ezen érsek életírója tudósít. Ez egyházi ember volt, ki 1127-ben, mint követ maga is megfordult Magyarországon Felicián, esztergomi érseknél. Művét 1170 és 1177 közt írta, de csak 1138-ig terjed.¹

Az osztrák hercegség a 12. sz. második felében emelkedett nagyobb jelentőségre. Ezzel együtt fejlődött a történeti irodalom is; először a melki klostromban kezdtek évkönyveket írni 1123-ban. Magyar ügyekre nézve ezek különösen azóta birnak fontossággal, mióta Henrik osztrák herceg házassági összeköttetésbe lépett a magyar királyi családdal és ennek következtében beavatkozott a görög-magyar viszályokba. Különösen az *admonti*, *kremsmünsteri*, és *klosterneuburgi évkönyvek* tudósítanak röviden ezen esemé-nyekről.²

I. Fridrik császár keresztes hadjárata, mely őt 1189-ben átvitte Magyarországon, újra alkalmat adott a német krónikásoknak, ma-gyar ügyekről értekezni. Legteljesebb ezen hadjárat elbeszélése

¹⁴ Annales Augustani. Pertz III. 123—136. a 134. lapon.

¹ Vita Chunradi Archiep. Salisb. Scr. XI. 62—77.

² Pertz. IX. 479—843; kiadta Wattenbach.

Arnold lübecki apát által. Pontosan leírja a császár fényes fogadtatását és megvendégtetését III. Béla által Esztergomban. — A király a császár iránti előzékenységből szabadon bocsátja testvérét Geicsát és 2000 embert ad vele a keresztes háboruba.³ *Arnold* 1209-ig irt és agg korában halt meg 1212-ben. Ennélfogva teljesen kortárs és különben is megbízható. Nyugodt, úgy szólva ünnepélyes elbeszélésétől nagyon elüt *Johannes de Piscina* elbeszélése *Fridrik* utjáról.⁴ Szerinte a magyar király jól fogadta a császárt, de rosztal forralt agyában ellene.

Az *Imre* és *Endre* közötti harc ismerete különösen a *nagy kölni évkönyvek* tudósításai által gyarapodik. Ezt 1200 és 1220 közt irták. Különösen az 1199. tudósítás érdekes. II. *Endrének* szeméretét, hogy fényüzése által elköltvén az atyja által a keresztes hadjáratra szánt pénzt, ujat akart nyerni és ezért lázadt fel testvére ellen.⁵ II. *Endre* korából különösen az osztrák évkönyvek tudósításai nevezetesen a magyar király és az osztrák herceg háborújára nézve 1233 és 1235 közt. Ezek közül legbővebb az u. n. sz.-keresztí folytatás.⁶

FREISINGI OTTO.

Az osztrák hercegi család ivadéka volt *Otto*, freisingi püspök. Közel rokonságban állott *Konrád* és *Fridrik* német királyokkal, kik által be volt avatva a politika minden titkába. Ezen politikai részvéte gyakran jó összeütközésbe mély vallásos meggyőződésével; nehezen bírja egy systemává olvasztani az egyházi és világi karnak uralkodását hirdető teoriákat. Végre győzött a vallásos érzés, különösen *Sz.-Ágoston* befolyása; a világi küzdelmeket csak mint egy magasabb isteni állam előkészítőit méltatja figyelmére. Közel látja a világ végét, csak a barátok imája és jámborsága képezi még az emberek rosszaságának ellensúlyát. Ezen meggyőzésének különösen krónikájában ad kifejezést.¹

³ *Arnoldi Chron. Slavorum.* Pertz XXI. 142—284. l. a 171. lapon.

⁴ *De transfretatione Friderici I.* Pertz XXII. 339.

⁵ *Ann. Colonienses. Maximi.* Pertz Ser. XVII. 723—847. a 808. lapon.

⁶ *Continuatio S. Crucis.* Pertz IX. 635—638.

¹ *Chron. mundi.* Pertz XX. 83, 310.

Ezen krónikája 1146-ig terjed. 1108 óta gyakran érinti a magyar ügyeket. Különösen a II. Béla és Borics közötti viszonyok érdeklik és foglalkoztatják.² 1147-ben maga is járt Magyarországon, mint Konrád király kísérete keresztes hadjáratában. Ez alkalommal megismerhette ezen nép különöségeit, egész sajátosságát, melyek annyira elütővé tették a magyar államot a középkori feudális országoktól.

Ezen tapasztalatait felhasználta második főmunkájában, I. Fridrik császár tetteiről, melyet 1157-ben kezdett megírni és már 1158-ban bekövetkezett halála daczára az 1156. évig befejezett.³ Rokónának, a dicsőn uralkodó nagy Barbarossának akart örök emléket emelni, mint a birodalom újjá alkotójának. Természetes, hogy figyelmét élesen irányozta azon pontra, hol a birodalom tekintélyének akkor legerélyesebb ellenzékét látta.

II. Géza 10 évvel azelőtt halálos csapást mért ezen tekintélyre az által, hogy bajor Henriket a Lajta mellett nagy csatában legyőzte. Otto körülményesen elbeszéli ezen ütközetet, kénytelen elismerni a barbarok vitézségét, mely előtt a birodalom legnemesebb és legelőkelőbb férfiai hullottak porba.⁴ Felhasználja az alkalmat, hogy keserű bosszura szólítsa a császárt. Azonban, hogy mennyire nem felett meg a valóság ezen kívánságnak, legjobban két dolog bizonyítja. Az egyik az, hogy Konrád király Gézával azon nemtelen eljárás által éreztetette csak haragját, melyet ennek ártatlan testvére, saját fiának arája Zsófia irányában követett. A szegény leány az admonti klastrom falai közt talált vigasztalást.⁵ A másik az, hogy Konrád az 1151-iki gyűlésen csakugyan szóba hozta a magyarok elleni hadjáratot, kiket meg akart hódítani, de a fejedelmek megtagadták a segílyt.⁶ Ezt elnapolta akkor. Otto nem segíthetett másként,

² 1133. évhez. Chron. VII. 21. 259. l., hol Borics származását és viszontagságait beszéli el; egyezőleg adja elő és említi Béla ál párthiveinek büntetését.

³ Gesta Frid. I. Imper. Pertz XX. 310—493.

⁴ Gesta Frid. I. 32; XX. 369. Cecidit in hoc proelio virorum nobilium et illustrium pars magna, vulgi vero multitudo innumerabilis.

⁵ Ld. Herbord Vita Ottonis 38. fej., mely azonban nem egészen megbízható és Vita Gebehardi et successorum.

⁶ Gesta Frid. II. 6; XX.; 393. Imperator Ungaris bellum indicere ipsosque ad monarchiae apicem reducere volebat. Sed quum assensum super

legalább megtanította az új császárt, miben áll a gyűlölt ellenség ereje.

Azt hiszem, Otto ezen lelki állapotának köszönhetjük a magyar alkotmány leírását, melyet mintegy a lajtai csata bevezetése gyanánt ad.⁷

Véleményem szerint ezen fejezet nem gyalázása Magyarországnak. Ellenkezőleg mintegy az eltakart irigység hangjával adja elő azon intézményeket, melyek a magyar királyt oly hatalmassá teszik. Senki sem meri még titkos susogással sem sérteni a királyt. Az övé a vármegyék jövedelmének két harmada. Senki sem ver pénzt, senki sem szed vámot ily nagy területen, csak ő. Mindenki köteles követni a királyt hadmenetében. Nem hangzik-e mind ez keserű irónia gyanánt a birodalmi állapotokkal szemben, a hol a császár csak rangban volt első a fejedelmek közt.

Otto folytatójától *Ragevintól*, ki művét 1160-ig vitte, tudjuk, hogy Fridrik Magyarország megbuktatása céljából még versenytársával Manuellel is szövetségre lépett. Az, hogy mindennek dacára Magyarország képes volt fenntartani függetlenségét, legjobban bizonyítja, hogy nem megvetésből, hanem inkább az idegen erős államalakulás gyűlölettel vegyes bámulatából folyt Otto leírása.

NÉMET KÚTFŐK 1235—1301.

II. Fridrik uralkodása alatt annyira el voltak foglalva a németek saját ügyeikkel, hogy még a tatárjárás nagy katastrófhája is csak nagyon kevés nyomot hagyott krónikáikban. Ellenben Csehországban és Ausztriában a Przemyslek hatalmas uralkodása alatt bizonyos emelkedés észlelhető, mely a krónikák írásárais volt háttással. A legtöbb ezen krónikák közül az 1260. évig a kunok és magyarok folyton megújuló betöréseit jegyzi be. Legbővebb itt is a sz.-kereszt.

Midőn végre elhatározó harc készült a magyar és cseh nemzetek közt Ausztria birtokáért, melyről még akkor senki sem tud-

hoc principum habere non posset, quibusdam de causis latentibus — ad oportuniora tempora distulit.

⁷ Gesta Frid. I. 3.

hatta, hogy a Habsburgokra fog szállani, az osztrák kútfők nagy figyelemmel kísérik azon mozgalmakat, melyek róluk határoznak nélkülok. Legbővebbek itt a a *bécsi dominikánusok évkönyvei* és az u. n. *bécsi historia annorum 1264—1279*, melyet valószínűleg *Vatzo*, bécsi tanácsos irt. E mellett a kremsmünsteri és admonti évkönyvek is szolgáltatnak egyes fontosabb adatokat. A morvai mezei nagy csatára nézve főforrás *Hornecki Ottokár* rimes krónikája.¹ Ottokár nem vett ugyan részt ezen eseményben, hanem hirei mindazonáltal itt a közvetlen értesülés jellegét mutatják.

A magyarok részvételét e csatában nagyon is csekély mértékre igyekszik leszállítani.² A magyar hadi történetet több fontos pontban felvilágosítja.³

III. Endre háborúira nézve Albrecht ellen a *bécsi és sz.-floriani* folytatások képezik a főforrást.⁴

¹ Ed. Pez. Ser. rerum Austriacarum III.

² Pez. id. l. 143—165.

³ Ipolyi Arnold beszéde a magyar hadi történetről. 1879.

⁴ Pertz IX. 720—750.

SZLÁV IRÓK.

A nagy szláv népesaládnak Magyarország körül elhelyezett három főága, a cseh, lengyel és orosz, körülbelül ugyanazon időben emelkedett politikai létre, mint Magyarország és azóta sohasem szűnt meg a békés vagy ellenséges hatás és visszahatás. Általában véve a három ország viszonyát hazánkhoz az Árpádok korában röviden úgy lehet jellemezni, hogy Lengyelország benne keresett támaszt a német befolyás ellen, hogy Csehország vetélytársa volt a morva határon és politikáját többnyire a német császárokéhoz kötötte és hogy végre Oroszország csak annyiban érintkezett hazánkkal, a mennyiben a magyar királyok befolyásukat a Kárpátokon túl is igyekeztek érvényesíteni. Ezen viszonyok nem maradtak befolyás nélkül a történeti irodalomra. A cseheknél ellenszenvet találunk, a lengyeleknél némi hetvenkedéssel járó jóakaratot, az oroszoknál majdnem teljes közönyösséget.

A CSEH IRÓK.

Cosmas prágai esperes a cseh történetírás atyja. 1125-ben halt meg, mint 80 éves ősz. Művét halála évéig viszi. A régibb korra nézve meséket, és mondákat is használt; maga mondja magáról, hogy műve első könyvére nézve 1038-ig nem használhatott írott forrásokat. Ezentul saját élményeit írja le vagy azt, mit szava-hihető emberektől hallott.¹

¹ *Cosmas Chron. Boemorum*. Pertz IX. 1—209. II. könyv bevezetésében: «Nunc auxiliante Deo et S. Adalberto ea fert animus dicere, quae ipsimet vidimus, vel quae ab his referentibus, qui viderunt veraciter audi-

Művéből kivehető, hogy Magyarországon járt, sőt hogy 1097. évben itt avatta áldozárrá Szerafin esztergomi érsek. Mindazonáltal aránylag nagyon keveset szól a magyar viszonyokról. Legbővebben az 1108, 1109 és 1118 évekről emlékezik meg.² II. Istvánról rosz véleménynyel van; előadása az 1118. találkozás felől megegyezik a képes krónikáéval, csak hogy a véletlenül támadt összeütközésben mindegyik a maga népének vindikálja a diadalt. A magyarokról így szól: «Ungari gens viribus ingens, opibus pollens, armis bellicis praepotens.» Ez határozott nemzeti érzése és egyoldalúsága mellett igen nagy respectusról tanuskodik. Cosmas művét egy visehrádi kanonok 1142-ig, egy szacavai barát 1162-ig folytatták. Ezek magyar ügyeket nem igen tárgyalnak. Fontos ellenben *prágai Vince* műve, mely a magyar trónvillongásokat 1158 óta figyelemmel kíséri és különösen az 1164. évi görög háborúra nézve, melyben Vladisláv, cseh király III. Istvánt segítette, főforrást képez. Mind irálya, mind hűsége és megbízhatósága a 12. sz.-beli írók sorában előkelő helyet biztosítanak részére.³ A mű 1167-ig terjed.

LENGYEL IRÓK.

Mint az államalakulás, úgy a történeti irodalom fejlődése is Lengyelországban párhuzamosan jár a csehországgival. Itt azonban nem belföldi író állította össze először a nép mondáit és korának eseményeit, hanem külföldi, valószínűleg olasz. Tévesen nevezik *Martinus Gallus*nak. Valószínűleg III. Boleszlónak udvari káplánja volt, kinek felajánlja művét.¹ Királyának és királyi családjának nagyon is kedvében jár. Nagy önmegelegedéssel beszél el, minő megvetőleg bánt II. Boleszló, midőn őt Sz.-László, mint szám-

vimus». V. ö. Palacky: Würdigung der alten böhmischen Geschichtsschreiber. Prága 1830.

² Chr. Bo. III. IX. 114, 122, 123, 126.

³ Vincentii Annales; ed. Wattenbach, Scr. XVII. 654–690.

¹ Zeissberg. Polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters. Leipzig 1873. 30. l.

üzöttet előzékenyen fogadta, a magyar királylyal.² Kálmánról megjegyzi, hogy ő volt akkor a legtudósabb király.³

Krakói Vince krónikája különösen a Borics érdekében vitt háborukat és III. Béla galicziai hadjáratait beszéli el bőven. Művében a tudákos mondai elem és a declamatio elnyomja a történeti anyagot.

Tán még a 12. sz. végén irták a *magyar-lengyel krónikát*.⁴ A legképtelenebb mesék tárháza, melyekben a Hartvik legendájából átvett részek képezik az egyedüli historiai elemet. Valóságos lábbal tiprása a historiai kritikának, ha ezen fércművet forrásul fogadjuk el arra nézve, hogy Lengyelország Sz.-István idejében Esztergomig terjedt.⁵

Említendők még a lengyel *sz.-keresztí éckönyvek*, a mennyiben krónikáink régisége mellett ők is bizonyítanak. Mindenesetre 1267 előtt irták.

Hogy használták a magyar krónikát, még pedig bő alakjában, abból tűnik ki, hogy benne találjuk azon mondat, hogy Gisela Sz.-István neje, Sz.-Zsigmondnak volt unokája.⁶

OROSZ IRÓK.

Nestor az első orosz kronista, Cosmasnak és Gallusnak kortársa, három izben érint csak magyar dolgokat. Nevezetes, hogy elbeszéli a magyarok megjelenését Kió előtt¹ és így Béla király jegyzőjével látszik érintkezni. — Valószínű, hogy byzanti forrás után beszéli el a magyarok részvétét Leo császár bolgár háborujában.

² Galli Chron. Pertz IX. 250—480.

³ II. IX. 456. Cum rege Ungarorum Colomanno super reges universos suo tempore degentes literali scientia erudito.

⁴ Ed. Endl. Mon. 64—88 és Bielovszky Mon. Poloniae I. 487.

⁵ Szabó Kár. kisebb tört. munkái; Kárpátallyi felföld. 258. l.

⁶ Ann. S. Crucis Polon. Monum. XIX. 677.

¹ Nestor Chron. (orosz nyelven) Bielovszky Monum. Polon. 568. l.

Végre Kálmánnak 1099-iki przemysli hadjárata leírásánál összevág Turóczy elbeszélésével.²

Sokkal több adatot szolgáltat a kiói u. n. Hypatios-féle krónika, mely 1190-től 1253-ig folytonosan feljegyzi királyaink Halics és Lodomér ellen intézett hadjáratait.³

² U. o. 720. l.

³ Die Hypatios Chronik von Szaraniewicz. Lemberg 1872.

FÜGGELÉK.

FRANCIA ÉS ANGOL IRÓK.

A francia írók közül a vezérek korában legbővebben rheimsi *Flodoard* beszéli el a magyar hadjáratokat. Flodoard a legmegbízhatóbb és legpontosabb írókhoz tartozik.¹ Sz.-István térítéséről az aquitániai *Ademár* ír, összevegyítve igazat és mondait. Nála találjuk azon etymológiát, hogy a magyarok egy része fekete, mint a szerecsen.²

A 12. sz.-ban *Odo de Diogilo* fordult meg hazánkban (1147) VII. Lajos király kíséretében. Termékenynek, de néptelennek írja le az országot. Elbeszélése Borics kalandjáról a táborban a képes krónikában leli megerősítését.

Az angol írók közül *Vigorni Florentius*, ki 1115 körül írt, beszéli el Edmund király gyermekeinek menekülését Magyarországra és szives fogadtatásukat Sz.-István által, ki egyiküknek leányát adta nőül.³ *Valterius Mapes*, ki 1200 körül írt, elbeszéli, hogy Párizsban megismerkedett Lukácssal, ki később esztergomi érsek lett és ki az egyház ellen vétő királyoknak megjövendőlte halálát.⁴

¹ Flodoardi Annales : Pertz III. 363—408.

² Pertz Scr. IV.

³ Florentii Vigorniensis Chron. Ser. Rerum Britannicarum IV. 218.

⁴ Tört. tár 1878. 171—172.

ARABS IRÓK.

E fejezet nem lehet egyéb, mint az illető művekben foglalt legfontosabb adatok felsorolása. Magukról a művekről nem mondhatok itéletet; nyelvüket nem ismerem.

Egy különös véletlen folytán a magyarok etelközi állapotainak rajza fenmaradt *Ibn Daszta* arab geographus «Kincsek könyve» című gyűjteményes munkájában.¹ Itt van elbeszélve, hogy a magyarok főkirálya, a Kende, mellett van egy Dzsila nevű fővezérük, hogy lovasságuk száma 20,000-nyire megy, és hogy milyen a viszonyuk a szomszéd szláv népekhez. *Ibn Daszta* a 10. sz. első felében irt Persiában és adatait, mint *Edelspacher* bizonyítja, régibb művekből vette át.

Emlékeink egy fontos hézagát kitölteni, volna hivatva *Edrisi*-nek kosmographiája. Épen Magyarország topographiai viszonyairól tudunk aránylag legkevesebbet, az Árpád korszak első századaiiban. A híres arab geographustól ebbeli ismereteink bő gyarapítását vártam, minthogy ő körülbelül III. Bélának volt kortársa, és igen részletesen írja le a városok fekvését egymástól, távolságuk szerint, nagyságukat, lakosságuk fő foglalkozását stb. A francia szövegben azonban, melyet egyedül használhattam,² minden igyekvésem dacára sem hozhattam rendet az adatok halmazába. Alig van város, melynek nevére reá lehetne ismerni, nagy erőltetés nélkül; az pedig hogy e városok egymáshoz való fekvését véve alapul, magyarázzuk a szöveget, épen nem sikerül. Ugyanaz marad az eredmény, akár milyen világtájakra csürjük, csavarjuk át az ő általa előadott távolságokat, egy ismert helyből indulva ki. Ugy látszik, hogy vidékeink felől legalább két külön tudósítás állott a szerző rendelkezésére. Az egyik szerint p. o.³ Ostrikouna Csehországnak (Boamia) leg-

¹ A magyarokról szóló adatok fordítása Rösler R. *Romänische Studien* című művében. V. ö. *Edelspacher* Antal értekezését «*Ibn Daszta* tudósítása a magyarokról». *Századok* V. és u. a. szerző tanulmányát «*Ibn Daszta*». Mint dr. *Goldziher* Ignác urtól tudom, az *Ibn Daszta* alak a helyes.

² *Recueil de Voyages et de Mémoires*, publié par la société de Géographie T. V. VI. *Géographie d'Edrisi*, traduite par P. Amédée Jaubert 1840. Paris.

³ VI. 371.

hiresebb, legnagyobb és legnépesebb városa. A másik szerint⁴ a magyar városok közt van felvéve. Azt hiszem, hogy az a Belgraba, mely ott előfordul, nem Nándorfehérvár, hanem Székesfehérvár.⁵

Ide járul még Jakut geographiai szótára, mely értesít arról, hogy 1220 körül hazánkban mohamedánus bolgárok laktak, kik Syriába, Aleppoba jártak főiskolába.⁶

Tudelai Benjamin, a XII. századnak híres zsidó utazója, csak egy adattal gazdagítja történetünket. Szerinte Konstantinápoly nagy kereskedést folytatott Magyarországgal, különösen selyem-árukkal.⁷

NÉHÁNY HAMISÍTÁSRÓL.

A történet tudományának renaissanceja annyiban is megfelelt az általános renaissancenak, a mennyiben szükség esetén minden eszközt felhasznált valamely cél elérésére. Annyira homályos volt a régi állapotok képe, hogy az a kevés, mit tudtak felőle, elhalványult az előtt, mit többé-kevésbé szerencsés phantasiával hozzáadtak. Nagyon könnyen meg volt az átmenet. A nagy classicus minták példájára készítették a beszédek, és a beszédekhez mily egyszerű volt hozzáadni a tényeket. A hol hiányzott egészen a forrás, legott kész volt valami, mi pótolta; hamisítás volt, mert szerzője mással el akarta hitetni, hogy eredeti, de a mala fidest némileg kimentti az a pszichologiai valószínűség, hogy a feltaláló gyakran hitt művében.

A spanyol, olasz, német literaturák telvék a renaissance ily hamisításaival. Még századunkban is nagy irodalmi harc fejlődött ki a cseh dalok körül, melyeket Hanka adott ki egy königinhofi (maga szerkesztette) kéziratból. A csehek, még a tudósok is, sokáig megdönthetetlen dogmának tekintették.

Történeti irodalmunk, dicsőségére mondom, egyáltalában nem

⁴ VI. 376.

⁵ Ezen város nevezetes épületei szépségei miatt. Erős falak veszik körül. Sok bazárja van, kereskedése, iparja és közlekedése nagy. Termékeny és jól művelt a vidéke. Hetven mfl.-re van é.-ra a Drávától és 30 mfl.-nyire Ostrikounától.

⁶ Ld. Hunfalvy Pál. Magyarország ethnographiája.

⁷ Ed. Elzevir Leida. 1633.

mutathat fel ilyen koholmányt. Semmi sem mutatja jobban azon jóhiszeműséget, melylyel tudósaink dolgoztak. Igaz, hogy aztán úgy pótolták a kárt, hogy az eredeti forrásokból azt olvasták ki, a mi tetszett. Van egy kor a tudományok történetében, midőn a képzelet uralkodik, bármely alakjában.

Mégis három ily féremunkával kell foglalkoznunk. Az egyik osztrák eredetű, de tudósaink nagyon használták. A másikkal a horvátok, a harmadikkal a székelyek igyekeztek olcsó dicsőségre tenni szert.

I. *Henthaler Chrysostomus* az alsó-ausztriai lilienfeldi klastrom könyvtárnoka, monostorának történetét akarta megörökíteni. Kész forrás erre nézve nem volt; az érdemes ur szerzett maga egyet. Kremsben 1742-ben látott napvilágot a nagy mű: szegény ártatlan, akkor alig egy éves József főhercegnek, a későbbi második Józsefnek van ajánlva.¹ Már korán támadt kétség, minek különösen Calles adott kifejezést.² Henthaler kiadta a «Fasti Campililienses»-t és védelmére kelt leletének. Most egy ideig ez hitelnek örvendett. Végre Waitz megtámadta belső okokból.³ A kézirat maga a bécsi cs. könyvtárba került és ott Endlicher, Blumberger⁴ és Chmel kimutatták, hogy hamisítás, még pedig meglehetősen ügyetlen.⁵ Igy tartalmával szükségtelen bajlódunk.

II. A többi kettőnek kézírata nem dönt; belső okokra van szükségünk. Az egyiket Kercselics citálja a délszláv királyságok történetében, mint Johannes Archidiaconus de Gwerchet, de nem adja ki. A déli szláv történeti emlékek gyűjteményében megjelent; de a kiadók gyanusnak tartották.⁶ Noha állítólag a 14. sz.-ban ír; a

¹ Notulae Anecdota e Chronica illustris stirpis Babenbergicae in Osterreichia dominantis, quam vir reverendus *Aloldus de Peklarn*. Serenissimi quondam Austriae Marchionis Adalberti ab anno 1034 usque ad a. 1056 Capellanus conscripsit a fr. *Ortilone* uno e primis Monachis Campililiensibus sub finem Seculi XII. excerptae — et adauctae. Cremsii 1742.

² Annales Austriae. Bécs 1750.

³ Jahrbücher der Regierung Heinrich I. 1. kiadás.

⁴ Jahrbücher der Literatur Wien. 1839. 87 köt. Anzeigblatt 41.

⁵ Handschriften der Wiener kais. Bibliothek. II. 657. «Es ist das moderne Fabricat, gleich beim ersten Betrachten des Codex in die Augen springend».

⁶ Monumenta Spect. Hist. Slav. Merid. VII. 471. Erre Ns Pauler Gyula ur volt szives figyelmzettetni.

10. sz.-ban történt csatáknak pontosan tudja napját. Adatai Kedrenos byzanti történeteiből, Stadei Albert krónikájából és Anonymus Belae regis Notariusból⁷ vevék, mely kútfők csak a 18. sz.-ban lettek hozzáférhetőkké.

III. Legnagyobb irodalmi harc folyt a *Csiki székely krónika* hitelessége körül. Egy érdemes tudósunk, ki különösen a kútfők magyarázása körül, tett a tudománynak nagy szolgálatot, avatta magát e fércmű bajnokává és tekintélye folytán azt több történet-tudósunk használta fel, mint igaz kútfőt. E könyvet 1790 körül adták be az akkor keletkező erd. magyar társaságnál, de oly gyanus volt, hogy nem merték kiadni.⁸ Régibb kézirat még nem fedeztetett fel. Az íromány szerint 1533-ban irták le Sándor István házában 136 oklevélről és 1695-ben irták át. Külső hitelessége így a lehető leggyarlóbb. De mit szóljunk a belsőről! Nem akarjuk a sokszor elmondottakat ismételni. Egyenesen Etele fiától származnak a Sándorok. A 11. sz.-ban már csángók is existálnak. Egy erős ok tán többet mond sok kicsinél. Ily mondat van benne: «Demum translata calice adducto adhuc e Scithia ab *αναχαρη φηροδοφο* — tudatosan elrontva Anacharsis Philosophusból — (qui in Patria sua dum Graeco ritu cum illo cum sacrificaret, a fratre suo interfectus esse dicitur, in actis a Radago Gothorum rege ad nos usque allatis, et modo in aedibus domini nostri extantibus).» Tehát Radagais király ideje óta, ki 407-ben tört a római birodalomba, napjainkig megvoltak ott az oklevelek!

A kit ilyen képtelenség nem győz meg hamisításról, azt tudományosan meggyőzni nem lehet. Az egésznek pedig alig van sora, mely épen oly erősen arcul ne csapná a kritikát.

A vérszerződés Anonymus krónikájából van átvéve; a gyulák és harkázok szereplése azt bizonyítja, hogy akkor már Konstantinos Porphyrogenetos műveit is ismerték. Így a krónika a 18. sz.-nak késő szüleménye. A székelyek derék törzsének nincs szüksége dicsőségének ily hivatlan hirdetőjére.

⁷ Oba descendit a Ethe.

⁸ A nemes székely nemzet constitutiói. (Kiadta Killyéni Székely Mihály.) Pesten 1818. 276—295.

⁹ Lásd az irodalmi harcot az Uj M. Muzeum 1854. és 1859. Gr. Kemény József és Bartal György támadták meg.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
Előszó	3
I. HAZAI IRÓK.	
Bevezetés. Kútfogyűjtemények	7
Előmunkálatok	11
A) LEGENDÁK	
I. Szent István életratai	16
II. Sz. Imre élete	23
III. Sz. Gellért	25
IV. Szent-László legendája	33
V. Zoerard és Benedek életrajza	36
VI. Sz. Margit legendája	37
B) KRÓNIKÁK	
I. Kézai Simon. Gesta Hungarorum	40
II. A budai, dubnici, nagyváradai krónikák, Muglen Henrik és a ri- mes krónika	48
III. A képes krónika	58
IV. Pozsonyi krónika	64
V. Béla király jegyzőjének Gesta Hungarorumja	65
1. Az Anonymus forrásai	65
2. A Gesta Hungarorum viszonya a többi magyar krónikához	66
3. A Gesta Hungarorum szerkesztésének kora	72
4. A Gesta Hungarorum szerzője	76
VI. A nemzeti krónika	77
C) ÉVKÖNYVEK	
I. Pozsonyi évkönyvek	81
II. A magyar hírek Albericus világkrónikájában	83

	Lap
D) MONOGRAPHIÁK	86
I. Rogerius, Carmen miserabile	86
II. Planetus Hungariae	87
III. Spalatói Tamás, Historia Pontificum Spalatinensium	88
MELLÉKLET : A magyar krónikák származási táblája ...	91

II. KÜLFÖLDI IRÓK.

A) BYZANTÍN IRÓK	95
I. Böles Leo	97
II. Konstantinos Porphyrogenetos	99
III. Kinnamos	103
IV. Niketas Khoniates	106
V. Más görög források	108
B) OLASZ IRÓK	110
I. Liudprand	110
II. Más olasz írók	112
C) NÉMET IRÓK	114
I. A vezérek korának német kútfői	116
II. Német kútfők 1000—1114	118
III. Német írók 1114—1235	120
IV. Freisingi Ottó... ..	121
V. Német kútfők 1235—1301	123
D) SZLAV IRÓK	125
I. Cseh írók	125
II. Lengyel írók	126
III. Orosz írók	127
FÜGGELÉK :	
I. Francia és angol írók	129
II. Arabs írók... ..	130
III. Néhány hamisításról	131